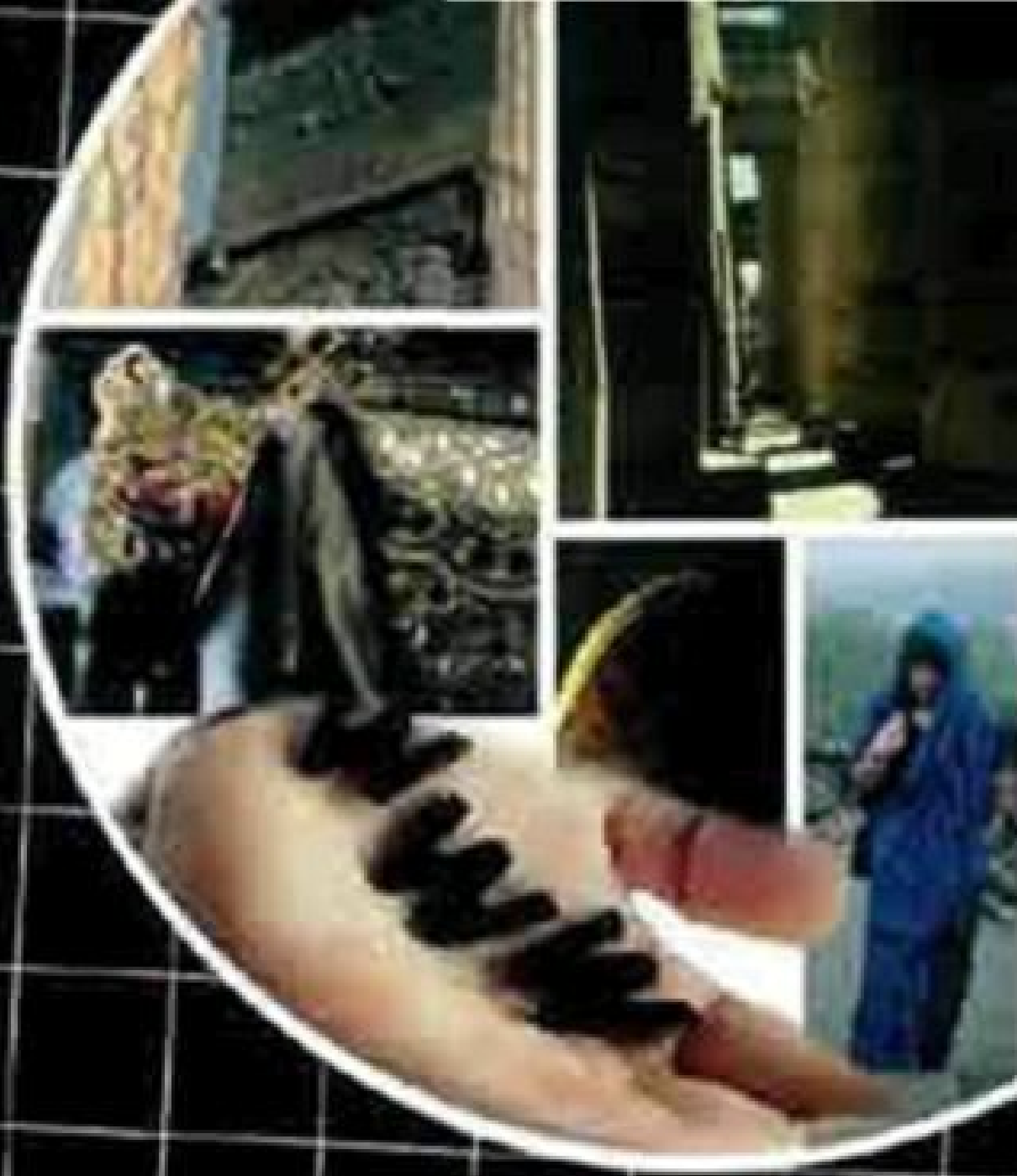

Polgár Ernő

Civilizációk nyomában

A Menander-völgytől az Internetig

Polgár Ernő

Civilizációk nyomában

Polgár Ernő

Civilizációk nyomában

A Neander-völgyön át az internetig

Hattyú Média Kft.
Budapest, 2001

©Polgár Ernő, 2001
©Fotók: Polgár Ernő
A borítókon a szerző felvételei
©Design: PRO vision Stúdió

Civilizációk nyomában
A Neander-völgyön át az internetig

Írta:
Polgár Ernő

Kiadja a Hattyú Média Kft.
Felelős kiadó: Kruppa Gyula

Tervezés, tördelés, illusztrációk:
PRO vision Stúdió - Rozs András,
Felvégi Richard, Kovács Tamás, Mészáros Gyula, Rozs Andrásné

Nyomdai gondozás:
ADOC Interprint Nyomda

ISBN: 963 00 9077 5

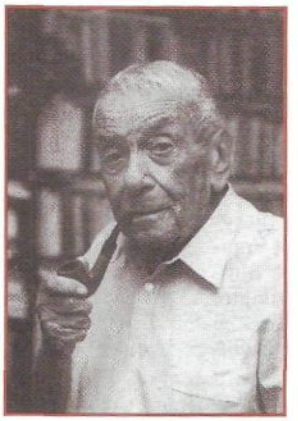

In memoriam
Dr. Hegedűs Géza

Hegedűs Géza Tanár Úr még a Színművészetin hajdanán szerettette meg velem az ógörög szerzőket és a régi korok történetét.

Dr. Hegedűs Géza, az általános színház- és drámatörténet tanára, csak állt a katedrán, időről időre cigarettára gyújtott, s oly alapos felkészültséggel beszélt tárgyáról, hogy egyik ámulatból estünk a másikba. Az első évben a görögöktől a felvilágosodásig jutottunk el, a következőkben a XIX. századot „hozta" óráinkra: a romantika, a realizmus, Ibsen, a naturalizmus, majd Csehov és Shaw szerepeltek előadásaiban, melyek meghatározóan mélyítették el kultúrtörténeti érdeklődésemet.

Hegedűs Géza Tanár Úr mindig fejből, jegyzet nélkül tanított. Művekből ugyanúgy idézett, s tárgyismerete kifogyhatatlannak tetszett. Aiszkhüloszt, a Perzsák szerzőjét oly megragadóan tudta leírni, hogy a tanteremben élő szereplőkké varázsolta a perzsákat, akik megfeszített erővel hidat emeltek a Boszporuszra, akik elfoglalták Babilont, s szabadon engedték a rabszolgasorba taszított zsidókat. S megelevenedtek a Biblia ószövetségi könyvei, peregtek előttünk a szúzai menyegző

képsorai, Noé és bárkája az Ararát csúcsainál s még megannyi kép, hangulat és emlék.

Vizsgázni Hegedűs Géza Ditrói Mór utcai lakásában vagy Visegrádon, a Fő utcai házának kertjében, a kedvelt „lugasban" lehetett.

S olyan jó volt, hogy négyest, ötöst annak is adott, aki tudásának közelébe se ért!

A Túl az Egyenlítőn c. darabom bemutatója előtt, 1985. június 23-án levelet kaptam a Tanár Úrtól:

Kedves Ernő!

Megkaptam kedves meghívó soraidat „színpadi szerzővé avatásodra", és azonnal kedvem is támadt ott lenni, már csak azért is, mert - jól tudod - nemcsak olvastam ezt a színjátékodat is, de éppen ezt tartottam már eleve is a leginkább színpadra valónak. De Rád való tekintettel is szíves örömest ott lettem volna első bemutatódnál. Sajnos a körülmények mégsem teszik lehetővé. Akkor már nem vagyok Budapesten, és úgy tűnik, szeptemberig nem is jövök haza. Most nem járok autón, mint azelőtt, hogy ide-oda szaladgálhassak az országban. Tavaly kiderült, hogy magasabb a vércukrom, mint illenék. Ez nem nagy baj, sőt 70 éves kor fölött már ez a statisztikai valószínűség, de a volántól eltiltottak. Én pedig fegyelmezetten igyekszem is vigyázni magamra, s az adott körülmények közt nincs is semmi bajom, csak éppen nem futkározhatom az országutakon, s nem ugorhatok a fővárosba egy esti előadásra. Így hát csak lélekben leszek ott premiereden, melyhez nemcsak sikert, de szerencsés folytatást kívánok írói pályafutásodhoz.

Baráti szeretettel üdvözöl: Hegedűs Géza

Drága Tanár Úr, aki lélekben jelen van, s a tudás és a műveltség példaképévé nemesült, égi katedrájáról a Civilizációk nyomábant vajon hogyan ajánlaná?

Polgár Ernő

I.

Korszakalkotók

1. Prológus
Ismerkedés a bunkósbottal

A Neander-völgyi már ügyesen markolta a buzogányt, már tudta, leütheti vele a mamutot is, most mégsem sikerült neki, állatias dühével magasra hajította a bunkósbotot, mely sebesen repülve saját fejére esett vissza, s meglékelte a koponyáját.

Ha a bunkósbot röptekor százezer év telt volna el, s a durva fadarab helyett egy számítógép ereszkedett volna le az égből, a Neander-völgyi - akit már embernek kell tekintenünk - akkor sem tudott volna rajta keresztül kijutni az internetre, hogy rövid órák alatt az emberi tudás határtalan adattárát hívja le. Pedig agyállományának elektronikus működése nem lehetett primitívebb egy mai Macintoshénál, csak hát a Neander-völgyi még nem tudta azt, amit Bill Gates, hogy minden emberi tudás tárolható, s például az interneten át mindenki számára hozzáférhető.

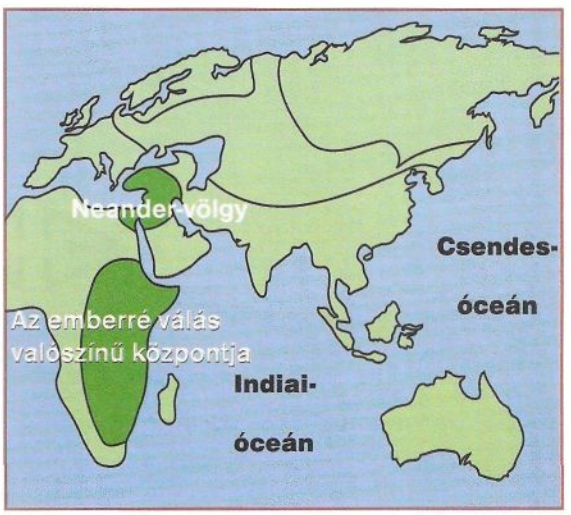

A Victor Hugo utcából percek alatt a washingtoni Kongresszusi Könyvtár honlapjára juthatunk, aztán mintha ülnénk az Amerikai Nemzeti Könyvtár katalógustermében, kutakodhatunk az óriási gyűjtemény tételei között.

A Neander-völgyi is, ha tehette volna, találhatott volna kellő ötletet bajai orvoslására - vélhetnénk mai eszünkkel, de hát mi találunk most a súlyos, emberi kultúránkat szorongató gondjainkra megoldást?

Pedig milyen egyszerű lehetett volna! - írhatja majd ezer év múlva tudástörténeti művét író, hozzám hasonlóan vakmerő utódom.

De őt is naivnak bélyegzik majd, s ez így törvényszerű.

Sok van, mit még nem tudunk, s van, mit már nem!

Kultúrák elpusztultak, meg kellett fejtenünk ékírásokat, hieroglifákat, elsüllyedtek régmúlt idők palotái, szobrok, agyagtáblák, kőbe vésett üzenetek, elégtek Alexandria, Perszepolisz, Ninive, Pergamon könyvtárai, s a lángok lobogása mintha még most is melegítené a ma már Egyiptom, Irán, Irak és Törökország területét, ahol pótolhatatlan tudás égett el.

Érthető az istenek haragja, mely Prométheuszt sújtotta a tűz ellopása és szabadalmaztatása miatt. Ők már akkor sejtették mindazt, amit a leláncolt adakozó még nem.

A Neander-völgyi is csak feküdt vérző koponyával, talán élt még néhány napig, nem jött érte a mentő, agytranszplantációra nem vitték, szepszis ellen gyógyszert nem kapott, antibiotikumot nem írt fel számára a háziorvos, a Flintstone család rajzfilmsorozata sem tudósított a fejleményekről, így akár még az is megtörténhetett, hogy megették őt a Neander-völgyiek vagy a még éhesebb vadállatok, asszonya aztán már másnak szült kis Neander-völgyieket, akik talán már óvatosabban hajították fölfelé a durungokat. Aztán a crô-magnoni leszármazottai is dobtak néha egy-egy tálentumot az emberi tudás kincsesládájába, s az emberré válás hosszú folyamata agyműködésük tudattalanjának feltöltését eredményezte, s ebben a határtalan kultúrmúzeumban évezredek tárgyai, eseményei, felfedezései kerültek a tárlatokba, könyvek milliói, szabadalmak százezrei, tudományos felfedezések felsorolhatatlan eredményei, melyek mint az angliai British Múzeum termeinek tárgyai néznek ránk, s bejárhatjuk ezeket a gyűjteményeket egy nap alatt is, hogy aztán hullafáradtan üljünk le végre egy kávéra, de rátehetjük egész életünket is akár, hogy az egyiptomi gyűjtemény bemutatta ókori világ ismeretének birtokába jussunk, s egy másik élet kellene talán a kínaiéhoz s megannyi még a sémi-arabéhoz, és még a felsorolás is kötetnyi hosszú lenne.

Egy utazás, egy kalandozás, egy élvezhető „városnéző túra" az, melyre Olvasóimat hívom. Út a Neander-völgyön át az internetig, nem egy teljes világ körüli csavargás, mert előttünk a mélytengerek világa, a világűr meghódítása, az emberi tudás végessége és végtelensége.

Ezekben a fejezetekben, mint egy tengeri hajóúton, kikötünk majd szigeteken, s mint kíváncsi turisták a múlt, emberi tudattalanunk őserdeiben, romok, kultúrák földjén barangolhatunk.

2. Az istenek lakomája

Platón, a görög, erős és díszes tartóoszlopa emberi kultúránknak. Symposion (Lakoma) című művében asztalhoz ültette Szókratészt és más gondolkodókat, és beszéltette őket. Életről, halálról, szerelemről.

Asztalunk, melyet végtelen fantáziánk előhív, oly nagy, hogy köré mindazon istenek leülnek, akiket valaha is emberi képzeletünk teremthetett. A kétkötetes, nagyméretű mitológiai enciklopédia ezrével sorolja a neveket, Spielbergnek kell lennie annak a rendezőnek, aki az ülésrendet kialakítani tudná. A szúzai menyegző lehetne e vízióhoz fogható, a világtörténelem elragadtató jelenete, amikor Nagy Sándor feleségül vette a legyőzött perzsa király leányát, s hogy hódítása örök időkre megpecsételődjön, tízezer katonája vele egy időben esküdött örök hűséget a leigázott perzsák lányainak.

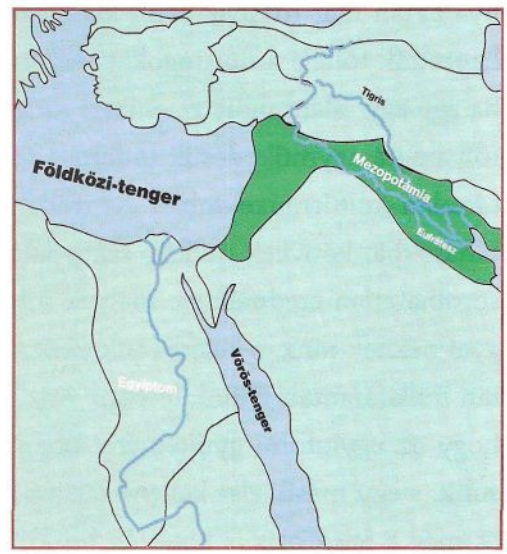

A lakomák lakomája lehetett az!

Eképp az isteneké is, Zeusztól Siváig, a Sinto-istenségektől Ábrahámig már évezredek óta lakomáznak, s mesélik teremtéseik krónikáját.

Amelybe mi születtünk: az emberé, Ádámé és Éváé ismertetődik éppen az istenek lakomáján. Ők, kik ettek a tudás fájának gyümölcseiből: kiűzettek a paradicsomból, és sokasodni kezdtek.

De más istenségek álltak fel ekkor, és hevesen tiltakoztak, és más változatokat terjesztettek elő. Támadt is akkora zűrzavar, melyet még a bábeli sem múlhatott felül, ahol úgyszintén nem értették még egymás szavát sem.

Hagyjuk isteneinket háborítatlanul a lakomák lakomáján, s égi emelkedettség után folytassuk utunkat, de a teremtés szigeténél most ne kössünk ki: nagy ott

a vihar, a teremtés változatai mint kiismerhetetlen viharok, tájfunok, orkánok dacolnak egymással.

Szervetlenből szerves élet, evolúciós elmélet, emberszabású majmok kialakulása, idegen bolygók civilizációinak kialakulása - s még megannyi nézet csatározása kavarhatja fel kedélyeinket.

S mindenki választhat magának kedve szerint.

De valamennyien látjuk az ősembert, valahol Peking közelében 300 ezer évvel ezelőtt, ismerte már a tűz használatát, ezt a görög istenek nem tudták, és igaztalanul láncolták le Prométheuszt. Ha volt, mártír volt tehát.

A jávai, pekingi, heidelbergi ősemberek mit sem tudhattak egymásról a jégközi felmelegedések közepette. Szervezeteik nem voltak, konferenciákat nem rendeztek: tudásuk, emberré válásuk lassan fejlődött.

200 ezer évvel később - a Düsseldorf melletti Neander-völgyben 1856-ban leltek rá először - a Neander-völgyi már többet tudhatott a barlanglakó medvénél, mert kiűzte az állatot odújából, s ott az egyre hidegebbé váló időjárás ellen magának keresett menedéket. Később már kovaköveket pattintgatott, dárdahegyeket készített, hordákba szerveződött, és vadászata sikeresebb lehetett.

A crô-magnoni már „igazi" ember formáját öltötte fel.

Az altamiraiak már szépérzékkel is rendelkeztek, pompás fali rajzokat és festményeket készítettek, s eleink, ha igaz, hogy ők voltak azok, a vadság korából a barbárság korszakába érkeztek, mintegy 12 ezer évvel ezelőtt véget ért az utolsó eljegesedés korszaka, s a mostani éghajlati viszonyok között az ember egyre kezdeményezőbb lett. A Tigris és Eufrátesz folyamközében, a Földközi-tenger keleti medencéjében már gabonaféléket gyűjtögettek, észlelték, hogy az elszórt magvak kikelnek, most már ásóbottal, kapával a földbe is juttatták az árpa- és kölesszemeket.

S mindennapi betevőjük meglévén, fejlődésük, tudásuk megállíthatatlanul gyarapodott, használni kezdték a fémeket: bronzot, rezet, s ez az „írás nélküli" őstörténet egyszer csak a történeti kor évszázadaiba vezet.

A végtelen víz látszik csupán s a mindig távoli horizont, mintha szigetek süllyedtek volna el, s a semmiből emelkedik elénk a mezopotámiai Uruk - ma Irak területén - falainak látványa, Gilgames uralkodó fényessége.

Itt, a sumérok földjén partra kell szállnunk!

3. FÖLDÜNK LEGRÉGIBB KULTÚRNÉPE

A sumérok! A „fekete fejűek"! 3-4 ezer évvel Krisztus előtt már kultúrállamokat hoztak létre, s senki nem tudja múltjukat: talán Belső-Ázsiából érkeztek... Emberi kultúránk világméretű kirakójátékán sok a hiányzó elem.

Tudom, valahonnét elindulva írni kellett történelmünket. Iskoláink úgy neveltek bennünket, hogy voltak az egyiptomiak, aztán a görögök még régen az ókorban, s ez így igaz is: számomra mégis igazi felfedezés volt csavarogni az ősi szír, beduin sivatagokban, a Tigris és Eufrátesz folyamközében. Az ókori Róma építtette Palmyra a mai Szíriában a múlt egyik szívdobbanása a forró, végtelen sivatagi homokban. Petra Jordániában, Ur, Uruk, Ninive, Babilon a mai Irak földjén e vérkeringés tápláló erei.

Még az óegyiptomiak és görögök előtt a sémi akkádok hagytak emléket magukról a jövőnek, de őket is megelőzték a sumérok. Volt is világszenzáció, amikor az angol Leonard Wooly régész kiásta a kaldeai Ur városállam templomát, s talán a sumérok Samas istene is megbocsátotta ezt. Agyagtáblákra vésett képszerű írásjelekkel írva bölcsességük, fohászaik, életük is megismerhető.

A templomból kilépve az alábbi fohász foroghatott még az emlékezetükben:

„Kenyeret szelj az éhezőnek,
bort tölts a szomjúhozónak,
a szűkölködőt felruházzad,
tiszteld az alamizsnakérőt,
ott fönn az isten, istene örvend,
Samas örvend - jóval fizet a jóért!"

Buddha, Krisztus, Mohamed sem érzett később másképp.

A szövegből - mint freudi elszólásból - nyilvánvaló kulturáltságuk. De az is, hogy volt, aki gabonát termelt, őrölt, kenyeret sütött, aki a kenyérszeléshez eszközt készített, volt, aki szüretelt, aki a présházban dolgozott, aki kupát készített,

s voltak építőmesterek, statikusok, kőfaragók, bizonyára rabszolgák, akik ilyen épületet építeni képesek voltak.

Mert úgy semmiképp nem képzelhető el, hogy egy napon felébredt agyagból döngölt kunyhójában az ügyes kezű sumér, gondolt egyet, szólt a barátainak, és építkezni kezdtek.

Ahhoz, hogy ilyen zikkurat felépülhessen ötezer évvel ezelőtt, sok-sok tudás előzetes megszerzésére volt szükség. Ma is találhatunk természeti népeket, szubkultúrákat, ahol s amelyben ma sem tudnak többet, mint a sumérok valaha.

A Csendes-óceániai szigetvilágban utazgatva magam is meggyőződhettem arról, hogy a Salamon-szigeti - Tanna sziget lakója - vagy a kőpénzzel fizető mikronéziai számára még a sumér is az istenek követe lenne.

Az ember tudása áll vagy szédítően fejlődik.

Gilgames uralkodó agyagtáblákba vésett bölcs sorait évezredeken át őrizte az arab sivatag takarója.

„- A cél előtt erőd feszüljön, a cél előtt szíved lobogjon! Az erős férfi, a megfontolt, elöl halad körülfigyelvén, óvja magát, nem gyávaságból, de hogy hadi célját elérje! S ha mégis ott veszne a harcon - örök nevet szerzett magának!" - üzeni Gilgames a múltból, s biztosra vehetjük, harcai, háborúi tapasztalatait adta itt az utókornak. Valahonnan érkeztek, népeket leigáztak, földjeiket, asszonyaikat védték.

A rejtélyt talán senki sem fejti meg, ufológusok idegen civilizáció küldötteinek vélik őket, fantáziagazdag magyarok egy csoportja határtalan önbizalommal a suméroktól eredezteti népünk történetét.

Állok az embertelen sivatagi hőségben, s fel nem foghatom, miért épp ez a térség - ha az - az emberiség bölcsője?

Igaz, Ur, Uruk és más sumér városállamok akkor még mocsaras területekre épültek, ahol sehol egy fa, nincs fém, réz, ezüst az eszközök, ékszerek készítéséhez. De még építőkő sem! Kereskedtek tehát, hozták máshonnan.

Nyelvük az őket követő civilizációk kultúrnyelve maradt még, tanulhattak tőlük vélhetően a perzsák is, városuk, Perszepolisz a mai Iránban ötven évvel korábban épült, mint az ógörög Akropolisz, s ha Nagy Sándor hódításakor a perszepoliszi világkönyvtár le nem ég, Bill Gates a sumérok tudását internetre tehetné, s biztosan okosabbak lehetnénk.

Valamit örök időkre jósoltak nekünk: - Elmégy, és elveszed az ellenség földjét - eljön az ellenség, és elveszi a te földedet - szól intelmük ötezer év messzeségből.

Az ember szeret nem hallgatni másokra, saját hibájából elköveti azt, amit elkerülhetett volna.

Elmentek ők is, a sumérok, s elvesztek. Elmentek a perzsák, az egyiptomiak, a görögök, a rómaiak, a mongolok, a törökök, Hitler, Sztálin s ki tudja, majd még kik.

Történelmünk revánsok sorozata.

A tudást, melyet keservesen összeszedtünk, majd mindig összetörve, darabokban találtuk, s később újra összerakni, újrateremteni kényszerültünk.

S telt az idő!

Távol a horizonton Babilon, Ninive világítótornyai következő úti célunk.

4. Az istenek kapuja: Babilon

A britek a világ szenvedélyes műgyűjtői. A kalóz Drake kapitányt lovaggá is ütötték, mert ügyesen gyarapította portyázásai közepette a nemzeti gyűjteményt.

Az egyiptomiak örök életű üzenete a jövő számára a rosette-i kő, ez a súlyos fekete kőtömb hieratikus (papi), demotikus (népi) és görög írással üzen nekünk a múltból, s a szavak s a mondatok a francia Champollion számára mintha az interneten érkezett e-mail sorai lettek volna: megfejtette a hieroglifákat, hogy valamennyien megértsük. Miután az angolok Wellington vezényletével legyőzték a franciákat, és a tengerek világurai is lettek - egy időre -, az óegyiptomi tudás e fényes bizonyítékát kérték hadi sarcul. Jobb, ha ezt mi őrizzük, vélhették, s be is szállították a British Múzeumba, melynek könyvtárában Szerb Antal Pendragon le-

gendájának hőse is átszellemülten olvasgatott, azért is talán, mert tudta, hogy az olvasóterem még mindig őrzött egyik székén ülve Kossuth Lajos is ugyanezt tette.

A tárgytól eltérni nem szeretnék, hogy a magyarok a nagyvilágban eseteinek felsorolásával nemzeti büszkeségünket tovább fényesítsem, csak azt említem meg itt még csupán, hogy a hírneves orientalista Stein Aurél, miután az ősi kínai tekercseket Tun Huang barlangjaiban megtalálta, azokat - természetesen - a British Múzeumba szállíttatta.

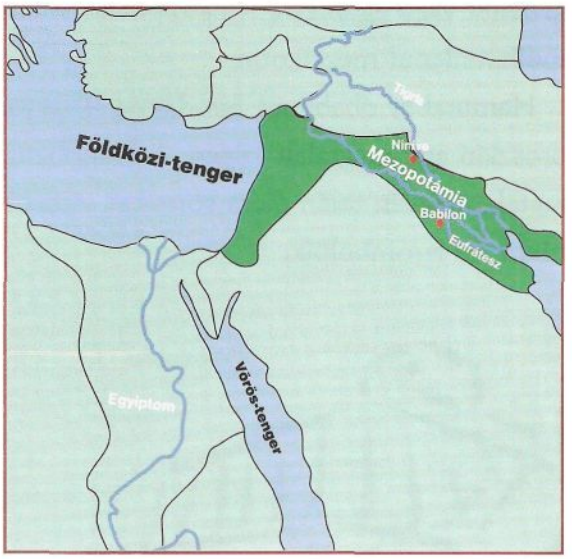

Jártam is a termeket többször és napokon át. A ninivei domborművet, a sebesült nőstény oroszlánt is itt őrzik, a sebektől vérző, leterített állat mintha a történelem megírt forgatókönyvét is mutatná: a nagyok is elvéreznek a támadó fegyvereitől, s majd a támadó is ugyanazon sorsra jut.

A sumérokat az akkádok, őket a vad hegyi nép, a gutik, akiket a sémi akkádokkal rokon amoriták győztek le. Istenek kapujának, Babilonnak hívták az Eufrátesz partján - ma Irak területén - felépített városukat, államukat.

A mai Perzsiában, a teheráni Nemzeti Múzeumban is csak álltam, mint Lóth arája tehette, s mozdulni nem tudtam a nálam magasabb szobornyi törvénytábla elől, melyről Hamurabbi majd négyezer év előtti törvényalkotói tudása szólalt meg:

- Ha egy bíró az ítéletet megítélte ... utóbb pedig ítéletét megváltoztatta ... bírói székéből a nyilvánosság előtt távolítsák el.

Szervezett, tudást felhalmozott társadalom lehetett ez már, mélyebb, sokrétűbb, mint a suméroké. Samas napisten védőszárnyai alatt törvényalkotók és végrehajtók, szabadok, félig szabadok és rabszolgák végezték dolgukat ebben a - számomra katlani - hőségben. Kereskedtek, írtak, építkeztek, harcba indultak. Utazgatva arrafelé a sivatagokban jutott eszembe: vajon ha már ők megtalálták volna az olajmezőket, fölégették volna az egész világot?

Hettiták, kasszíták törtek be Mezopotámia, a Tigris és Eufrátesz folyamközébe, a sumérok már végképp felszívódtak az akkádok között, de minden bizonnyal tudásuk alkotó génként épült be leigázóik szervezeteibe. Ahogy a görög a latinéba, majd később az iszlám szellemisége számtalan kultúráéba, a kereszténység a barbárok tudattalanjának fiókjaiba.

Freud pszichoanalízisének továbbgondolója, a svájci Jung megfontolandó gondolatokat ír e folyamatokról. Fraser, az Aranyág szerzője pedig az egymástól függetlenül vagy egymásra is ható gondolkodási szokások példatárát volt képes fölülmúlhatatlanul megalkotni.

Hamurabbi óbabiloni birodalma keservesen úgy győzetett le, mint a nőstény oroszlán egy megtalált képen. A kompozíciót Ninivében - ma Irak területén - faragták, érezvén talán ők is sorsukat, Asszurbanipál és Nabukodonozor asszír kultúráit, és lerombolták.

A régész Koldewey ásta ki Bábel tornyát, s amint a képet nézem: az épület számomra harmónia és nem zűrzavar. Igaz, a bábeli az akkori népek soknyelvűségére vonatkozik.

Fóniciaiak - római gúnynevükön -, punok, arámiak, médek, perzsák, egyiptomiak s egyáltalán nem utoljára - héberek, zsidók viszik, indítják, adják tovább a tudás stafétabotját.

A héberek ótestamentumában a II. évezred elejéig vezetik vissza őseik történetét s írják le az ókori jeleneteket.

Babilon falai ma is állnak, a romok az iraki forróság ellenére is lenyűgözőek: Semiramis függőkertje - vélhetően - nem alaptalanul tartozik az ókor hét világcsodájához, mai kertművész talán nem is lenne képes ehhez foghatót kialakítani. Lehet, azért sem, mert korunk uralkodói, mágnásai másra költik a pénzüket vagy egyszerűen csak nem szeretik oly elragadtatással feleségeiket, mint ahogy Babilonban.

Az asszírok harcias, hódító királya, Nabukodonozor Juda államot, annak fővárosát, benne a salamoni szentélyt lerombolta, és lakóit Mezopotámiába deportálta. A héber hadifoglyokat kíméletlenül dolgoztatták. Vajon hányan lelték halálukat a bábeli torony építésekor?

Agyagtáblák szövegei nem közlik ezt, pedig orvosi szövegeket is megörökítettek. Ismertek, gyógyítottak betegségeket, fejlett sebészeti ismeretekkel rendelkeztek. Hamurabbi törvényoszlopán pontosan szabályozta a műtétek díjazását, de balsiker esetén a sebész büntetését is.

Vízvezeték is épült, de nem a rabszolgák számára.

- Ha egy orvos valamely polgáron bronzkéssel súlyos sebet ejt, s a polgár ebben meghal, vagy a bronzkéssel a polgár szaruhártyáját nyitja meg, és elroncsolja a polgár szemét, akkor vágják le a kezét - vésette kőbe Hamurabbi rendeletét.

Saul, Dávid és Salamon király fogságban tengődő héber alattvalói talán naponta ismételgették Mózes könyvéből, hogy ne ölj. Ezt az asszírok nem érthették, és sorsuk ezután már az ismert forgatókönyv szerint alakul.

Elveszítenek mindent, helyükre a médek, majd a perzsák lépnek. Látjuk is már Perszepolisz pazar építését: előbb mégis a távoli Kelet indiai, kínai partjainál kell kikötnünk.

5. A szent Gangesz és a kínai Madonna

A világ körüli kultúrtörténeti utazásunk eléggé egyhangú - és hiányos is - lenne, ha csupán a közeli vizeken navigálnánk, távoli tengerekre ki sem merészkednénk: India, Kína s az amerikai kontinens inka, azték és maya magasba törő, fénylő világítótornyait észre sem vennénk. Az emberi kultúra s műveltség bizony jó ideig egymástól mit sem tudva alakul, fejlődik.

Európai konferencián egyszer arról kellett dönteni, hol legyen a következő nemzetközi összejövetel. Japán küldötte Szingapúrt javasolta, mire egy európai megjegyezte:

- Az nagyon messze van!

- Mihez képest, uram?! - kérdezték Japánból.

Bizony, bizony: mihez képest.

E kérdés maga a teljes igazság. Ki döntheti el, a távolságok honnan mérendők? Athén, Róma van messze, távol a Gangesztől vagy az ősi kínai múlt az óegyiptomiétól?

Marco Polónak sem volt könnyű dolga, legyőznie időben, térben s lélekben e távolságokat, s elhitetnie Európával mindazt, amit látott. Mesés gazdagságot, tudást, műveltséget.

Emberi világunk tengermélyi kagylóiban ugyanazon időben, egymástól távol alakultak, fényesedtek a tudás gyöngyei.

A kínai Madonna festményen minden részlet tökéletes, harmonikus, és egyedülálló maga a kompozíció. Kelet Mona Lisája. Egy másik képen pedig Buddha nyugodt álma: Kelet lelki békéje, fekhelye egész Indokína s Távol-Kelet.

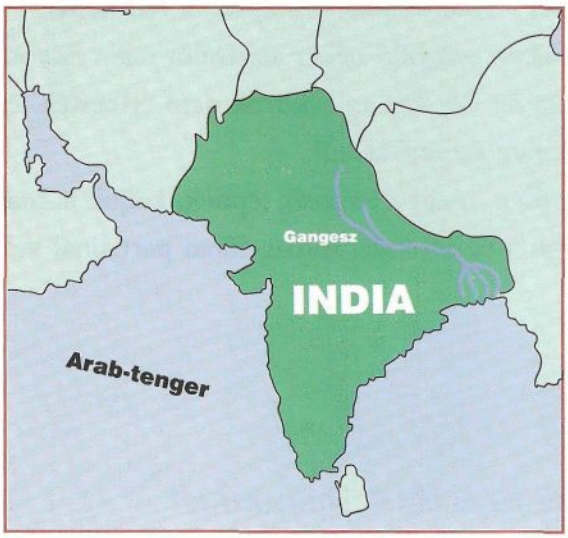

Szülőhazájában, itt, Indiában már ötezer évvel ezelőtt városi civilizációk jöttek létre. Amikor Krisztus előtt az V. században megszületett, a „mi" kultúránkban a perzsák „világuralma" erőteljes.

Századunk régészeti kutatásai töltötték meg történeti értékű tartalommal azokat a közel háromezer éves kínai krónikás feljegyzéseket, melyek tanúsága szerint a kínai civilizáció története hétezer évvel ezelőtt kezdődik. Krisztus előtt 4500 körül tanulták meg az állattenyésztést, 3200 táján a földművelést, 2600 körül az írást, számolást, selyemszövést, házépítést és a többi iparágat.

A mi világunkban az övékétől függetlenül az egyiptomi óbirodalom s a sumér városállamok fénykorának fejezetei íródnak. Írnak tehát már itt is, ott is.

A Dalok könyve, Konfucius, Lao-Ce világkultúránk kimozdíthatatlan építőkövei.

Huang-ti császár a Krisztus előtti III. században rendkívüli képességgel és kíméletlen erővel, súlyos áron hozta létre a nagy kiterjedésű államot. Megteremtette az egységes írást, mértékrendszert, a harminchat tartományt utakkal kötötte össze a fővárossal. Kína 50 milliós lakosságával az akkori világ legnépesebb és legszervezettebb állama lett. Áruik, elsőként a selyem, Belső-Ázsián keresztül a Földközi-tenger partvidékéig is eljutottak.

Parányi Európánk ekkor a rómaiaké, a világ uraié és fegyelmezőié, Hannibál hiába kel át az Alpokon, pun harcosai halálra ítéltettek.

Az írói képzelet lepergetheti azt a filmet, melyben ez a félelmetes és erős Kína Hannibál szövetségeseként hogyan tudta volna porig rombolni Róma valamennyi tartományát.

Hannibál nem volt velük diplomáciai kapcsolatban, a kínaiak mással voltak elfoglalva.

Később Dzsingisz kánnak és utódainak volt mohóbb az étvágya. Az egész világ azonban az övéké sem lehetett.

Eljutottam a mongol pusztákon Karakorum falaihoz, Pekingben a Tiltott Város császári épületeihez, melyek a múlt lenyűgöző kincstárai.

India befelébb forduló, őket újra és újra leigázzák.

Íróasztalomon fehér, intarziás márványtábla, közepén színes kővirágok: kagyló s drágakő levelek s virágszirmok kaleidoszkópként simulnak a hideg, sima márványlapba. Az indiai mogul díszítőművészet remeke az agrai Tadzs Mahal, kicsiben ez a tálka egy szelete az indiai múltnak, indiai látogatásaim jelképes emléke.

Benne mintha hömpölyögni látnám a szent Gangeszt, a sok ezer éves várost, Benáreszt, a hindu zarándokok millióit. Az ókori, középkori sikátorok sötétségében szent állatok, emberi, állati ürülék, virágillat, bételárus, orrfacsaró bűz, vonuló bivalycsorda, mesés ékszerüzlet, zsebtolvajok, utcai forgatag, kolduló leprások, kolerajárvány és az indiai múlt csillogó bölcsessége él elevenen bennem.

Ha valakinek csupán a csontja érinti meg a Gangesz vizét, akkor is a menny megbecsült lakója lesz - hagyta örökül ránk a Mahábhárata. A szent Gangesz Vergilius, Ovidius és Dante képzeletét is lázba hozta.

A monszun most előttünk tombol, itt most süt a nap, és a zöldellő mesés India a negyvenöt fokos melegben mint egy gőzfürdő ölel át bennünket.

Itt, Keleten, a sok ezer éves múlt s a jelen együtt lélegzik.

Utunk az ókori Egyiptom, majd Perzsia tájaira vezet, hogy aztán ógörög, inka, azték, maya s római partraszállások következhessenek.

6. Memphisz, a fáraók fővárosa

A forró egyiptomi sivatagra árnyék borul, a Szfinx, ez az emberfejű, oroszlántestű kőszobor, mint az egyiptomiak kultúrája, egy hallgatag, kifürkészhetetlen óriás. Mögötte a piramisok. Tőlük jobbra a távoli messzeségben a Vörös-tenger s a túloldalon Mekka, Medina Szaúd-Arábiában. S ehhez kétség nem férhet, Allah és az ő prófétája, Mohamed könyörületéért szól a homokra boruló muszlim imája. S ő biztosan tudja Mekka irányát.

Amikor hajón átkelhettem a Szuezi-csatornán s a Vörös-tengeren, különös érzés vett erőt rajtam, az ezer- és ezeréves múlt perzselő melegének ölelése.

Most inkább kétségeim támadnak. Különös szorongás kerít hatalmába, s nem csak azért, mert eszembe jutnak emlékek, a Vörös-tengeri korallgyűjtés, amikor könnyűbúvárként merültünk a víz alá, s a kiismerhetetlen, mély tengerfenéken oly parányinak és védtelennek éreztem magam.

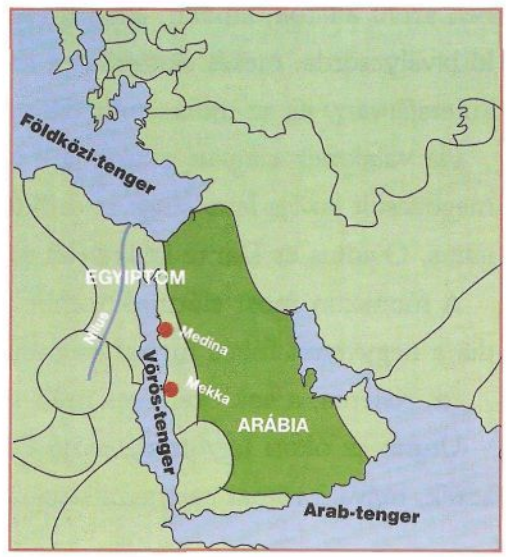

De jó is volt visszatérni a víz fölé.

Most is mint könnyűbúvár merülünk alá a múlt, az emberi kultúra mélyeibe, de légszomj is támad, mert a mélységek egyre mélyebbek s kiismerhetetlenek.

De újra és újra a víz alá merülök, hogy egyre többet tudjak.

Érteni vélem Einstein lélekváltozásának okát. Relativitáselméletének megalkotása után a mélytengerek végtelenségét látva idealista lett, s Isten felé fordult.

Darwin járta a tengereket, látott, az élővilág megfigyelése után összesítette tudását s írta meg A fajok eredete című könyvét.

Huszonöt éve módszeresen járom a világot, az európai, keleti, ázsiai, távol-ke-

leti és az óceániai kultúrák meglátogatása most számomra díszletek, annak a világkultúrának a helyszínei, ahol istenek, uralkodók, alkotók epizód- és főszerepeket adnak azokból a könyvekből, melyeket eddig elolvasni tudtam.

S ez oly kevés.

Wellington kitűnő navigátor és tengerész volt, gyötörte mégis a tengeribetegség, talán mert tudattalanul is tudta: a kiismerhetetlen tengerek összes titkát ember talán sohasem ismeri meg.

Azért folytassuk utunkat! Turisták vagyunk, mindent úgysem nézhetünk meg, s oda megyünk, ahová kedvünk tartja s ahová tudunk.

5300 éve fekszik háborítatlanul, jó ideje már a British Múzeum egyiptomi termében ez az egyiptomi múmia. Akárki lehetett, az biztos, a korlátlan hatalmú fáraó birodalmában élt. Nyilvánvaló volt, hogy Kheopsz, az isteni helytartó maga is isten: Hórusznak, a napisten fiának leszármazottja, oly isteni erő, mellyel földjeik termékenységét és nyájaik szaporulatát biztosította. Életében palotájából, halálában sírtemplomából árasztotta szét ezt az erőt.

Valamennyien tisztában voltak azzal is, mennyire fontos a fáraó holttestének megóvása balzsamozás útján s elhelyezése minél nagyszerűbb sírtemplomban, mert Egyiptom termése annál dúsabb lesz, minél pompásabb az a sírtemplom, amelyből a fáraó holttesteje csodálatos áldását az egész országra szerteáraszthatja.

A fényességes Kheopsz személye körül forgolódott a csekély létszámú uralkodók tekintélyes köre, s az írnokokra hárult a memphiszi palotában működő központi hivatalok, a közigazgatás, az adóügyek és a munkások ellenőrzésének irányítása.

Közrendűek százezrei, parasztok jog szerint Kheopsz földjét művelték, s ezért terménnyel és munkával tartoztak. Az udvarnál kézműveseket foglalkoztattak. Rezet, ónt, nemesfémeket az udvartartás biztosított.

A birodalomban fényes pompában és gazdagságban éltek. Meghódították az ébenfában, elefántcsontban, aranyban dúskáló Núbiát, s hatvanezer ember keze munkájával hozzáláttak Kheopsz piramisának építéséhez Gizában.

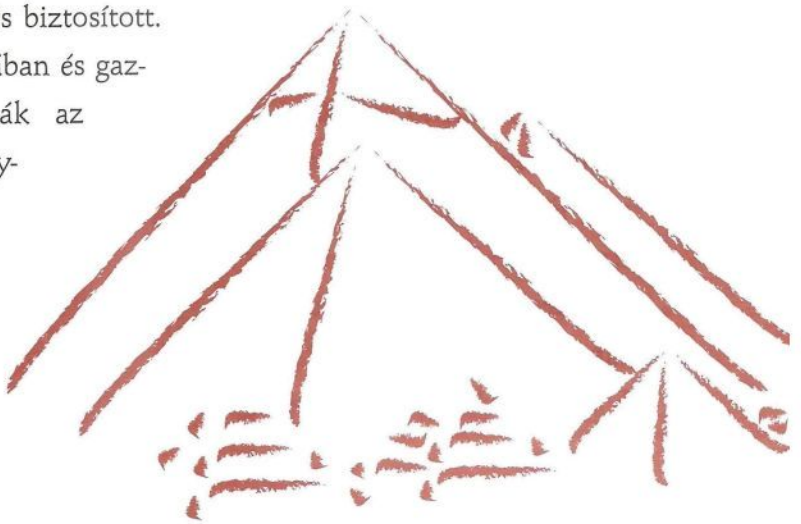

Bizony, ha ma tennék ezt, számítógépek, mérnökök, szervező zsenik irányításával oly nagy munka lenne, mely a mai ember tudását is próbára tenné.

A fényességes Kheopsz hivatalnokai a Núbiából érkezett, az építéshez használandó alapanyagokat Gizába irányították, fogadták a núbiai kormányzót, egyeztettek, tárgyaltak, szerveztek.

Kheopsznak, szokásaik szerint, húgát kellett feleségül vennie. A fáraó halála után valamennyien ott álltak a gizai piramis tonnás kövei előtt, a sírbolt csúcsa az egekig magasodott.

Befalazták a bejáratot, megrendülve a búcsútól indultak vissza Memphiszbe.

A homok őrzi titkaikat.

7. Dárius birodalmában

Dareiosz, Xerxész földje! Perzsák! Az ókori világbirodalom, a mai Irán. Hegedűs Géza tanár úr még a Színművészetin, hajdanán, szerettette meg velem az ógörög szerzőket.

Aiszkhülosz oly megragadóan tudta a Perzsákban leírni hatalmukat, hogy testközelben érzem őket, amint megfeszített erővel hidat emelnek a Boszporuszra, amint elfoglalják Babilont s szabadon engedik a rabszolgasorba taszított zsidókat. Megelevenednek a Biblia ószövetségi könyvei, s peregnek előttem a szúzai menyegző képsorai, Noé és bárkája az Ararát csúcsánál, s még megannyi kép, hangulat s emlék. A Korán szúrái is felidéződnek bennem.

Irán 1971-ben ünnepelte a perzsa birodalom két és fél évezredes fennállását. Az államalapító nagy Kürosz (Cyrus) évének, ünnepi esztendőinek nyilvánított évfordulón méltó emléket kívántak állítani a nagyszerű múltnak.

Régészeti leletek szerint ezen a vidéken már 15 000 évvel ezelőtt is éltek emberek. Tudósok egy része a mai emberiség bölcsőjét a közeli Mezopotámiába, a mai Irak területére helyezi. Ninive, Babilon romjait is ott tárták fel.

Krämer véleménye szerint azt a nyelvet, amelyen a legrégebbi írásos dokumentumokat írták, sumérnak nevezik és a legrégebbi kultúra hordozóit sumeroknak. I. e. 5000 körül az Iráni-medencéből vagy az Indus mellékéről vándoroltak be

Babilóniába. Évszázadokig tartó páratlan kulturális fejlődés után a szomszédos nomád semita törzsek azonban leigázták őket, nyelvük, akár a középkori latin, kultusz- és tudósnyelv maradt.

Irán területén, az istenek földjén (Elám) már hat-hétezer évvel ezelőtt településeket alakítottak ki az elamiták. Az irániaknak indoeurópai nyelvcsaládba tartozó népcsoportjai, szkíták, szarmaták, a médek és a perzsák első törzsei az i. e. VIII. században érkeztek földjükre. Nagy Kürosz jól szervezett seregei rövid idő alatt elfoglalták egész Kis-Ázsiát, Mezopotámiát, a hatalmas babiloni birodalmat. Hódítások révén Perzsia a világtörténelem egyik korai birodalma lett. Kürosz diadalmas hadvezér, kiváló államférfi volt, a művészetek támogatója. Perszepoliszban, Szúzában hatalmához illő székhelyeket alapított. Utódai, Kambüszész, Dareiosz (Dárius) és Xerxész folytatták a világbirodalom kiépítését.

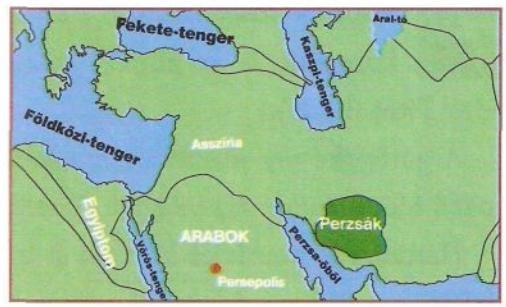

Hérodotosz szerint Dáriusnak az egyéb, természetbeni adók mellett évente 2500 mázsa ezüst és 94 mázsa arany folyt be a kincstárba.

Létezik ennyi pénz egyáltalán?

Dárius tanulhatott sokat a suméroktól, Perszepolisz, Szúza romjai még most is bizonyítják hatalmát és gazdagságát.

Szúza fényes városát Hérodotosz is felkereste. A Biblia Eszter könyvében Achasvéros néven említi Xerxészt, s oly szemléletesen írja le a hadvezér lakomáját, hogy a romok között mintha előtűnnének a márványpadozaton az arany- és ezüstheverők, s elképzeljük a hét napig tartó lakomát.

Nagy Sándor foglalta el Szúzát, és birtokba vette mérhetetlen kincseit. A város volt a helyszíne a történelem egyik legkáprázatosabb ünnepségsorozatának.

Vetítsük le ezt a jelenetet, a szúzai esküvőt!

Az Indiából visszatérő Nagy Sándor itt rendezte meg Kelet és Nyugat egyesítésére törekedve a görögök és perzsák tömeges esküvőjét. Maga Nagy Sándor Sztateirát, a perzsa király lányát vette el, s a hagyomány szerint több mint tízezer macedón-görög harcos lépett itt házasságra a legyőzött, de már jövendő szövetségesként számba vett perzsák leányaival.

Tízezer nászéjszaka!

Ha Spielberg forgatna róla filmet, vajon hogy tudná a képsorokat beállítani?

Nagy Sándor felesége lenne közeliben a legszebb?

Vagy egy szerencsés közkatonáé?

Írjuk tovább magunkban a történetet! S míg ezt tesszük, haladunk következő úti célunk, Görögország felé.

8. Ógörög szellemidézés

A Korinthoszi-öböl északi szegélyén szállunk partra világ körüli csavargásunk közepette, s az emberi műveltség egy-egy gyertyafényénél megállunk – ahol látni tudunk.

A görögöké oly magasra lőtt rakéták izzása, hogy tűzijátékuk színekben pompázó fénye mindmáig világítja égboltunkat.

Háromórás utazással keltünk át a széles fennsíkon, ahonnan teljes egészében feltárult a csillogó, fehér épületek és műemlékek fölé tornyosuló Parnasszus-hegy. Egyre tisztábban láthatjuk a hegyoldalt szegélyező szent utat, mely kanyargósan emelkedik a pompás templommal koronázott Apollón-szentélyen át. A sziklákat átszelő szakadékokban folyik a Kasztália-forrás vize.

A világ közepére érkeztünk.

Itt, Delphoi forrásvizénél a jóshely felé indulunk. Püthia papnő háromlábú széken ül, kezében babérággal és kerek tállal, melyben szent víz van.

Nagy Sándor kis táblára rótt kérdését adja át Püthiának.

Püthia révületbe esett, majd artikulálatlanul válaszolt. Feleletét pap értelmezte, s versbe foglaltan adta át a hadvezérnek. A jóslat mindenfelé ismeretessé vált:

– Fiam, neked senki sem állhat utadba!

– Az ország legbölcsebb embere vagy! – tudta itt meg Szókratész, s nem kételkedhetünk Püthia szavaiban, mert mind a két jóslat igaznak bizonyult, itt, a Parnasszus hegyormai alatt.

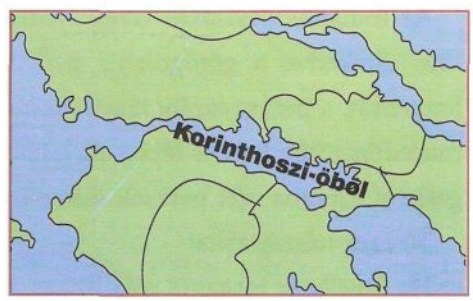

E görög lakóház, melynek udvarába nem szállt le helikopter, bejárata előtt

nem parkol BMW, termeiben nincs telefon, lakója nem szövegszerkesztőn dolgozik, nem az interneten át küldi e-mail üzeneteit, ez az épület ma is a legigényesebbek otthona lehetne.

Akkor Aiszkhülosz, Szophoklész lakása is lehetne, ha ide vendégségbe hívnánk Homérosztól Hippokratészig valamennyiüket, támadna is elégedetlenség, mert sokuknak az utcán kellene várakozniuk, be sem férnének.

Az érkezők névsorolvasása is kivárhatatlanul hosszú lenne, s már azt sem lehetne jó diplomataként megoldani, kik üljenek fő helyre.

Jobb őket tehát nem összehívni.

Homérosz lángelméje megfogalmazta, amit az emberi kultúrák eddigi látogatásaikor már észrevettünk:

- Félresodorja a lombot a szél, de helyébe az erdő mást sarjaszt újból, mikor eljön a szép tavasz újra - így van az emberi nemzet is, egy nő, más meg aláhull.

S nem ez történt eddig?

Elveszem, tőlem is elrabolják - ősi történelmi társasjáték, mintha korok egymásutánjának kedvelt szórakozása lenne.

Balzac karizmatikus alakja áll előttünk.

- Az emberek - szól hozzánk - meghajolnak a lángész hatalma előtt, gyűlölik, iparkodnak megrágalmazni, mert osztozkodás nélkül harácsol, de ha kitart, meghajolnak előtte.

Nagy Sándor és a görög világhódító tevékenységének elemzésekor meg is állapítható Balzac igazsága. A nagy hadvezér tanítványa hódító elődöknek: nem hitt tanítómestereinek, hogy azoknak sem sikerült a világot leigázni és leigázva tartani.

Nagy Sándor kitartott, meg is hajoltak előtte birodalmak, ám mindössze 33 éves volt, amikor orvgyilkosság áldozata lett.

Követői, mint látni fogjuk, az elkövetkező kétezer-ötszáz évben újra és újra próbálkoznak majd.

Már innen megjósolható: mindhiába.

Az emberi tudás, műveltség szigeteit, bástyáit, világítótornyait békés természetű barangolásainkkal sem tudjuk hiánytalanul birtokunkba venni.

A pergamoni, alexandriai könyvtárak porig égtek, s a könyvek - tekercsek -, melyek mégis ránk maradtak, szét nem robbantható beton alapzatai mai civilizációnknak.

S e múltból Démokritosz üzenete szól hozzánk:

- Bölcs ember számára minden föld lakható, mert nemes léleknek hazája az egész világ.

9. MAJA SZÍVHANGOK

Nyers illatú, simogató szél szalad és simogatja arcunkat, amikor Hondurasban a maják egykori földjére lépünk. Copánban találtak egy régi maja oszlopot, a kőarc, a tiszteletet parancsoló maja tekintet: az amerikai kontinens ősi kultúráinak egyik szimbóluma.

Ezerhétszáz évvel ezelőtt, amikor faragták, Európában a gótok, frankok, hunok betörése okozott fejtörést. Mai tudásunk szerint a maja szívhangok dobogása nem hallatszik Rómáig, Konstantinápolyig, a kínai császár palotájáig.

Számos képen emberáldozatot látunk azték templomokban. A pap az áldozat testén térdepel, obszidián késsel felnyitja mellkasát, kitépi belőle a még élő szívet, és felmutatja a tömegnek. A spanyol hódítók feljegyzései szerint előfordult, hogy Mexikó városában egyetlen nap leforgása alatt húszezer embert áldoztak fel ilyen módon az isteneknek.

Guatemalába, Tikalba, a maják legnagyobb városába utazzunk vissza az időben, abba a korba, amikor a mi világunkban Attila hunjaitól rettegett mindenki mifelénk.

Tízezrek éltek Tikalban. Mennyi ember mindenütt! Tegyünk sétát közöttük!

A város igazából a mennyekbe vezető lépcső. Hatvan méterre vagy még magasabbra emelkedő építmények tetején egyszerű kis templomok állnak, a főtér keleti oldalán az óriás jaguár templom. Színes szövetbe öltözött vagy egyszerű ágyékkötőt, fejdíszt és jade ékszereket viselő nemesemberek fényűző környezetben pihennek, dolgoznak. Festők, szobrászok, írástudók és csillagászok sétálnak az utcákon. Ott nyitva egy ablak, s ha benézünk, turistának talán elnézik, festett vakolatokat látunk a szobabelsőkben, tarka maszkok a falakon, függönyök mindenütt, a padlókat jaguárbőr borítja, s a faragott kő ülőhelyeket is.

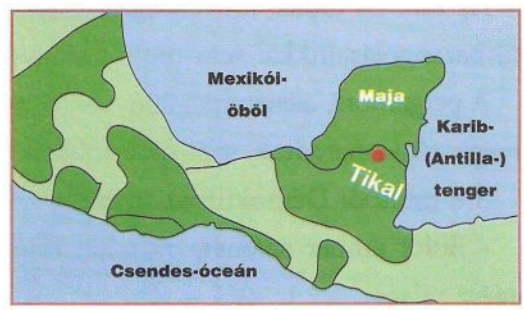

A főtér és a nyilvános piactér itt az élet legkedvesebb és legszínesebb helyszíne. Agyagáru, posztó, állatbőrök, növények, tollak, obszidián késpengék, jade, kagylók és élelmiszerek árusítása folyik.

American Express kártyát nem fogadnak el, forintot sem: kakaóbabbal kell fizetnünk.

Elhagyjuk a várost, az őserdő kusza gyalogösvényein jaguárok, párducok, pumák, vadállatok cirkálnak, óriási mahagóni, spanyol cédrus és pálmafák törnek negyven méter magasba, ágaik tömör, smaragdzöld mennyezetként borulnak fölénk.

A maják kiváló matematikusok, egyiküket itt látogatjuk meg: a nap- és a holdjárás alapján dolgozta ki a bonyolult naptári rendszert, meg tudta mondani, mikor lesz nap- és holdfogyatkozás.

Mielőtt Európa exportálta volna betegségeit, fegyvereit és saját kultúráját, itt, ahol csavargunk az amerikai kontinens őserdeiben, Peruban a csimuk nyolcszáz éves múltjára bukkanunk. Chanchan, a főváros szárított agyagtéglákból épült fel, házaikat arannyal díszítették. Minták segítségével madár- és halmotívumokat nyomtak a nedves falakba.

Könnyű itt eligazodni, a város szabályos, derékszögű úthálózattal rendelkezik, lakótömbök, piramisok, szentélyek mindenfelé. Hatalmas vízgyűjtő medencékből szövevényes csatornarendszereken biztosították a vízellátást.

A Smaragd templom - vélhetően - a betörő barbár indiánok lóistállója lett.

S ahogy talán ugyanezen időben a mongolok a fél világot, úgy az indiánok dúlnak fel itt mindent, hogy majd őket európaiak tegyék földönfutókká.

A történelem akár egy CD-ROM járja köreit.

Ugyanitt, Peruban az inkák öt-hatszáz éve, a Machu Picchu tetején, az Andok magas csúcsain építettek várost, törzsük uralkodóját kell inkának szólítanunk.

Fantáziánk játéka lehet lehívni interneten az inkák honlapját. A home page áttekinthető s mintha ismerős lenne. Hasonlatos az óegyiptomiéval. Az uralkodó itt is saját húgát veszi feleségül. Igazi napkirály ő. Isteni ősüket, a Napot a termésnek nyújtott meleg és fény miatt imádják. Papjaik figyelik a Nap, a Hold és a csillagok járását, az inka istenségeket. A Naptemplomot a Nap leányai őrzik - az inkák legszebb leányai.

Felvonulásuk valódi szépségverseny.

Hófödte hegyek emelkednek a felhők fölé, meredek sziklákról verődik vissza a tajtékos zuhatagok robaja.

Az az igazság, a világ legpénzesebb multimilliomosa lehetne az az utazási vállalkozó, aki a múlt kultúráiba szállítaná őrült pénzért a turistát, ahogy valaki a fizetőképeseket majd a Holdra.

A Machu Picchu csúcsa közelében hosszú, kőburkolatos teraszsor, majd inka házak kőfalai emelkednek, embermagasságnál nagyobb fehér gránittömbökből épült házak, templomok, közterek, fürdők és udvarok sétáink helyszínei.

Mintha álom lenne, olyan ez a város itt a világ tetején. Machu Picchu tervezése és építése, a paloták, templomok, lakóházak, lépcsők, vízcsatornák, kutak és mezőgazdasági teraszok többszintes együttesével mestermunkának számít.

Az építészek görgőkkel szállíttatják a helyszínekre az óriási gránittömböket – mintha az egyiptomiakat látnánk piramisokat építeni –, s szobrászok, faragók formálják, csiszolják a köveket, melyeket aztán habarcskötés nélkül, hajszálpontosan illesztenek egymáshoz.

A kopár, sziklás teraszokra a hátukon hordják fel a termőföldet. Itt kukoricát, burgonyát, zöldségeket termesztenek. A földeken lámák legelésznek.

S fejlett úthálózat mindenütt a birodalomban.

Lehet, a barbár indiánok elől menekültek fel ide a világ tetejére?

A burgonya Európa földjén is honos lett, menedéke az éhezőknek.

10. Emléket hagyok itt...

Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb... – írta Horatius ódájában. Jövőbe látása nemcsak személyére igaz, de korára, a görög-latin kultúrára, a római világbirodalomra.

– Rómát magát önnön hatalma dönti meg – fogalmaztatta látnoki képessége akkor, amikor Róma „az akkori világ ura", igaz, Julius Caesart megölték, Krisztust 44 évvel korábban keresztre feszítették. Az előző századokban már megépítették a vízvezetékeket, háborúztak a keltákkal, legyőzték Hannibált, Scipió átkelt Afrikába, megszervezték a provinciákat, majd Caesar halála után Antonius, Octavianus, Lepidus második triumvirátusa következett. Egyiptom, Britannia is behódol. Germania, Datia provinciák jönnek létre, még Kínába is követeket küldenek.

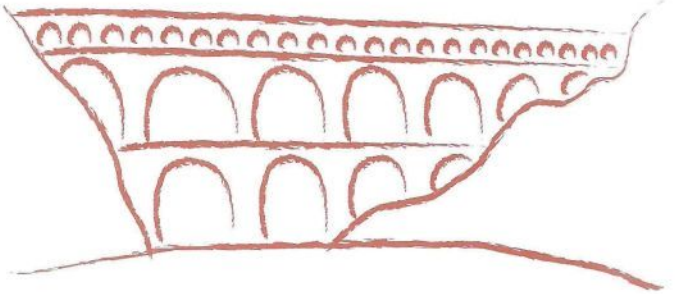

Hispániában, Galliában és Júdeában felkelések törnek ki, a palesztinait leverik, a zsidókat széttelepítik.

Emlékezünk, mit is hagytak ránk örökül a sumérok?

- Elmégy, és elveszed az ellenség földjét - eljön az ellenség, és elveszi a te földedet.

A történelem, melyet Horatius lángelméje fölismert, újraírja önmagát.

Gótok, frankok betörése fenyeget, Diocletianus feloszlatja a birodalmat, Constantinus egyesíti, Konstantinápoly lesz a birodalom székhelye, s ekkor a hunok betörései veszélyesek, végül vandálok pusztítják el Rómát.

S ez így zajlik majd egészen napjainkig!

Nem szörnyű ez az egész?

A beduin sivatagokban még a teve is értetlenül nézelődik Palmyra romjai között. Pedig ámulatból ámulatba estem itt, szír földön, Palmyra római város fényűző múltat árasztó díszleteiben, melyek még a Forum Romanum élményét is megsokszorozni tudták bennem.

Színház, fürdők, paloták s Palmyra romjai mögött évente a sivatagi tevefesztivál, a vágtató tevék, a harcias beduinok kiáltásai a római hajtóversenyek hatását is felülmúlják.

A látvány háttere a múlt fényes torzója. Ekképp áll előttünk a világtörténelem is.

Egészében: torzó.

A világ érintetlen része talán csupán a Galapagosz - ez a kis sziget őshüllőivel s a természet alkotta eredetiségével figyelmezteti civilizációnkat, hogy az ember romboló és építő ösztöneinek most már harmóniába kellene kerülnie.

De nagyot szaladtunk most időben előre.

Julius Caesar ravatala mellett Shakespeare keserű szavakat mondat Antoniusszal:

- A rossz, mit ember tesz, túléli őt, a jó gyakorta sírba száll.

S e bölcsesség mindmáig él, kétezer éve változatlanul.

Vergilius, Ovidius, Cicero és a halhatatlanok példája, Alexandria, Róma nagyjai, a hippokratészi orvosi iskola római követői állítják helyre mégis a humánum egyensúlyát.

A latinok fényessége világítja örök időkre a végtelen horizontot, és mutatja az utat az emberi tudás szigetei között.

11. Megváltja-e Krisztus e világot? (Kr. u. 1–50.)

Profán kérdésem sértheti a vallásos emberek érzelmeit, e korban, amelybe érkeztünk, még fel lehetett volna tenni következmények nélkül e kérdést – a későbbi korokban már egyre kockázatosabb lett volna, hogy azután a katolicizmus türelmetlensége eretnekségért máglyán égessen el minden másképp gondolkodót.

A kultúra nagy lángjai kialudtak, parányi gyertyák égtek csupán „sötét" évszázadokon át feszületek lábainál, s még másfél évezred múltán is az égő emberi testek orrfacsaró bűze, az emberi tudatlanság és agresszivitás s a kegyetlenség látványa sokkal erősebb, mint a felcsapó lángok gyújtotta fény.

S újra sötét gyászlepel került az emberi tudás már terített asztalára.

Aki titokban mégis torkoskodni merészelt, hátrakötötték a sarkát is, s az inkvizíció kezére került, a kínzókamrákban pedig még azt is bevallotta, amit az ördög se tudott kitalálni.

A keresztes hadjáratok idején gazdagodó Velence csak szállította a keresztes lovagokat, végül már gyermekeket is a halálba, hátha az istennek tetszőbb lesz. Nem lett...

Az aztékok mesterfokon tudtak kegyetlenkedni, s élő emberi testeket „trancsírozni" hitük szerint teljes természetességgel, s fel is vetődik a kér-

dés, hogy Mengele, majd későbbi bolsevik leszármazottai vajon akkor az aztékok vagy az inkvizítorok átváltozásai?

Inkább az emberi paranoia töretlen kultúrtörténete?

Már Démokritosz észrevette:

- Mi emberek a legfontosabb dolgokban az állatok tanítványai vagyunk...

Krisztus fulladásos halála a keresztfán gyötredelmes, a látvány maga is elképesztő.

Halálával megváltotta világunkat?

A XX. századi világégések után most úgy érzem: nem.

Lehet, akik hisznek, s akik jók, azokat igen.

Buddha Keleten már többszörösen reinkarnálódott, tanítása terjedt, hatását országhatárok sem torlaszolhatták el.

A római katonák nem tudtak erről, kivégezték Krisztust.

Mózes kőtáblába vésett intelme is hiábavalónak tűnik fel, pedig oly tiszta, egyszerű és megjegyezhető:

- Ne ölj!

Az írás is tiszta, mély s felemelő.

Saulusból is Paulus lesz a damaszkuszi úton, ahol a mai Szíriában meghatódva álltam. Most bazársor borítja a karavánút kis szakaszát, ahol Pál megvilágosodott.

Görögül írja majd leveleit zsidókhoz, Róma-beliekhez és még sokakhoz, s görögül írják evangéliumaikat Palesztinában: Máté, Márk, Lukács, János...

Mátéé a kiérlelt írásművészet, hite s lelkének kifinomultsága oly magaslatokra emelkedik, mint a katedrálisok.

A Szentírás keletkezése óta fűti, rajongásig fokozza a művészek szenvedést, gyászt, szeretetet és halált mennyekig emelő tisztaságát.

Mi mégsem változtunk: Krisztust alighanem ma is keresztre feszítenénk.

Humanista elolvashatja a Mein Kampfot, csak humanistább lesz, szadista a Szentírás olvasatával szadistábbá válhat, mint volt, s az írás igazsága még az inkvizítorokat sem menti fel.

A tények tények.

Utazásunk emberi múltunkban még így is tanulságos lehet, következő állomásaink mindig ötven évet tekintenek majd át.

A történelem oldalai ezen a képzeletbeli website-on gyorsan peregnek, az entert ott nyomhatjuk meg, ahol nekünk tetszik.

Keresőprogramunk az azonos oldalakat egymás mellé rendezi, s talán bizarr, de megfontolásra ajánlható összefüggéseket vehetünk észre.

A civilizációnk története ugyanis mintha mindig újra és újra azonos jelmezben adná szerepét, átfestett díszletekben és mindig új közönség előtt.

Mintha az elődök elfelejtették volna elmesélni a már látottakat.

12. A szeretet soha el nem fogy (Kr. u. 50–100)

A szeretet soha el nem fogy – írta Pál, aki Senecával is levelezett. Senecával, aki négyéves volt, amikor Krisztus megszületett, s később kapcsolatot tartott a keresztényekkel.

Róma hálás volt költőinek. Vergilius ha végigment az utcán, azonnal csődület fogta körül, Augustus császár maga intézte birtokügyét, s a császár belső embere, Maecenas, akinek társasága a kor legműveltebb embereiből állott, s aki építkezéseiről és műízléséről híres, boldog volt, ha a nyilvánosság előtt barátkozhatott a költővel.

Róma politikusai fontos szerepet osztottak írókra, költőkre: a rómaiak lelkének erőteljes teljesítménye volt – a világ megfegyelmezése. Tudták, minden fegyelem csak addig tarthat, amíg a fegyelmező lelke teljes akaraterővel áll rést.

– Róma lelkierejét megtartani és edzeni! – fogalmazódott meg a feladat.

A politika szolgálata művekkel számunkra ma már eléggé ellentmondásos a XX. század világháborúi után.

Korunk nagy felfedezője most Amerika: az amerikai filmek mindig győztes hőseinek, még a Vietnamban harcolóknak is mindig minden sikerül.

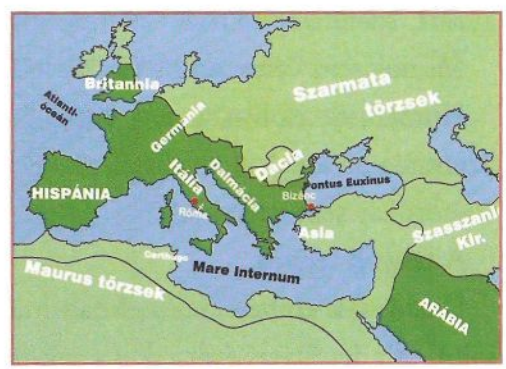

Amerika erős, egységes és legyőzhetetlen!

Akár a római birodalom.

Nekünk tatárokkal, törökökkel, osztrákokkal kellett szembeszállnunk, nemzeti függetlenségünk megteremtése alakította szemléletünket.

Az I. világháború kitörésének pillanataiban irodalmunk megdöbbenve állt a szörnyű tény előtt. Schöpflin Aladár írja: az írók egy része bevonult a hadra kelt seregekhez, mások hadi tudósítóként a háborús propaganda szolgálatába állottak. Akadtak, akik tollukat a nemzet önbizalmának fenntartására, háborús lelkesedés szítására használták fel, s voltak, akik a háború mielőbbi befejezésére vágyakoztak. Mások elfordultak a háború tényétől. Egy hang hiányzott a magyar irodalomból: az ellenséges népek elleni gyűlölködés. A többi hadviselő nemzetek írói kivették részüket az ellenség becsmérléséből, németek a franciákat és angolokat, franciák és angolok a németeket kisebbítették, nagy volt mindenütt a gyalázkodás irodalma. Az angoloknál például olyan kitűnő írók, mint H. G. Wells, Chesterton, Shaw állottak az ilyen propaganda szolgálatába.

Kis nemzetek írói tudják, hogy a nagyok kultúrája tartóoszlopai műveltségünknek. A görög kultúra építőköveire emelt Róma hatalmas, gazdag és erős.

Most még.

Korunk nagy vasúttársaságainak is feladat lenne azt az ezüstmennyiséget Rómába szállítani, ami a világbirodalom központjába került. Hiányosak az adatok, kr. e. 194 és 166 között Görögországból 262 tonna ezüst, Karthágó hadi sarca 314 tonna, az egyiptomiak Szeleukida államából 314 tonna ezüst utazott.

Mérhetetlen tömegű vagyonok!

Összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak azok az értékek, amelyeket a provinciává tett és államiságuktól megfosztott területekről hurcoltak Rómába. A legyőzött államok minden királyi és állami birtoka, bányái, sófőző helyei, erdőségei a római államra szálltak. A Róma-ellenes politikusoknak és a legyőzött államok vezetőinek minden vagyonát elkobozták. A karthágóiak által feltárt hispániai ezüstbányák 40 000 rabszolgájukkal, napi egy tonna ezüsttermelésükkel mind a római állam kezébe kerültek.

Hadifogoly rabszolgák tömegeit dolgoztatták, Macedóniából 150 ezer polgárt - nem katonákat - hurcoltak el. Karthágó elfoglalásakor minden életben maradt személy rabszolga lett. A rabszolgakereskedők már a csaták előtt megállapodtak a hadvezérekkel a rabszolgák átengedéséről. Délosz szigetén, Apollón szentélyének oltalma alatt rendezték be a legnagyobb rabszolgapiacot. Az emberportékában itt

nagy volt a forgalom: sokszor napi tízezer rabszolga is elkelt. Zsidó, örmény, mezopotámiai, hispániai, galliai, dák, dalmán, macedón...

Harácsolás, rablás, gátlástalan kirablás a mértéktelen vagyonosodás alapja.

Hitler, Sztálin is tudtak kiktől tanulni.

A történelem az élet tanítómestere.

Rémeket a látóhatáron, aki látott, már észrevehetett. Felkeléseket Hispániában, Galliában és Júdeában.

Krisztust, látjuk, leemelik a keresztről.

Tacitus már ír a veszedelmes zsidó felekezetről, de a Betlehemben megszületett új istenről senki sem sejthette még, hogy valamikor Zeusz utóda lesz. Rejtelmes szektája keleti varázzsal izgatta a dekadens rómaiak fantáziáját. Néró üldözései pedig még részvétet is keltettek iránta. Eleinte inkább az alsóbb néposztály körében hódított, de hamar rátalált a műveltebb lelkek szomja is, ahogy Babits fogalmazott.

Apostolai mind tudtak görögül: Máté, Márk Palesztinában írják evangéliumaikat.

Tacitus nem is sejtette, hogy a híres, művelt irodalom mellett, melyet a magyarok írtak, terjed a „szamizdat", rabszolgák ezrei másolnak könyvkereskedőknek. Egyszerű emberek írnak.

– És ha egy ország önmagában meghasonlik, nem maradhat az az ország – írta Márk, és mekkora igazság volt ez már akkor is.

– Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni – olvasható Márktól, s elképzelhetjük a hatását az efféle gondolatoknak a kor elnyomottai körében.

Mint Petőfi sorainak a XIX. században:

„A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!"

Az apostolok kimondhatatlan tisztasággal a galileai mezők illatát, a golgotai kivégzés borzalmát, mesterkéletlen őszinteségüket árasztják.

13. MEGHALNAK AZ ISTENEK? (KR. U. 100–150)

Csodával határos, hogy a világ magasztos vallásának könyve szegény emberek műveletlen írásai, de az erő, mely belőlük árad, mégis legyőzi az egész kultúrát.

A régi istenekben nem hitt már senki sem. Az új egyház lelke lírába ömlik az első pillanattól, zengenek a katakombák a himnuszoktól. Az evangélium maga is líra, énekekbe kívánkozik, és éneklik is mind a mai napig.

Plutharkosz, Tacitus, Apuleius is írják műveiket.

Plutharkosz görög volt, de Rómában élt, kegyben állt az udvarnál is. Hírnevét Párhuzamos életrajzok című történeti művének köszönheti. A görög és a római történet egy-egy nagy alakját páronként párhuzamba állította, a közös hagyományokat, az összeolvadt dicsőséget hangsúlyozta. Könyve lelkesítő olvasmány lett, s ha már az istenekben nem lehetett hinni, hinni tudtak Demosztheneszben, Caesarban. Legendás hősök történeteiben.

A könyv kimeríthetetlen kincsesbánya, Shakespeare is sokat merített belőle.

Ha korunk írója most írná Párhuzamos életrajzait, vajon Franklin Roosevelt alakját görög, római uralkodók életével állítaná-e párhuzamba?

Plutharkosz a történelmet tükörnek tekintette, melynek segítségével a maga életét is lehetőleg tökéletesíteni és az ábrázolt nagy emberek erényéhez hasonlóvá igyekezett tenni.

– Az arany áttöri az acélajtót is – látta Apuleius, s a korrupció természetrajzát mi sem jellemezheti jobban.

– A hatalom biztosabban megtartható óvatos, mint erőszakos eszközökkel – írta Tacitus, de kora uralkodói nem vehették ezt komolyan.

A korban, melybe érkeztünk, már aggasztó jelenségek mutatkoznak. Elmebeteg császárok uralkodnak, négy egymást követő császárnak nem volt fiú utóda, lehetségessé vált az, hogy egy-egy császár közvetlen munkatársai egyikét még életében maga mellé vegye, s utódjának jelölje ki.

A mezopotámiai helyi lakosság megtámadja a régiókat, a keleti tartományokban jelentős számú zsidóság részvételével félelmetes arányú felkeléssé duzzad az elégedetlenség és kiúttalanság.

Mindeközben egyre csökkent a szabad polgárok születési arányszáma. Róma felső köreiben is tapasztalható a meddőség, császárok utód nélkül arra kényszerülnek, hogy már nem is itáliai, hanem provinciális származású uralkodók kezébe adják hatalmukat.

Lehet, a szabad polgárok számának csökkenése is oka a római birodalom bukásának.

Ők még nem sejtették, hogy felső osztályaik ólommérgezésben szenvednek. Testükben felhalmozódott az ólom, mert ólomcsöveken érkezett az ivóvíz, ólmot tartalmazó kupákat és főzőedényeket használtak, kozmetikai szereikben is volt ólom, a bort ólombélésű edényekben forralták.

Az alacsonyabb rétegek nem élvezték ezeket a luxuscikkeket, ólommentes agyagedényeket használtak.

A krónikus ólommérgezés terméketlenné teszi a férfiakat, vetélést és halva születést okoz a nőknél.

E korban élt a római orvostan legkiemelkedőbb személyisége, a pergamoni születésű Galenus. Sokat tudott, de ólommérgezésről sejtelme sem volt.

Pergamon híressé vált arról is, hogy itt fedezték fel a borjú- vagy kecskebőrből készült pergament, amit ekkor még csak írásra, a későbbi századokban pedig kódexek céljára széles körben használtak. A lenből és vászonból gyártott papírt az arabok Szamarkand ostrománál foglyul ejtett kínaiaktól tanulták meg hatszáz évvel később.

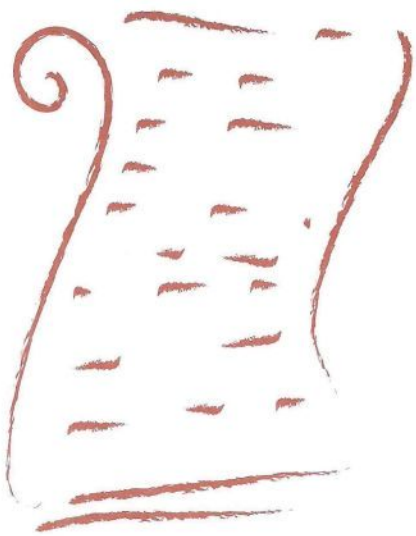

A szabadalmak megszerzése fegyverekkel történik még jó ideig. Az ember képtelen legyőzni önmagát: újra és újra szeret legyőzni másokat.

14. „...A HALÁL IS AZ ÉLET TEENDŐINEK EGYIKE" (KR. U. 150–200)

Maga a halál is az élet teendőinek egyike. Elég tehát, ha az adott helyzetnek megfelelően ezt is jól végezzük – jegyezte fel Marcus Aurelius, kinek császársága alatt a római birodalom katonai gyengülésének első súlyosabb jelei már mutatkoztak. A Duna mentén a germán törzsek erőteljes támadása indult meg, egyidejűleg Afrikában és Egyiptomban lázadások törtek ki, Szíriában ellencsászárt kiáltott ki a hadsereg, a pestisjárvány pedig a polgári lakosságot is, de különösen a hadsereget megtizedelte.

A császár is a Duna mentén halt meg.

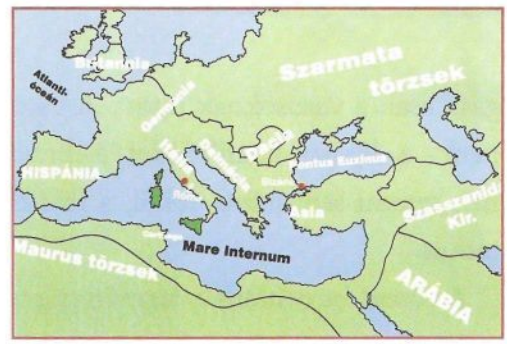

A Földközi-tenger medencéjében a Pax Romana nagy tömegek számára is olyan életszínvonalat teremtett, amelyhez fogható ezen a területen soha nem volt.

Az egész birodalmat kitűnő utak szelték keresztül, melyek a szárazföldi áruszállítást is megkönnyítették. A kezdetleges lószerszámozás, a patkolás hiánya miatt egy-egy fogat ötszáz kilónál nagyobb terhet nem bírt, ezért a folyami és a tengeri szállítás elégítette ki az igényeket.

Élénk volt a barbár világgal való árucsere is. A híres „borostyánkő út" már jóval a római hódítás előtt összekötötte az ókor e kedvelt féldrágakövének baltikumi lelőhelyeit a Földközi-tengerrel. A római kereskedő Pannóniában és Galliában egyaránt megelőzte a légiókat. Indiában Augustus korabeli pénzeket s egy teljes római település romjait tárták fel. Indiából gyöngyöt, fűszert, nádcukrot, Arábiából tömjént, Afrikából aranyat, ébenfát és elefántcsontot, Kínából selymet hoztak be. A kínai évkönyvek rögzítették, hogy i. sz. 166-ban megjelentek a nyugati Antun (Antonius) császár követei.

A keresztény Európának majd újra fel kell fedeznie Kínát: Marco Polo utazásai Ázsiában nem is bizonyultak oly könnyű vállalkozásnak.

Augustus óta Róma pompás középületekkel, császári fórumokkal, közfürdőkkel, színházakkal, amfiteátrumokkal és cirkuszokkal gazdagodott. A híres Colosseum, a Vespasianus által épített körszínház több mint százezer néző befogadására volt alkalmas.

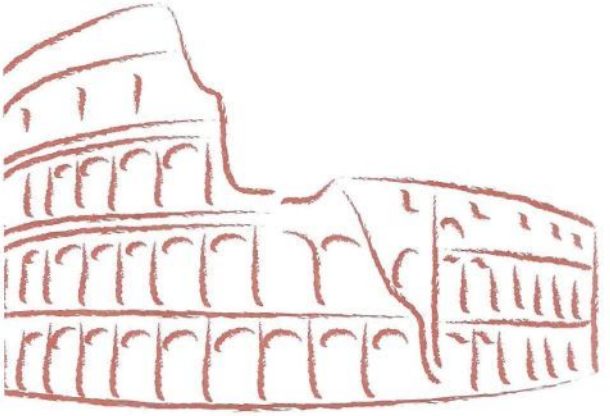

Ábrázolásokból tudjuk, hogy vadállatokra vadásztak, s telt házzal ment a „műsor".

A város vízellátásáról tizenegy vízvezeték gondoskodott. A lakosság jó hangulatát szolgálta a császárok alatt a rendszeres ingyengabona-osztás kétszázezer polgár részére.

De minden vidéki város kisebbfajta Róma dicsőségére törekedett.

A római imperium minden ragyogása csak a városoknak jutott. A városok legszegényebbje is élvezhette - ha mást nem - a díjtalan közfürdőket, élelmiszerosztást és a cirkuszi játékokat. A termelőnek semmi sem jutott ebből, a földtől való menekülés folyamata ekkor már el is indult.

A római birodalom a termőterületeket sok helyen kiszélesítette. Gallia, Britannia és Germania nemcsak magukat látták el, hanem felesleget is termeltek. A görög anyaország észrevehető hanyatlását az egyiptomi és szíriai termőterületek növekedése ellensúlyozta. Az olaj, gyümölcs és veteményes kertgazdálkodás a római birodalom alatt honosodott meg a nyugati mediterrán tartományokban.

Görög, szír, egyiptomi, germán, brit és kelta rabszolgák dolgoznak a földeken.

- Kenyér és cirkusz adatik tehát a népnek - de milyen áron? - fogalmazódhat meg bennünk a kérdés körutunk végén, s mai történelmi tapasztalatunk alapján már ki is találnánk - ha nem tudnánk -, mindez végtelen időkig nem tartható.

Az írás is terjed.

- Az ég és a föld elmúlnak, de az én beszédeim soha el nem múlnak - idézik egyre többen Márk szavait.

S vigasztalódnak.

15. Szabad római polgárok (200–500)

Az ősi Appia útján ekkor még nem volt aszfalt, hanem kőburkolat, Fiat sem gurult csendesen, az épületek sem álltak romosan: a kép mégis a dicső múltat idézi fel bennünk.

Mintha hallanánk Vergilius Aeneis-éből a következő sorokat:

– Ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj,
El ne feledd – hogy békés törvényekkel igazgass,
És kíméld, aki meghódolt, de leverd, aki lázad!

Vergilius, amikor ezt írta kétszáz évvel a kor előtt, amelybe most érkeztünk, talán úgy vélte, a rómaiak fényessége örök időkre világítja majd földrészünket.

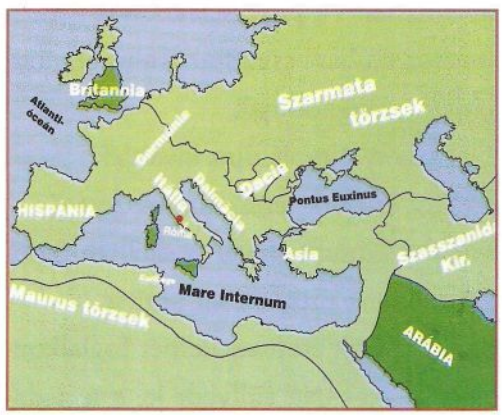

Világítja, igaz, de másként, mint Vergilius képzelte.

Vergilius úgy érezte, nemzetének hivatása nem a szellemi kultúra terén kínálkozik. A rómainak a népeken kell uralkodni, a világot kell megszervezni. Fel kell tartania s megnevelnie a barbárokat, megóvnia a nagyszerű civilizációt, melyet a már elpuhult görögök megteremtettek.

A római imperializmus kulturális gondolat: a latin kultúra első nagy alakja, Cicero, politikus volt. A legnagyobb hódító, Julius Caesar pedig maga is író. Tökéletes szárazsággal és tökéletes eleganciával írta meg emlékiratait – vélekedett Babits.

52 hét alatt a világ körül kultúrtörténeti utazásunk számos „fakultatív" lehetőséget kínál: az emberi kultúrák szigetei, akár a Csendes-óceániai szigetvilág, szinte bejárhatatlanok. Utóbbi feltérképezése is évszázadokig tartott, s amikor feltesszik nekem a kérdést:

– Jártál tényleg Óceániában? – csodálkozásra mindig óvatos a válaszom.

– Voltam néhány szigeten – ami azért jelenti azt, hogy igen. Ahol nem jártam, azt elképzelni tudom a látottak alapján.

Kultúránk szigeteit, melyeket nem érintünk, elképzelhetjük, fakultatív kirándulásokat tehetünk azokra a csúcsokra, melyeket együtt megmászni nem tudtunk. Pedig azok az orvoslás, a matematika, a csillagászat, a társadalom- és természettudomány kilátóhelyei.

Julius Caesar és uralkodásának évszázada is egy hosszú, fáradságos fakultatív program. Érdemes befizetni.

Mi képzeletünk internethálóján a világkönyvtár oldalait pörgetjük – tudattalanunk nagy teljesítményű, akár egy nagy teljesítményű hardver –, s bizony sok idő kell, míg az ősember bunkósbotjától tudásunk fejlődésének oldalai peregnek fantáziánk monitorán: Vergiliusig s még tovább.

Összefüggéseket kereső programunk már teljesíti is a parancsot, s Kant mély igazságát, az emberiség történelmének megértéséhez nélkülözhetetlen gondolatát jeleníti meg agyunk monitorán.

– A háború pedig több rossz embert csinál, mint amennyit elpusztít.

A rómaiak, akik ekkorra már az összes szabadoknak – a provinciákban is – megadták a római polgárjogot: hódításaikkal több rossz embert csináltak, mint amennyit elpusztítottak, s a hódítókat is – majd látjuk – meghódítják.

A receptet, melyet egyszer felírtak, sokan, sokszor, újra és újra kiváltják.

Vergilius tévedett: nemzetük hivatása a szellemi kultúra terén kínálkozott.

Emberi műveltségünk összefüggéseit kereső programunk Hegel A szellem fenomenológiáját is kidobja, hogy az emberi teljesítmények megítélését segítse.

– Az – olvashatjuk –, ami előző korszakokban a férfiak érett szellemét foglalkoztatta, a gyermekkor ismereteivé, gyakorlatává, sőt játékaivá süllyedt le, s a pedagógiai haladásban megismerjük majd a világ műveltségének minden árnyékképben utánarajzolt történetét.

Emlékezetünk monitorán jelennek meg az utánarajzolt történetek képei, s csak gördül tovább az elveszem, tőlem is elrabolják ősrégi történelmi társasjátékunk már megszámlálhatatlan fordulója.

Itt vagyunk Krisztus után kétszázötven évvel, mennyi forduló volt már, s mi jön még! Mongolok, törökök, Hitler, Sztálin... s a III. évezredet majd csak megjósolni tudjuk.

16. Katakombák
(250–300)

Katakombák! Az őskeresztények föld alatti gyülekezőhelyei. A valóságban félhomály, inkább sötétség: gyertya ég, mécses vagy fáklya, zengnek a himnuszok, énekek.

S egy új egyház szerveződik. A kereszténység 303-tól már államvallás a római birodalomban.

E században már mérhetetlenül súlyosbodott a római birodalom katonai helyzete is. Keleti határán megalakult a Közép-Perzsa birodalom: Róma legfélelmetesebb vetélytársa.

A perzsák története jelentős fejezete kultúrtörténetünknek. Az Indiából visszatérő Nagy Sándor tudatos birodalomépítő uralmának világraszóló eseménye volt a fényes szúzai esküvő, melynek helyszínén már jártunk. Röviddel ezután a hódító elhunyt Babilonban, s ezzel együtt a macedón világbirodalom is eltűnt a történelem színpadáról.

Az elveszem, tőlem is elveszik történelmi társasjáték szenvedélyes fordulói követik egymást – mint mindig és mindenütt e térségben is. Az ősi Perszisz tartomány urai, a Szasszanidák kerülnek ki győztesen, hogy négyszáz évig uralkodjanak. Tőlük mindent a bagdadi kalifátus, utóbbitól a damaszkuszi Omajjádok vesznek el. Erről majd később.

Emberi történelmünk most már láthatóan állandó revánsok sorozata is.

Tőlem is elvették, visszaveszem, szerzek én is magamnak. Fölégetek, lerombolok, s én építek maradandót.

A jelenség, mely leegyszerűsítettségében mutatja igazi arcát, része az elveszem, tőlem is elveszik történelmi társasjátéknak.

A perzsák is egykori perzsa nagybi-

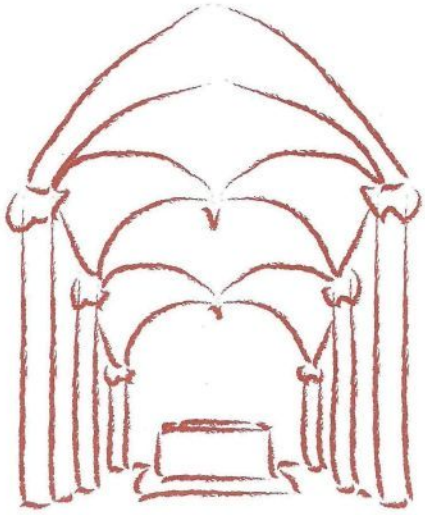

rodalmuk teljes területének, benne Róma összes ázsiai provinciáinak elfoglalására törekedtek.

Szorongatott helyzet! A római birodalom északi határai mentén már nagy és erős törzsszövetségek jöttek létre, s a sok ezer kilométeres határvonal mentén mind fenyegetettebb helyzet alakult ki.

Germán szászok, frankok, alemannok, gótok betörései fenyegetnek, Valerianus a perzsák foglyaként hal meg, katonai császárok követik egymást. Végelgyengülés ez már a javából.

Mindeközben a Rómától leigázott, szétszórt népek, szegények és jogtalanok, rabszolgák és szabadon bocsátottak számára a Megváltó csodálatos születése, kereszthalála és feltámadása kerül a korai keresztények vallásának középpontjába.

A katakombák megtelnek.

Az őskeresztények üldözése is hiábavalónak bizonyult.

A Holt-tenger mentén talált qumrani tekercsek tanúsága szerint a zsidó esszéus szekta köreiben már a Kr. előtti században kialakultak egy mártírhalált halt, de a szekta hite szerint majdan visszatérő igaz tanítómesterről szóló tanítások.

A katakombákban és a birodalom legtávolabbi helyein is törvényen kívüli őskeresztények hittek abban, hogy a Megváltó hamarosan visszatér, és az „utolsó ítélet" során megalázza a hatalmasokat, a „szenvedőket és megterheltetet" pedig felemeli.

Az új vallás minden emberhez, az elnyomottakhoz is fordult türelmet, megalázkodást és túlvilági jutalmat hirdető tanításaival. Szakít az ember és ember között különbséget tevő szertartásokkal, a zsidó vallás hagyományaival és rituáléjával is.

Az utolsó ítélet reményének évszázados szárnyalása s röptének magassága, hőfoka csökken, a hívek sem tudnak valamennyien lemondani vagyonukról, hogy vagyonközösségben éljenek. Arra rendezkednek be, hogy ebben a világban hirdessék a bűnöktől való megváltás és alázat tanítását.

Így a keresztények száma egyre bővült.

A provinciák jómódú lakossága számára is lehetővé vált az új hit felvétele. A császári hatalommal szemben ők sem voltak kevésbé jogtalanok, mint a rabszolgák uraikkal szemben.

A korban, ahová érkeztünk, a gyülekezetek élén már papok (episcopus - fel-

ügyelő) álltak, akiket jómódú gyülekezeti tagokból álló vének (presbiterek) vettek körül. A közösségek ideálja a jótékonyság, a szegényekről való rendszeres gondoskodás lett, a provinciák gyülekezeti kapcsolatban álltak egymással, közös ügyeiket gyűléseken (szünodosz) beszélték meg. Kialakult az újtestamentumi kánon is.

A keresztények ellenszenve a római birodalommal szemben toborzója lesz az ellenzéki magatartású provincialakók tömegeinek.

17. Ha Rómában élsz...
(300–350)

Ha Rómában élsz, élj római módon: ha másutt élsz, élj úgy, ahogy ott élnek – írta Ambrosius, Milánó püspöke ebben a korszakban, amelybe múltunk történetét vizsgáló expedíciónk érkezett.

330-tól már Konstantinápoly a birodalom székhelye, s Byzantionban valóban másképpen lehetett élni, mint Rómában.

Róma és birodalma alapjaiban rendült meg.

Ami igaz volt, már nem az. Amit hittek, már nem igaz. Ami megvolt, már nincs. Amit elnyertek, elveszítették. Amit elfoglaltak, mások elvették.

Diocletianus, az utolsó katonacsászár valóságos despotaként uralkodott 305-ig huszonegy éven át, amíg önként le nem mondott. Az általános kimerültség, a trónbitorlásoktól és belső háborúktól való csömör adta kezébe a lehetőséget a birodalom politikai rendjének átalakítására. Fél évszázados anarchia után szervezte át a császári hatalom, a közigazgatás, a hadsereg, majd az államigazgatás és a pénzügyek irányítását.

A császár személyét mintegy megsokszorozta: társ- és alcsászárok kinevezéseire került sor.

Ő maga úrnak és istennek – Dominus et Deus – címeztetett, személyét a keleti despotáktól átvett szertartások

szövevényével, pompázatos udvartartásával vette körül, a birodalom hadseregébe jelentkezés alapján már barbárok bevonása is szükségessé vált.

Új adórendszere valójában már többszörös megadóztatást jelentett, a pénz és természetbeni szolgáltatások, földadó, közmunka terhei a lakosságot végsőkig kizsigerelte.

Sikerült is megállítani a pénzromlást, ismét bevezethette az aranypénzverést, az árak stabilizálására is kísérletet tehetett.

Képzeletünk internethálózatának világkönyvtára oldalain a múlt és jelen összefüggéseit monitorunkra vetítő keresőprogramunk már jelzi is a svéd típusú adórendszer tündöklését és hatásait. De aktuálpolitikai megállapítások nem tartoznak most kirándulásaink úti céljai közé.

- Amilyen a kezdet, olyan a befejezés - írta a kor gondolkodója, Hieronymus vagy Szent Jeromos, a dalmát származású bibliafordító. Bölcsessége ide most azért kerülhet, mert Diocletianus lemondani kényszerült, tehát kezdte és befejezte.

Azonnal polgárháborúk kezdődnek, az egyik alcsászár fia, Constantinus kerül ki győztesen.

Constantinus már tényleg keleti despota. A perzsa uralkodók jelvényével - „Tévedni emberi dolog" - idézhetjük itt újra Hieronymust: diadémmal övezi homlokát, személye és mindaz, mi hozzá tartozik: szent. A kényelmét szolgáló udvari főeunuch a „szent hálókamra elöljárója" megtisztelő címet viseli, a pénzügyek intézője, a szent adományok ura.

A császári tanács tagjai az egykori császári tanácstól eltérően állva veszik körül a trónján ülő császárt, akinek személyéhez bonyolult etikettszerű előírások - földre borulás - betartásával lehetett közelíteni.

Fáraók, babiloni, perzsa uralkodók, szultánok és történelmünk színpadán még előfordult politikusok elképzelni sem tudták, hogy majd évezredek múltán egykori sorstársuk, példánkban a dán királynő, biciklizik alattvalói között az utcán.

De hát ők, mondhatnánk, azt sem tudták, mi az, hogy bringa.

Václav Havel cseh köztársasági elnök, emberként író, görkorcsolyán is szeret gurulni tágas elnöki palotájának folyosóin.

Constantinus Keleten építtetett magának új fővárost. Byzantiont Rómához hasonló pompával kiépíttette, az ősi uralkodó város összes kiváltságaival felruházva Konstantinápolynak nevezte el, s türelmi rendeletével vallásszabadságot adott.

De bizton állíthatjuk, hogy nem görkorizott a palotában.

A niceai zsinaton személyesen elnökölt, s ezen a magas fórumon a római biro-

dalom és az egyház közötti együttműködés utolsó akadályait is eltávolították, s dogmatikai hitelveket fogadtak el.

Jézus, a fiúisten egylényegű az Atyaistennel.

A császár már nem isten többé, sem életében, sem halálában, de isten akaratából uralkodik. Az, hogy választható is lehetne, még nem merült fel. Erre a görkorcsolya feltalálásáig várni kellett.

18. A hunok betörése Európába (350–400)

A Képes Krónika iniciáléja méltósággal trónra ülteti Attilát, a hunok királyát, ahogy akkor elképzelték. Koronával, palásttal, tekintélyes keresztény uralkodónak.

Mintha István királyt akarták volna megörökíteni.

Utazásunk a múltunkban térben és időben is történik, az interneten fantáziánk teremtette világkönyvtár adatbázisába tölthetünk be újabb és újabb információkat és hívhatunk is le bármikor bármit. Összefüggéseket szabadon kereshetünk, térben, időben eltérő „adatok" kerülhetnek egymás mellé gyors művelettel, hogy bizonyos összefüggések új megvilágításba kerülhessenek.

Ebben a programban megtehetjük, hogy ebből a világkönyvtárból, mely emberi kollektív tudattalanunk is lehet akár, előkeressük a mélyre pakolt, talán ott is felejtett dolgokat, hogy aztán megtaláljuk, leporoljuk, egymás mellé tegyük őket, s ha úgy gondoljuk, visszakerülhetnek a helyükre ismét. A múzeumokban sincs minden mindig a tárlókban, raktárak mélyén számos érték lapul.

Attila alakja más képet mutat monitorunkon. S Anonymus gesztája is előhívható, melyből a Turul monda részlete olvasható:

–...választásuk arra esett, hogy majd Pannónia földjét keresik fel. Erről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott.

371-ben történhetett a kialakult szóhasználat szerint Attila hunjainak „betörése" Európába, ahol az akkor élő népek körében a félelem és a rettegés szinonimája lehetett Attila nevének s hunjai ősi erejének említése.

Később a magyarok nyilai váltak ugyanazzá.

– A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket! – könyörgés igaz lehetett akkor még.

Rembrandt igazsága számomra tanulságos. Szerinte azt, amit már tudsz, próbáld meg jól felhasználni a gyakorlatban, s ha így teszel, idővel fölfeded majd a rejtett dolgokat, amelyekre kíváncsi vagy. Hasznosítsd, amit tudsz, és ez segít majd tisztázni, amit még nem ismersz.

Attila birodalmában a hunok még nem rendelkeztek Rembrandt bölcsességével.

Látható, hogy a római birodalom sorsát – az ő nézőpontjukból – barbár népeknek a 370-es években meginduló és minden addiginál hevesebb rohama, a népvándorlás pecsételte meg. Pecsételhette meg, hiszen már amúgy is megfáradt aggastyánná öregedett.

Az igazság, hogy az erősebb legyőzi a gyengét, vitathatatlan. Természetben, élő szervezetekben s teremtett kultúrákban.

A dinoszauruszok is kihaltak, mert immunrendszerük gyenge lehetett a jégkorszak erejéhez képest. Élő szervezeteinkben ölősejtek állandó háborúja folyik, s ha a vírus és baktérium gyengébbnek bizonyul, azt a kíméletlen pusztítást Dzsingisz kán kegyetlenségei sem múlhatnák felül.

Élet és halál csatározása ez, életünk bástyái mögül hatásos vagy annak vélt ölőszerekkel lövöldözünk éppen támadó ellenségeinkre.

Mintha mindig a halál győzedelmeskedne! A pusztulás. Amint telitalálat érte a tbc-t, jött más, aztán az AIDS... s ez törvényszerűnek látszik.

Az erősebb győzedelmeskedik. Ideig-óráig, csellel, fondorlattal félre lehet vezetni, végül jön az elkerülhetetlen.

Hunjaink lovas nomád népének vágtája Kelet-Európa síkságain erőt mutató, félelmet keltő látvány lehetett. Az iráni alánokat, a keleti gótokat le is igázták, s rettegett erejű birodalmat alapítottak. Fél évszázad múltán Attila hun birodalma már szilárd formát öltött, de a kelet-római birodalom pénze és diplomáciája erősebb volt, értett hozzá, hogy a hun támadást nyugat felé irányítsa. A hunok rohamát

római fegyverekkel harcoló germán szövetségesek verték vissza. Attila hasznosítani tudta hadvezetői képességét, de a rejtett dolgokat, a diplomácia cselvetéseit, katonai konspirációit még nem ismerte.

Nem harcol a germán törzsekkel, szövetkezve velük fordul Róma ellen. Nem mozdul a Kárpát-medencéből. Kivár. A kor, persze, nem a kivárások időszaka volt. Honfoglaló törzsek folyamatos küzdelme.

Attila hunjainak sorsa is kellett talán ahhoz, hogy István király az együttműködést válassza, hogy eleink akkor - és az életben maradás nagy játszmájában azóta is hányszor! - pusztulásra ne ítéltessenek.

Az ókori római birodalom is kettévált, a görög nyelvű kelet és a latin nyelvű nyugat versengésében most a keleti Bizánc bizonyul erősebbnek.

Hatalmasságának jelképe is lehet az aranyló mozaikkockákból összeálló, reánk tekintő Madonna gyermekével.

19. A ZSARNOK GAZDAGSÁGÁT ELMOSSÁK... (400-450)

A zsarnok gazdagságát elmossák kizsarolt népének könnyei - olvasható Valluvar tamil szerző aforizmagyűjteményéből A bölcsesség könyve fejezetben, mely abban a korban keletkezett, melybe megérkeztünk 52 hét alatt a világ körül kultúrtörténeti kalandozásunk során.

A tamil bölcselő sem tudta föltenni sorait az internet világkönyvtár-hálózatába, de az elképzelt, emberi kultúránk adatbázisa - mely kollektív tudattalanunkkal azonosítható - oldalairól mégis mindent lehívhatunk: képet, szöveget, hangot.

Egyszer, lehet, valóságosan is létrejön efféle adatbázis. Ezen az úton járunk. Az internet amúgy is a világ legdemokratikusabb találmánya: bárki bármit betehet rendszerébe.

Szörfölésünk, csavargásunk kultúránk végtelen vizein nagyon is esetleges, úti céljaink, melyeket választottam, nyitnak réseket, melyeken át látni a horizontot, a szigeteket, a világítótornyokat, de látni, láttatni az egészet talán lehetetlenség.

De bárki fölírhatja a világkönyvtár hálózatára a maga útitervét: orvos, csillagász, festő, meseíró vagy játszadozó gyermek.

Valamennyiünk úti élménye, mint mozaikkockák milliói, adná a teljes képet, mely emberi kultúránk szinte elképzelhetetlenül impozáns műalkotása lehetne.

– A zsarnok gazdagságát elmossák kizsarolt népek könnyei – a keresőprogramunk találta gondolatot azért lehet itt idézni, mert a római birodalom kizsarolt népeinek könnyei tényleg elmosták a rómaiak gazdagságát. Angolok, szászok, gallok, gótok és más népek identitása erősödik oly mértékben, hogy saját államaikat kezdhetik el létrehozni.

Észak-Angliában a római falmaradvány ekkor már aligha védhette Britannia légióit, s ha nem a szászok, angolok könnyei, akkor dühük és elementáris erejük rombolta le a védőbástyákat.

A nyugati gótok elfoglalták és megsarcolták Rómát. Ha filmen, jó rendezésben, nagy létszámú statisztériával forgatott képsorokon néznénk e jeleneteket: vad, kíméletlen, kegyetlenkedő részleteket is láthatnánk. Orvosi eszközökkel emberi életek kioltását. Nyílvesszőkre, lándzsákra erősítve használták Alarik felbőszült gótjai a római császárkor sebészeti műszereit, melyekből rengeteget találhattak a feldúlt római polgárok otthonaiban, orvosok rendelőiben.

Pompei lelet ez, a megkövült láva őrizte meg e tárgyakat, melyek most számunkra azt is világossá teszik, hogy az ember kezében bármi lehet hasznos vagy pusztító. A maghasadás félelmetes energiája vagy akár egy vírus kitenyésztése.

Minden attól a motivációtól függ, melybe az ember taszíttatott.

Erős legyőzi a gyengét.

– Elmégy, és elveszed az ellenség földjét – eljön az ellenség, és elveszi a te földedet – emlékezzünk a sumérok üzenetére!

E történelmi genetikai program átöröklődni látszik kezdetektől napjainkig.

Se kézigránát, se atombomba, még napalm sem kellett ahhoz, hogy Rómát elpusztítsák. Ami igaz volt, már nem az. Amit hittek, már nem igaz. Ami megvolt, már nincs. Amit elnyertünk, elveszítettük. Amit elfoglaltunk, mások elvették.

Az erősebb a gyengét gyűri le törvényszerűsége látszik megdönthetetlennek.

Talán, hogy a világ fennmaradjon?

20. Mihelyt megszűnt egynek lenni...
(450–500)

Boëthius, római filozófus, államférfi A filozófia vigasztalása című művének sorait választja keresőprogramunk, e kor gondolkodójának megállapítását Róma bukásának okáról, a birodalom kettéválása után.

– ...minden, ami csak van, annyi ideig marad meg s áll fenn, ameddig egy: s pusztul s bomlik, mihelyt megszűnt egynek lenni...

A kettéválás nagyon meggyengítette a birodalmat.

A támadó barbár népek fegyverforgatóinak száma sokszor alig haladta meg egy római légióét, tíz-tizenötezer főt. Miként lehetséges, hogy a vízigót Alarik ilyen maroknyi csapattal 410-ben meghódítja Itáliát? Vagy hogy az ugyancsak maroknyi vandál sereg kifosztja 455-ben a hatalmas várrendszerrel körülvett milliós fővárost? Nyilvánvaló, hogy az idejétmúlt rabszolgabirodalom összeomlását e kis vándortörzsek csupán kirobbantották, de nem ők, hanem a belső osztályellentétek okozták.

Az egymást érő rabszolgafelkeléseket, egyes provinciák szabadságharcát a császári zsoldossereg mind nehezebben tudta leverni.

Attila ellen a catalaumi ütközetben még szívós ellenállást tudtak ugyan tanúsítani, de csak azért, mert maga a nép félt a hunoktól. A „civilizáltabb" gótoktól viszont kevésbé tartottak, sőt az elnyomott néptömegek milliói a felszabadítókat látták bennük. Alarik azért tudta elfoglalni Itáliát, mert csapataihoz negyvenezer rabszolga és ugyanennyi szabad kizsákmányolt csatlakozott. A vandálok is csak a százezernyi rabszolga belső lázadozására támaszkodva tudták feldúlni Rómát.

A rabszolgagazdálkodás válságba jutott. Mind több nagybirtokos jött rá, hogy

rabszolgáit érdekeltté kell tenni a termelésben. Ezért némi személyes szabadságot és földet adtak nekik, amelyről termékeiknek túlnyomó részét még uraiknak kellett ugyan adniuk, a maradékkal azonban már ők rendelkeztek. E colonus rendszerből alakult ki a jobbágyság.

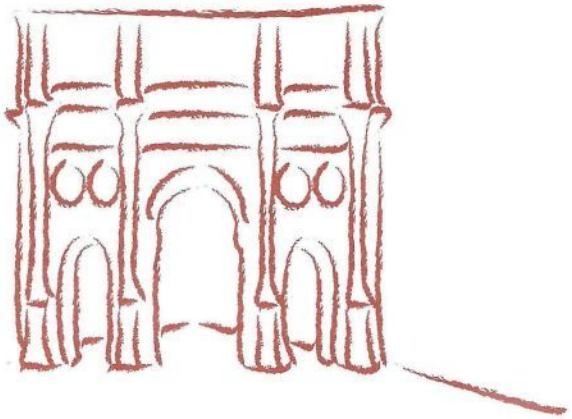

A birodalomba 476 után hódítóként benyomuló keleti gótok (Theodorik) majd a VI. század vége felé az északról jövő longobárd rablócsapatok harcosai a régi földműves lakosságot, az agrárproletárokat és rabszolgákat colonus-jobbágyként foglalkoztatták, ők maguk pedig mint hűbérurak rendezkedtek be a nagyobb épületek romjaiból alakított rablófészkeikben.

Caracalla fürdője lóistálló lett?

A fürdőző római polgárokat vízbe fojtották?

Ami kegyetlenkedésben előfordulhat, az - bizonyára - elő is fordult.

Az emberiség története meghatározóan inkább a tönkretételek, a rombolások, a pusztítás és a leigázások története. Az emberré válás folyamatába mintha programhiba telepedett volna.

- Egy reggelen felébredtem, s úgy találtam, hogy híres vagyok - mondja Byron, a költő.

Az elénk vetített római birodalom idejében Julius Caesar is szólhatott volna így, ám ő egy reggelen fölébredve inkább azt érezhette, hogy meg fogják ölni.

Hozzátéve az emberi teljesítmények lerombolhatatlan fellegvárához számtalan örök életű építőkövet - a rómaiak hódításokkal szerzett birodalma is felbomlott. Keresztre feszíthettek, egymással végeztethették ki a foglyul ejtett barbárokat, napjaik akkor is, emiatt is, meg voltak számlálva.

Gigantikus épületeiket eltemeti a por, a romokon valami más, nem biztos, hogy új születik.

Szellemük, műveik most már biztosan örök életűek maradnak, mint egyiptomi, mezopotámiai, perzsa, kínai, babilóniai, görög... elődeiké.

21. Germánok, bizánciak és arabok (500–550)

Kultúrtörténeti utazásunk az ókor végi évtizedek mozgalmas korszakába visz el bennünket, szörfölésünk a magunk építette interneten Európa újrarajzolt térképét mutatja, s láthatók a Földközi-tenger északi meg déli, nyugati és keleti partjainak engesztelhetetlen ellenségei: germánok, bizánciak és arabok.

Történelemírásunk Geiserich nevéhez köti az észak-afrikai vandál állam felépítését.

Vandál. Nem szívesen írtam le a szót. A civilizáció más irányából érkezettek állnak inkább közelebb hozzám. A germán-kelta regék és mondák történetei elevenednek fel bennem, a berbereké, a beduinoké, az araboké, zsidóké...

Évszázados leigázottságuk könnyei pusztító tengerré duzzadtak, s történhetett volna más, mint hogy rabszolgasorsba taszítottságuk fél évezredes dühe vandál szökőárként söpör el mindent, mi útjába kerül?

E korból való a héber törvénykódex:

– Teljes szívedből ragaszkodjál hazádhoz – jelenik meg képzeletünk monitorán.

Így érez mindenkor a leigázott. S felkelésekkel tiltakozik, s még ha beszélnie is kell hódítója nyelvén, identitása benne él, gyermekének fülébe dúdolja övéi dalait, elmeséli népének álmait, meséit, hőseit.

S mindez a római légióknál, de későbbi korok még erőteljesebb fegyvereinél is sokkal erősebbnek bizonyult.

Soha nem alvó császárként is jellemzett Justinianus Szűz Máriának ajánlotta fel az Aja Szófiát. A latin típusú despotizmus utolsó képviselője ő. Uralma utolsó erőfeszítés a római impériumnak a maga területi integritásában, társadalmi rendszerében, jogi viszonyaiban és politikai rendjében va-

ló helyreállítására. Így, legalább látszatra, egy birodalomban egyesült a két főváros, Róma és Konstantinápoly, és helyreállt az egykori impérium. E múló jelentőségű háborúknál tartósabb alkotása Justinianus uralmának a klasszikus római társadalmi rend jogi viszonyainak rendszerbe foglalása, a Codex Justinianus három részre tagolt gyűjteményének törvénybe iktatása. A római jognak ez a monumentális gyűjteménye a római jogrendszer végső diadala a római állam alkonya idején.

Egyben lezárt egésszé való merevülésének, megkövesedésének jele is.

Építkezései – a birodalmat behálózó erődítményektől a Hagia Sophia monumentális székesegyházig – a császári hatalom szilárdságának jelei.

A néhány évtizeddel halála után induló arab roham mégis megállíthatatlan lesz.

22. Akit egyszer megmart az eb (550–600)

Akit egyszer megmart az eb, ugatásától is fél – íródik a Talmudba e korszak bölcsessége.

Miért jelenhet ez most itt meg az elképzelt világkönyvtár monitorán?

Attila hunjai ha ebek módjára nem is martak, de nyilaik sok sebet ejtettek: s az avarok csatasoraiból ha ugatás nem is hallatszott, Konstantinápolyt ostromló lovasaik puszta megjelenése félelmet keltett.

Később honfoglaló elődeink ezt még fokozni is tudták.

Róma örököse Bizánc lett: ez a történelmi örökösödési per sokáig tartott, a juss azé lett, ki erősebbnek bizonyult.

Rómában a politikai irányítás lényegében a pápa kezébe tevődik: Nagy Gergely egyházi tekintélyének politikai hatalommal való kiegészülését használta fel, hogy egyetemes egyházfői igényeit Konstantinápollyal szemben erélyesen hangoztassa. A pápa a görögöket római öntudattal és az antik mű-

veltséget vallásos fanatizmussal gyűlölte, s megalapozta a pápaság hatalmát azzal, hogy felkarolta és terveinek szolgálatába állította a szerzetesség intézményét.

Európát a középkor szelleme tölti el és veti vissza az egészséges fejlődésben.

A világ újrafelosztása indul el másképpen. Pápai misszionáriusok jelennek meg Britannia földjén is.

A misszionáriusok szétrajzása a világba azóta is tart: békés és békétlen természetű szerzetesek tettek jót s okoztak helyrehozhatatlan károkat.

Márk és Máté és mások megalkották az írást, s mások alkalmazták. Értelmezték, céljaikhoz igazították.

Az ember tesz ilyet.

Jézusnak, Schopenhauernak, Marxnak, József Attilának ha lett is volna végrendelete, akkor is azt láthattuk volna, hogy Jézusét a jezsuiták kínzókamráiban, Marxét a szibériai haláltáborokban, Schopenhauerét Mengele jelenlétében, József Attiláét a munkásmozgalmi panteonban bontották volna fel.

A testamentumok az életművekben élnek, de úgy kell olvasnunk, ahogy írva vannak.

A misszionáriusokról majd később még ejtünk szót, de már így is túl messzire kalandoztunk, akárcsak az avarok.

A kínai faltól a volt római limesig és az Elbáig húzódó óriási területen három évszázadig az avarok és türkök nomád birodalmai osztoztak, s Don menti határukon állandó harcban álltak egymással. Az avar és kazár birodalmak keretében élő népek jórészt türk eredetű lovas-nomádok voltak. Előkerültek tárgyi emlékek, például avar szíjvégen vadászó lovas, griffekkel díszített övveretek.

A hunok elhagyott Altáj-vidéki hazájában az avarok mongol népe szervezett államot, egy töredékük nyugatra menekült, 567-ben megszállta a Kárpát-medencét, leigázva az ott élő gepidákat és elvonulásra kényszerítve a longobárdokat.

A Kárpát-medencét még sokáig őrizni képesek, Nagy Károly erősödő frank birodalma terjeszkedésétől is, küldetésük mintha mást nem is szolgált volna, mint honfoglaló eleink megérkezéséig védeni Pannóniát.

Az avarok ha másfelé kalandoztak volna a végtelen pusztákon, Árpád magyarjai vajon hol telepedtek volna le?

Amikor már minden hely elkelt!

Fantáziánk megírhatná e történetet, s biztosra vehető, hogy elődeink is meghányták-vetették a dolgot.

Otthonra is leltek.

23. Nincs más Isten, mint Allah és Mohamed, az ő prófétája (600–650)

A Topkapi színes ablakain beszűrődik a fény. Csak álltam és bámészkodtam magam is a sztambuli szultánok palotájában, melyhez foghatót emberi alkotásaink közül is keveset látni. Itt, a próféta személyes tárgyai között az iszlám teljes ragyogásával világít.

Iszlám. Isten akaratának való behódolás – jelenti a szó.

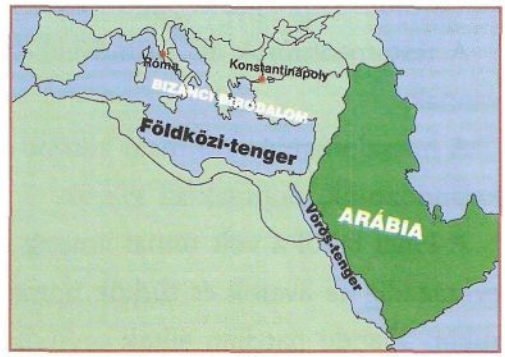

A forró arábiai homoktengerekben csavarogva is felvetődött már bennem a kérdés, hogy néhány tucat sémita törzs miért kezdett arról ábrándozni, hogy meghódítja a világot.

Pedig így történt.

Az arab törzsek évszázadokon át hadakoztak egymással, de Mohamed, a nagy próféta vezetésével összefogtak, feladták nézetkülönbségeiket, és megvetették az iszlám közösség alapjait.

Mohamed szokása szerint a hegyi barlangjába vonult vissza meditációra. A 610. évben egyszer isteni kinyilatkoztatásban részesült. A Korán, mely ily módon a birtokába került, az arab nyelv csodálatos gyöngyszeme. Költészet, belső inspiráció és a törvénykezés inspirációja volt.

A próféta halála után, hiányát pótolandó, hívei egy tiszteletben álló muzulmánt választottak meg: neve arabul kalifa.

Kardjukkal és küldetéstudatukkal felfegyverkezve az arab seregek egy évszázad leforgása alatt elfoglalták és részben hitükre térítették az egész Közép-Keletet és Perzsiát, az egész Észak-Afrikát és Spanyolországot, valamint Franciaország egy részét.

Ám országokat meghódítani, majd kormányozni nem volt olyan egyszerű, mint amilyennek látszott. A csíra még lehetett tiszta, puritán, szinte kommunához ha-

sonló. Különböző népek tucatjait fogták össze az arab tartományok, az etnikumok mindegyike megtartotta nyelvét, és elég keményen ragaszkodott helyi tradícióihoz, akár iszlám hagyományok voltak azok, akár nem.

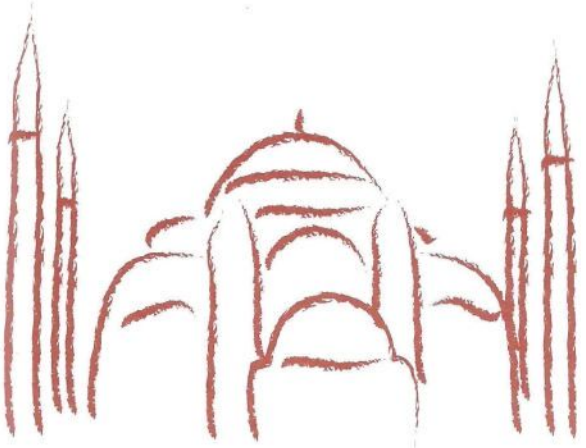

A berberek, akik időtlen idők óta a Szahara északi részének őslakói voltak, a tipikus példái annak a népnek, amelyre soha nem lehetett ráerőszakolni az arab hagyományokat.

A rómaiak sem jártak sikerrel a maguk teremtette kultúrával.

- Gondoljatok az emberi erőre - szólt a múltból Dante -, nem születtetek tengni, mint az állat, hanem tudni és haladni előre.

Mohamed prófétikus erejével tudott előre haladni. Amikor 632-ben, Ramadán napján utoljára járt Mekkában 12 felesége kíséretében, az összeverődő rengeteg hívő előtt a házastársi kötelességről, a mértékletes élet szépségeiről, az emberek közötti megbecsülésről, összefogásról prédikált.

Megtalálta a kulcsot ahhoz, hogy egyesítse és ezzel hatalmas erejűvé tegye a szétszórt arab törzseket.

Ami nem sikerült korábban Föníciának, Rómának, a vandáloknak, Bizáncnak, azt elérte most szelíd szavával Mohamed. Berberia is meghódolt. Felvette az új hitet. Míg Európát a középkor szelleme töltötte el, addig Észak-Afrikát és az egész iszlám világot új élettel töltötte meg az arab civilizáció.

Az arabok - ezt majd később a keresztes háborúk története is bizonyítani fogja - akkor jobban értettek a bőr, a kelme, az acél megmunkálásához, mint az európai hatalmak. Fejlett növénytermesztés, öntözés, állattartás és ipar alakult ki mindenütt, ahol az arab hódítás maradandónak bizonyult. Kiváló tudósaik, filozófusaik és történészeik előbbre jutottak az emberi gondolat fejlesztésében, mint a római egyház által gúzsba kötött európai tudomány.

24. Az ember igazi gazdagsága az a jó, amit a világban véghez vitt (650–700)

Mohamed szavait választottuk a fejezet címéül. A vallásalapítóét, aki nem foglalta írásba tanításait, halála után egy évtizeddel kezdték el a szájhagyományból összegyűjteni látomásait és rendelkezéseit. Az így létrejött szent könyv, a Korán lett az iszlám egyedüli törvénykönyve, amely nemcsak vallási, hanem általános jogi és erkölcsi tekintetben is kötelező volt.

Mohamed utódai, a kalifák elfoglalták Szíriát, Mezopotámiát, Egyiptomot és Iránt. Hódításaikat megkönnyítette a bizánci bürokratikus és egyházi elnyomás ellen lázongó lakosság passzivitása.

Az arabok úgy települtek rá a meghódított népekre, hogy azoknak sem társadalmi szerkezetét, sem jogrendjét nem változtatták meg. Ellenkezőleg, a fejlettebb bennszülött társadalmak átalakító hatása kezdett rohamosan érvényesülni.

A perzsák is! A fél világot meghódító óperzsa birodalom megszűnvén, maga is meghódított lett: a bagdadi arab kalifátus fennhatósága alá került, később a damaszkuszi Omajjádok kalifátusához tartozott. A lakosság felvette az iszlám vallást, az arabok pedig átvették a perzsa közigazgatás jól bevált módszereit, és a helyi kormányzást helytartókra bízták.

Szíriában Alit, Mohamed vejét Moavija szíriai kormányzó megfosztotta az uralomtól, s megalapította az Omajjádok dinasztiáját.

Ha a frank birodalom és Konstantinápoly elfoglalása nem sikerült is, keleten az Indusig terjedt a kalifák birodalmának határa. A Hagia Sophia is ekkor még a bizánci keresztényeké.

Damaszkusz Földünk egyik legrégebbi városa, s mint az indiai Benáresz jelenik meg emlékezetem fényképei között.

Az Omajjád mecset árnyékában üldögélve a szíriai forróságban mintha felvonulnának előttem a pátriárkák, akiknek a biblia a város alapítását tulajdonítja. Itt élt, s elképzelem Ábrahámot számos feleségével, Dávid királyt, amint diadalmasan vonul be a városba. Utána asszírok, perzsák, Nagy Sándor utódai, a szeleukidák és rómaiak uralkodtak falai között. Itt tért meg a zsidó Saul keresztény Paulusszá és tette nemzetközivé az egyistenhitet. Már láttuk, hogy ezután az arabok foglalták el a várost, amely csakhamar az Omajjád királyság székhelye lett.

Építs időtálló épületet, hogy annak árnyékából nézzed a múltat! – írom itt naplómba. Pogány templom helyén épült itt nagy keresztény templom, melyet eleinte a mohamedánok a keresztényekkel közösen használtak imahelyül, később megnagyobbítva az iszlám legtekintélyesebb mecsetje lett.

S áll ma is, dacolva a történelmi időkkel, s mint Mekka, Medina, Jeruzsálem: zarándokutak helyszíne.

Kultúrtörténetünk magas fényű világítótornyai.

25. A nép szava Isten szava (700–750)

Ezeket a sorokat Alcuin írta levelében Nagy Károlyhoz, a frankok királyához a latinul alkotó angolszász tudós, költő, főpap.

Nagyon sokáig tudós még az, ki gondolkodik és írni tud. Manapság is, bennszülöttek körében, egy írástudó egyenesen az istenek küldötte.

Alcuin bölcsességét megőrizték a századok, de megértették-e a hatalmon lévők?

Az Irán keleti részén kitört felkelés tanúsága szerint az Omajjádok kalifátusa nem rendelkezett Alcuin felismerésével. Ki is tört a felkelés, a nép szava talán Isten szavaként is messzire szállt, iraki táborok is lázadozni kezdtek, s ekkor Abul Abbász, Mohamed nagybátyjának leszármazottja ügyes taktikával megdöntötte az Omajjádok uralmát. Az Omajjádok családjának kilencven tagja közül egyetlenegy menekült meg a mészárlásból, ez alapította meg a kalifáktól független első arab

államot Spanyolországban. Az elveszem, tőlem is elveszik társasjátékot korok, nyelvek, kultúrák sem állítják meg, sőt a megölöm, engem is megölnek változata mind népszerűbbé válik.

A közigazgatást az immáron győztes játékosok, az Abbászida kalifák új fővárosából - a sok véres titkot őrző -, Babilon romjai közelében épült Bagdadból vezényelték.

Harun al Rasid, az Ezeregyéjszaka meséiből ismert kalifa hatalmassága még Nagy Károly császár számára sem volt kétséges. Felmerültek azonban egyre bonyolultabb vallási és jogi problémák, amelyekre a Korán nem adott feleletet. Ezért fordult az arab uralkodó osztály egyre nagyobb érdeklődéssel a hellenisztikus, görög és iráni irodalmak felé, amelyek hasonló problémákkal már évszázadok óta foglalkoztak. A kulturális közvetítő szerepét elsősorban a szír kereszténység játszotta. A szír papok és szerzetesek az arabbal rokon sémi anyanyelvükre, majd elarabosodásuk után arabra fordították a görög tudomány klasszikusait, elsősorban Arisztotelészt, Ptolemaioszt, Eukleidészt, Hippokratészt és Galenust. Fordításaikból nemcsak az arabok, hanem a Zarathusztra követése után muzulmánná lett irániak is megismerkedtek a görög természettudomány és filozófia eredményeivel, ez utóbbiak viszont a perzsa és hindu kultúra elemeit olvasztották bele a kialakuló muzulmán művelődés hellenisztikus alapjaiba. Muzulmán, keresztény, zsidó tudósok közös munkájával jött létre az az arab nyelvű tudomány, amely a modern európai műveltség előtt - és azt sok tekintetben megalapozó - legjelentősebb összefoglalása volt az emberiség kulturális fejlődésének.

Bagdad, Damaszkusz, Mekka, Cordoba, Szamarkánd és a birodalom más városai eleven kulturális központokká nőtték ki magukat. A kalifák és a feudális nagyurak versengve hívták udvarukba a neves tudósokat, könyvtárakat, főiskolákat alapítottak. Ibn Sina (Avicenna), Al Battani (Averroes), Al Khvarizmi (Battenius) jelentős alakjai az akkori tudományosságnak.

Tökéletesedik a fejlett bizánci és perzsa ipari technika kínai és indiai hatásra, az elő-ázsiai szőnyegszövés, az acélmegmunkálás - damaszkuszi penge -, továbbélő hagyományaihoz a kínaiaktól eltanult selyemszövés, papírgyártás, valamint az

Indiából áthonosított gyapot és cukornád feldolgozása csatlakozott, s a vízkerék mellett újabb energiaforrás, a szélmalom is elterjedt.

A szíriai Hama városa vízkerekeivel ma is még a régi múltat idézi fel bennem, s ott üldögélve, talán azért is, mert ez a hamai csendélet feleségem kedvenc helye, az az indiai kép jelenik meg előttem, melyen elefánton ülve a messzi Indiából érkezik vendég.

Áruk és az emberi tudás országhatárokon át való közlekedésének jelképe számomra e kép.

Kultúrák között oly könnyű az átjárás. Csak ne lenne bennünk oly meghatározó pusztító ösztönünk!

26. SORSUNKAT ELŐRE MEGSZABTÁK...
(750–800)

Ekorban élt Li Taj-Po kínai költő, melybe megérkeztünk, s körülnézünk ebben a világban – bizony utazgathatnánk évekig, és egyik ámulatból esnénk a másikba.

A buddhizmus virágzik Indiában, a kis területű államok uralkodó osztálya olyan fényűző életet él, amilyen a világ más tájain csak óriási birodalmak hatalmasainak jutott osztályrészül. A mesterségesen öntözött földek évente több termést hoztak: árpát, kölest, rizst, cukornádat, szézámot, gyapotot, sáfrányt, az őserdő szantált, ébent, kámfort és teakfát adott, bőséggel jutott az elefántcsontból, drágakőből, nemesfémekből, illatszerekből, prémekből.

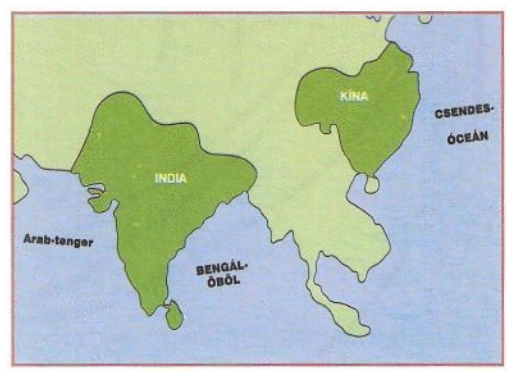

Ha néhány napot vendégségben tölthetnénk, még arra is rájönnénk, hogy Indonézia gyöngyei és fűszerei is ide vándorolnak. Fémfeldolgozó- és szövőiparuk ekkor páratlanul állt az egész világon. Kínán kívül egyedül Indiában ismerték a vasöntés techniká-

ját, s az indiai acélt már a római birodalomban is a legjobbnak ismerték. Gyapotból, selyemből készült a ragyogó színű bársony, brokát és muszlin, a Gangesz partján buddhista kolostorok, hindu templomok és más vallások szentélyeinek százai zsúfolódtak össze, máshol a buddhista kolostorok külön városokat alkottak. Egy-egy szerzetesi központot falvak százai tartottak el terményszolgáltatásaikkal, az uralkodók pedig mesés kincseket adományoztak a templomok díszítésére. Az indiai képzőművészet nagy stílusa ekkor alakult ki, s hatása kisugárzott Hátsó-Indiára, Indonéziára és Kínára.

A kambodzsai khmer állam élén istenként tisztelt császár állt, s a ma már őserdővel benőtt Angkor, a khmer főváros romjai határtalan fényűzésről árulkodnak. Évszázadokon át egyetlen templomhoz papok ezrei, táncosnők százai, több tízezer szolga tartozott, s Bizánctól nyugatra ehhez fogható nem is létezett. Angkor falai a XII. században 12 km hosszúak voltak, s területe 820 000 négyzetmétert tett ki.

Efféle fényűzést ma már elképzelni, nem hogy teremteni lenne képes valaki.

Minden ókori és középkori állam fejlődésével szemben páratlanul áll a kínai birodalom egységének folytonossága. Pedig itt nem volt elég öntözőcsatornákba vezetni a folyók vizét, egész folyammedreket kellett újonnan ásni, s nem volt elég várakat emelni, hanem végeláthatatlan falat kellett húzni az északi határon. Ma is járhatunk rajta.

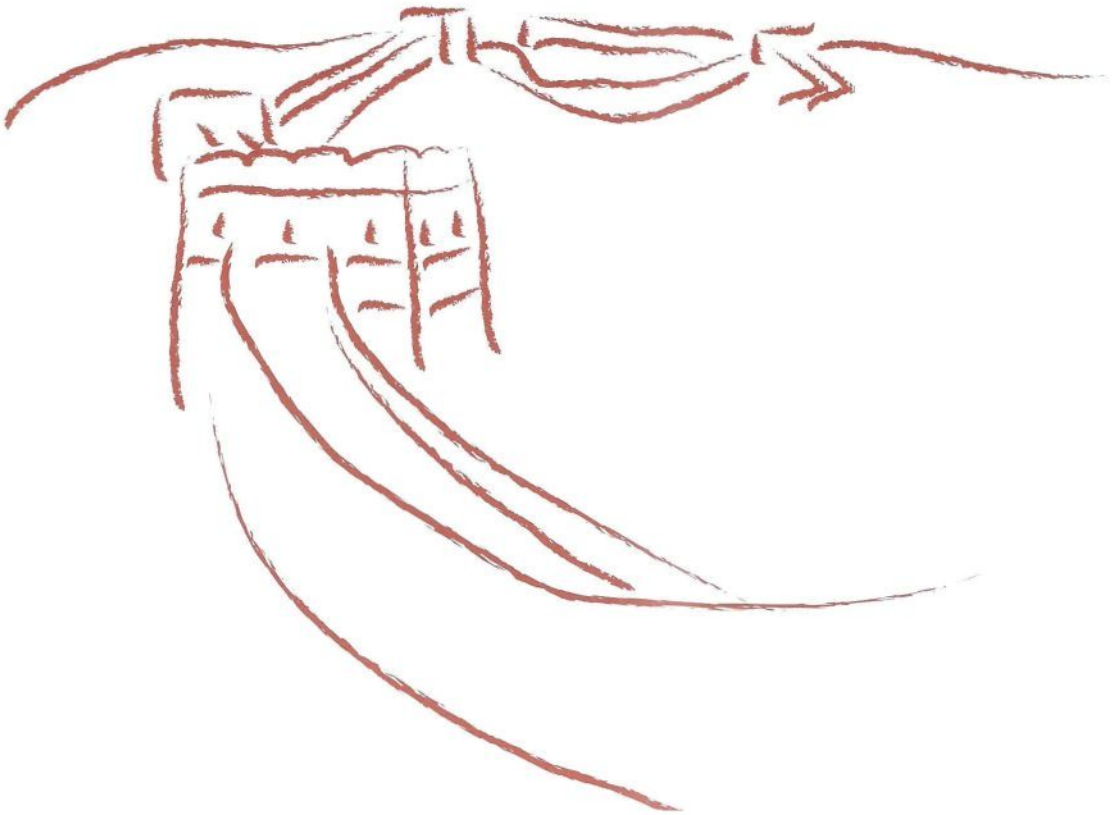

Attila hunjai idejében errefelé Kínában a technika nagy vívmányai: selyemszövés, vasöntés, papír- és porcelángyártás, legfőképpen a vízszabályozás – zsiliprendszerű csatornázás, szél- és vízkerékkel hajtott szivattyúberendezések, kő- és vashídépítés fogásai és szakértelme csodálatra méltó. Képesek voltak a VI. század végén fővárosukat 700 kilométeres csatornával összekötni a Sárga-tengerrel. Ehhez a nagy csatornához kapcsolódó s a XX. századig az egész világon páratlanul álló vízműrendszer tette lehetővé az északi tartományokban is a rizs termesztését.

A császári egyetem szigorú vizsgák alapján bocsátotta ki a konfuciánus tudományos képzésben részesült hivatalnokjelölteket.

A buddhizmus nemcsak az indiai kultúra számos vívmányát, többek közt a nemzeti itallá váló teát közvetítette Kínába, hanem azt a népi vallásosságot, amely a lélekvándorlás társadalmi igazságtételét is hirdette.

Japán fejedelme, a tenno koreai közvetítéssel fogadta be a buddhizmust. A kínai szerzetesek által terjesztett japán buddhista kultúra eleinte még nyelvében is kínai volt.

Európánk ekkor a római Szent Péter templomban császárrá koronázta Nagy Károlyt, a frank királyt. Tőle származik a hódító háborúk vallásos szentesítésének a keresztes háborúkban kiteljesedő eszméje. A harcias fanatizmus tömérdek szenvedést zúdított a megtérítésre kiszemelt pogány népekre. Nagy Károly háborúinak vérözöne sodorta egybe a germán törzseket német néppé.

Elődeink a kazárok uralma alatt éltek ekkor a Volga torkolatában, s a Turul monda tanúsága szerint majd Emese, Álmos anyja rendkívüli álom birtokába kerül. De ezt mesélje el nekünk maga Anonymus: Magog király nemzetségéből... Emese... álmában isteni látomás jelent meg... méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el.

– Sorsunkat előre megszabták a mennyben, ülj, ahova löktek, s ne vágyakozz szebbre – írta a kínai költő, s ha Li Taj-Po mindezt biztos helyről vette, akkor Emese álma sem kétséges: Álmos, Árpád, Előd, Ond, Kond, Tass, Huba, Töhötöm és leszármazottaik majdani élete bizonyítani fogja ezt.

Mennyországuk a Kárpát-medence lesz. Vágyakoztak ugyan szebbre, s kalandoztak messzebbre, helyük maradt, mi kijelöltetett.

De mindezekről majd később!

27. Az idő változik, és vele együtt mi is (800–850)

Címmé emelődtek I. Lothár frank király és császár sorai, s a változás, melyről beszél, talán arra vonatkozhatott, hogy ő már nem volt olyan véreskezű, mint Nagy Károly, aki magát az egyház védelmezőjének nevezte, gyakorlatilag az egyház urává lett.

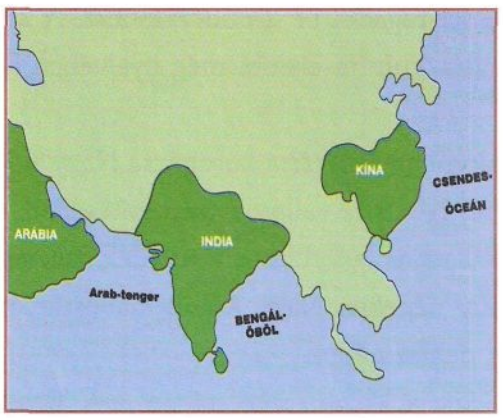

Nagy Károly, mint a katolikus egyház világi feje, a pogányok megtérítésének jogcímén indított hadjáratot a szászok ellen. Több mint három évtizeden át szinte évről évre kiújuló harcokban, véres kegyetlenséggel, tömeges kivégzések és áttelepítések során kényszerítette a frank fennhatóság elismerésére és a kereszténység felvételére ezt az ősközösségi szabadságot utolsóként megőrző, királytalan germán törzsszövetséget. Ő kezdeményezte az Elbán túl élő szlávok meghódítását is. Megdöntötte az avaroknak a VI. század közepe óta fennálló Kárpát-medencei birodalmát is. Győzelme, amelyet a frank papság a kereszténységnek Attila népén állt bosszújaként ünnepelt, egyet jelentett az avar nép kiirtásával. A fennmaradt töredék hamarosan felszívódott a szláv lakosságba. Hispánia felszabadítása az arabok alól azonban már nem sikerült. Nemcsak az arabok tanúsítottak elszánt ellenállást, hanem a bennszülött baszk lakosság is idegen betolakodóknak tekintette és megtámadta a visszavonuló frankokat.

– Inkább a halál, mint a futás szégyene! – jelenik meg a Roland-ének a keresőprogram segítségével teremtő fantáziánk világkönyvtára monitorán. A középkori lovagi költészet e remeke megemlékezik erről az eseményről.

A nyugat-európai birodalom európai tartományait s egyben a germán népeket, az angolszászok és a skandináv normannok kivételével egyesítő hatalmas birodal-

ma határain Nagy Károly őrgrófságokat szervezett. Megpróbált Aachenből állandó fővárost fejleszteni, de kénytelen volt birodalma különböző részeiben királyi palotákat emelni, s időnként ott tartózkodni.

Már Nagy Károly utolsó éveiben megjelentek a normannok - északi emberek - első fosztogató csapatai, amelyeknek rablóvállalkozásai egy évszázadon át állandósították a frank birodalomban az anarchiát.

Miként emberi szervezetünkben, úgy történelmünkben is örökös harc folyik. Emitt ölősejtek kebelezik be a nemkívánatosakat, amott ember az embert.

S e vég nélküli örökös küzdelem vége a sejtek gyengülése, halála: az élet pusztulása. S ez a frank birodalomé is.

A szlávok bevándorlása is folyamatos, törzseik megszállták már a Balkánt. Egy részüket maguk a bizánci császárok telepítették le a hunok és avarok által elpusztított észak-balkáni tartományokban, később még Kis-Ázsiában is, más részük fegyveres hódítóként nyomult be a birodalomba.

A kor, melybe érkeztünk, mutatja, hogy már a Peloponnészosz is a felségterületük.

A bizánci császárok csak a Balkán göröglakta részein tudták közvetlen uralmuk alá vetni a szláv bevándorlókat. A görög lakosság közé telepedett szlávok az egyház és a hadsereg olvasztótégelyében hamarosan elgörögösödtek. Így jött létre az újgörög nép.

Kínában ez időben egyre türelmetlenebbül léptek fel a buddhizmussal, kereszténységgel és iszlámmal szemben. Császári parancsra sok ezer buddhista kolostort zártak be, negyedmillió szerzetest bocsátottak szélnek azzal az indokkal, hogy az ingyenélők hadát kenyérkereső munkára fogják.

Később a féktelen idegengyűlölet magatartása lett meghatározó, ám ez a mongol hódítókat nem zavarta.

Kína „immunrendszere" időnként mintha kivetné magából az idegen testeket, melyek allergiás reakciókat indítanak szervezetében.

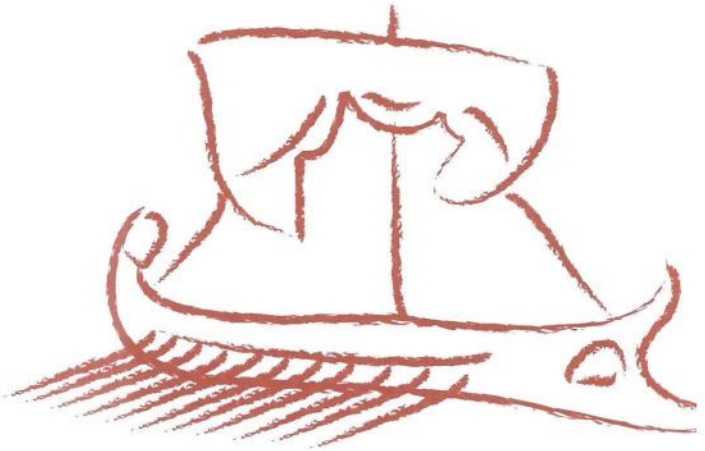

Csing-Si-Huang-ti császár Kr. e. kétszáz évvel már irtotta a másságot, erős, egységes államot szervezett: könyveket égettetett, filozófusokat végeztetett ki, másként gondolkodó ellenfeleit megsemmisítette.

Az idegen testek eltávolítása lehet a kínai folytonosság titka? Jól működő immunrendszerüké?

Következő úti célunk: megérkeztünk a Kárpát-medencébe. Hont foglalunk.

28. A CSEPP KIVÁJJA A KÖVET... (850–900)

A csepp kivájja a követ, a gyűrűt elkoptatja a viselés – szól a múltból Ovidius, s a következetesség – tehetjük hozzá – pedig beérleli a várakozásokat.

Mindezt István király országlásának jellemzésére jegyeztem meg. A magyarok letelepedése a Duna-medencében és fennmaradásuk Európában nélküle elképzelhetetlen lett volna.

A kalandozó hunok, avarok kudarca is kellett talán a bölcsességhez, hogy a Kárpát-medencében maradás egyik feltétele a félelmetes magyar rablótámadások felhagyása.

A magyarok voltak az egyetlen nomád nép, mely Európában fennmaradt. Árpád fejedelem tette meg az első lépést a magyar feudális állam kialakulása felé azzal, hogy magához ragadta az egyeduralmat. Géza fia, István kemény kézzel látott hozzá mindahhoz, amit apja már elkezdett.

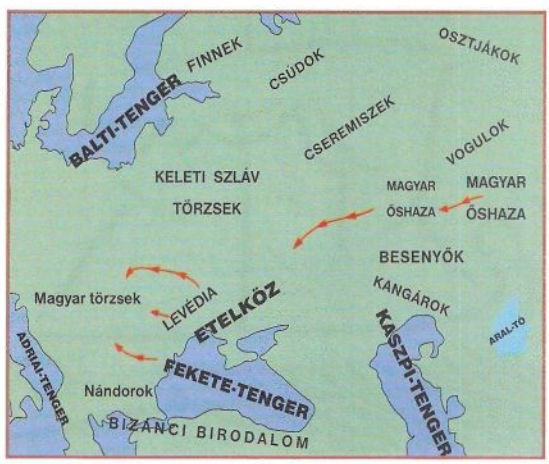

Európaivá válásunkhoz.

Az emberré válás folyamatában ez az európaiaknak sem mindig sikerült.

A fehér ló monda lovagi környezetbe helyezett képi megjelenítése a Képes Krónikában látható. Balol-

dalt a magyarok követe a fehér lovat vezeti Szvatopluk elé, középen Árpád a Duna vizét kóstolja meg ivótülkéből. Jobbról a magyarok vonulnak be leendő hazájukba.

De vajon így volt-e?

Hallgat a múlt, őseink odaát mélyen őrzik titkaikat. Népünk őstörténete és hosszú vándorútja milyen lehetett, igazából nem tudja senki. A legrégebbi időkből nincsenek írásos forrásaink. A kép, mely az internet világkönyvtára monitorán összerakható, eléggé töredékes.

Egyszer talán teljes lesz. Biztos, hogy eleink nomád pásztornépek voltak, új hazájuk földjére érkezésük előtt Árpád apját, Álmost megölték.

Az is elképzelhető, hogy rituális okokból, de nézetkülönbség is lehetett az ok. Régóta voltak úton már. Újra és újra szedték sátorfájukat, üldözték is őket, bizonyára szerettek volna már biztos helyen tanyázni.

A szlávok déli szomszédjai az Alpoktól a Volgáig terjedő arcvonalon az avar és kazár birodalmak keretében élő, jórészt türk eredetű lovas-nomád népek voltak. Törzseik egy-egy választott vezér alatt laza kötelékben fogták össze a nemzetségeket. A leigázott törzsek felett emberfeletti magasságban trónolt a kazár birodalom ura, a kagán (királyok királya), aki hatalmát isteni származásának mítoszával igyekezett törvényesíteni, s a törzsekből alakított nagyobb egységeket családtagjainak osztotta ki királyságul. A kazár hatalomra, melynek fővárosa a Volga torkolatában fekvő Itil kereskedelmi központ volt, az első csapást a magyar törzsszövetség elszakadása mérte.

A kazárok ekkor már keresztény, zsidó és mohamedán vallásra áttért városlakók voltak, a magyar törzsek élére helyezett kazár alkirály, a kende maga is mohamedán – iráni káliz és kaukázusi alán – kíséretével tartotta fenn hatalmát, de rendelkezésére állott a nemzetségi rendben élő szabad pásztorok katonai ereje is.

A kende független uralkodóvá vált, a Dnyeper és a Don pusztáin alakították ki életüket, míg a besenyők támadásai egyre nyugatabbra szorították őket, s végleg elszakadtak a kazároktól. Csatlakoztak hozzájuk a kabarok – bolgár-török törzsek

–, és Kurszán kende és Árpág gyula vezetésével a Kárpát-medencébe költöztek, átengedve a Fekete-tenger északi partvidékét a szláv és a türk népek nagy küzdelmének.

Nem szóltam a finnugor nyelvű népekhez köthető rokonságról, amelyet éppen napjainkban a finnek cáfolnak.

Török tankönyvek származásunkat egyik török törzsükből eredeztetik. Felsorolni sem lehetne a szittya-hun, sumér-magyar és más elképzelések fantáziagazdag részletét.

Bíborban született Konstantin bizánci császár a birodalom kormányzásáról és szomszédairól írt művében Árpád dédunokája, Tormás és Bulcsú elbeszélései alapján írt a régi időkről.

Egy biztos. Eleink elfoglalták új hazájukat.

S ezt őrzik ezer év óta. Az elveszem, tőled is elveszik történelmi társasjáték győztesei, vesztesei a következő századok folyamán – s ha lehet ezer év minden könnyét és mosolyát egy mondatba ötvözni: a túlélés Nobel-díját nemzetünk megérdemelné.

Az ókori Egyiptomban nagy szerepet játszottak a túlvilágról alkotott képzetek, amelyek szerint az evilági élet a túlvilágon, a sírban folytatódik

Mumifikálták a holttesteket. Az elhunyt felett Ozirisz más istenekkel túlvilági ítéletet tartott

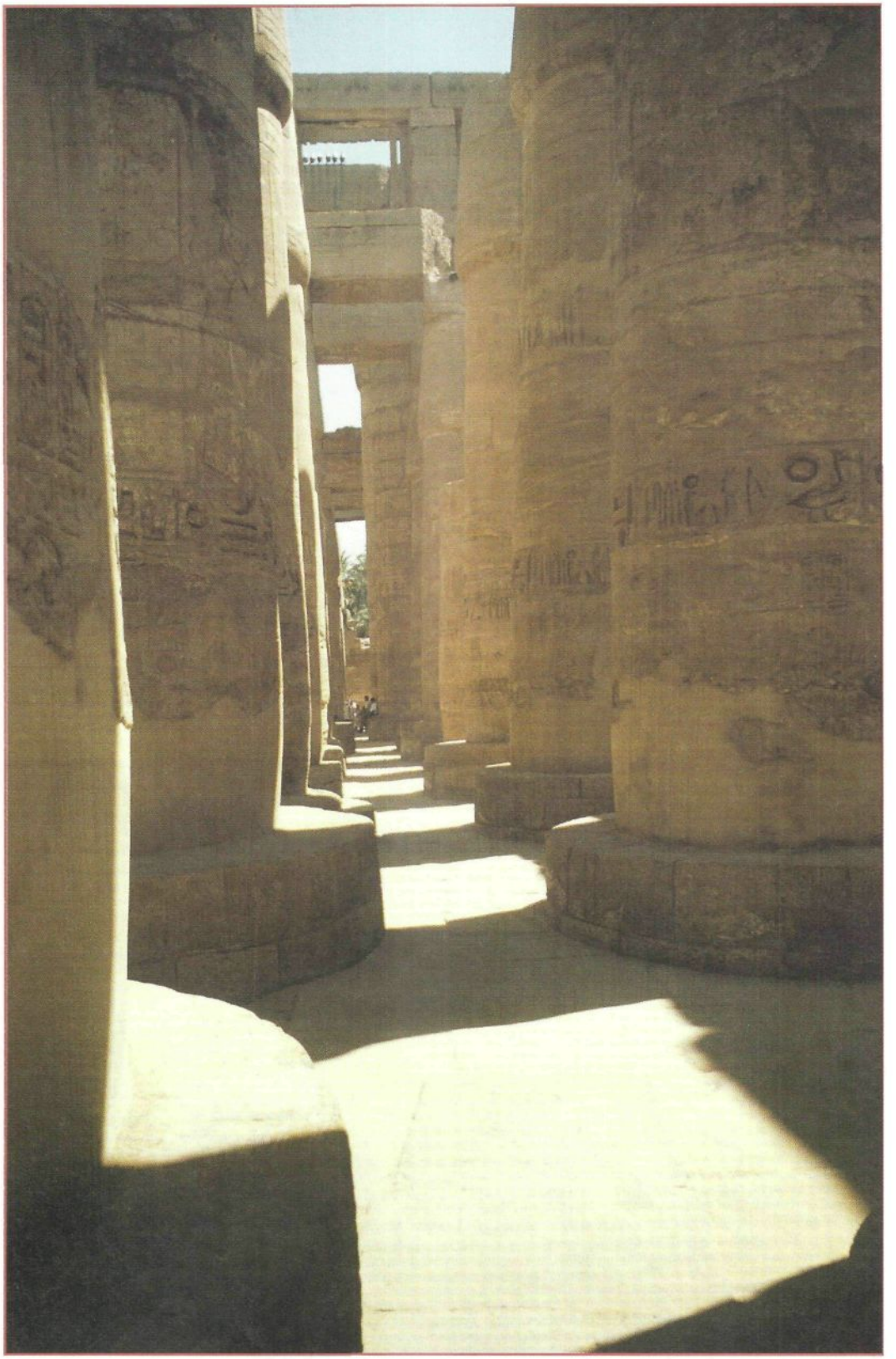

Plutharkosz Kr. u. az I–II. században járt Egyiptomban, Hérodotosz hatszáz évvel korábban

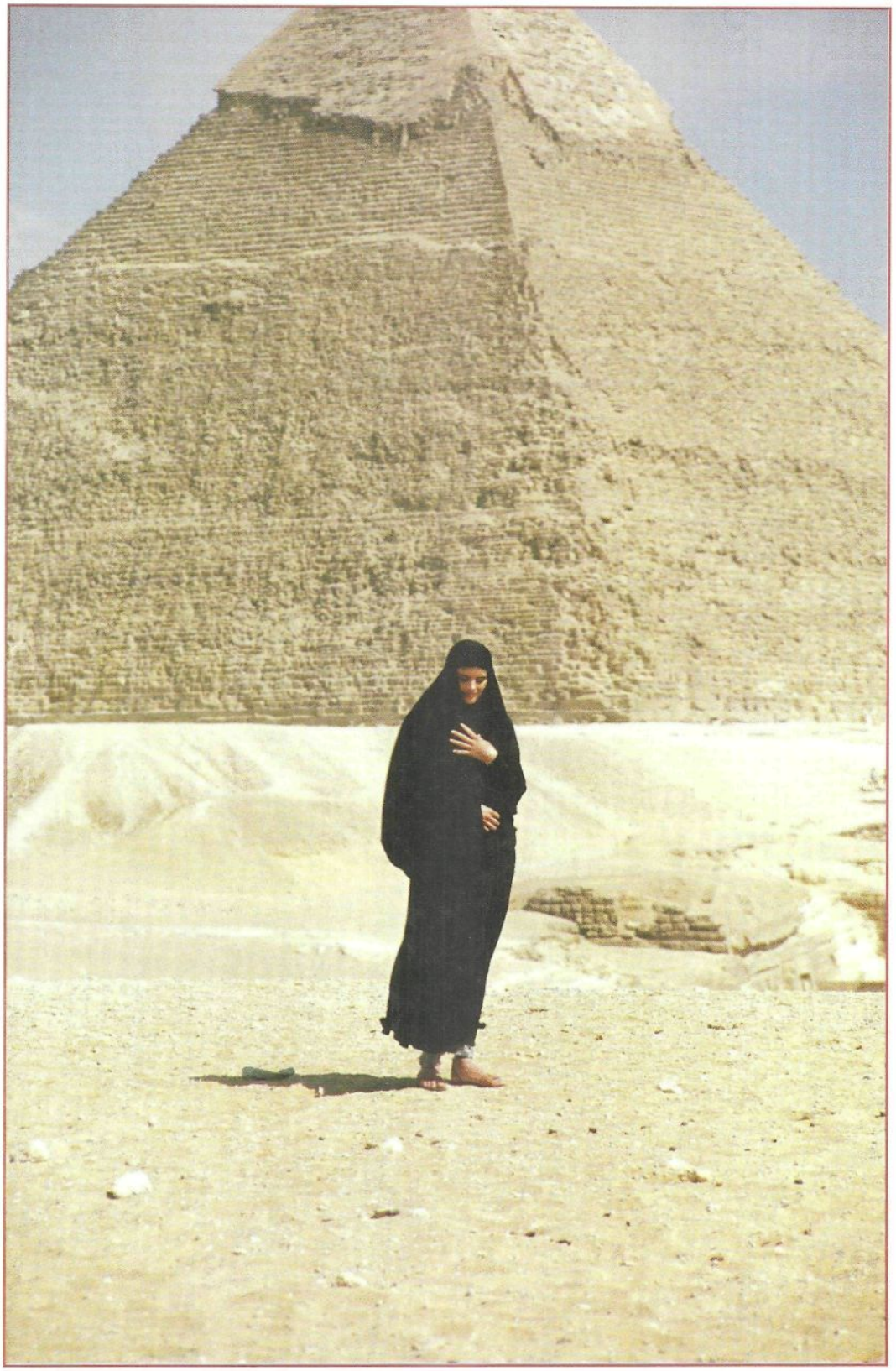

Az ókori egyiptomiak hitvilágát az Óbirodalomban uralkodó fáraók piramisainak belső falára vésett gyászszertartások ősi szövegei alapján is rekonstruálhatjuk

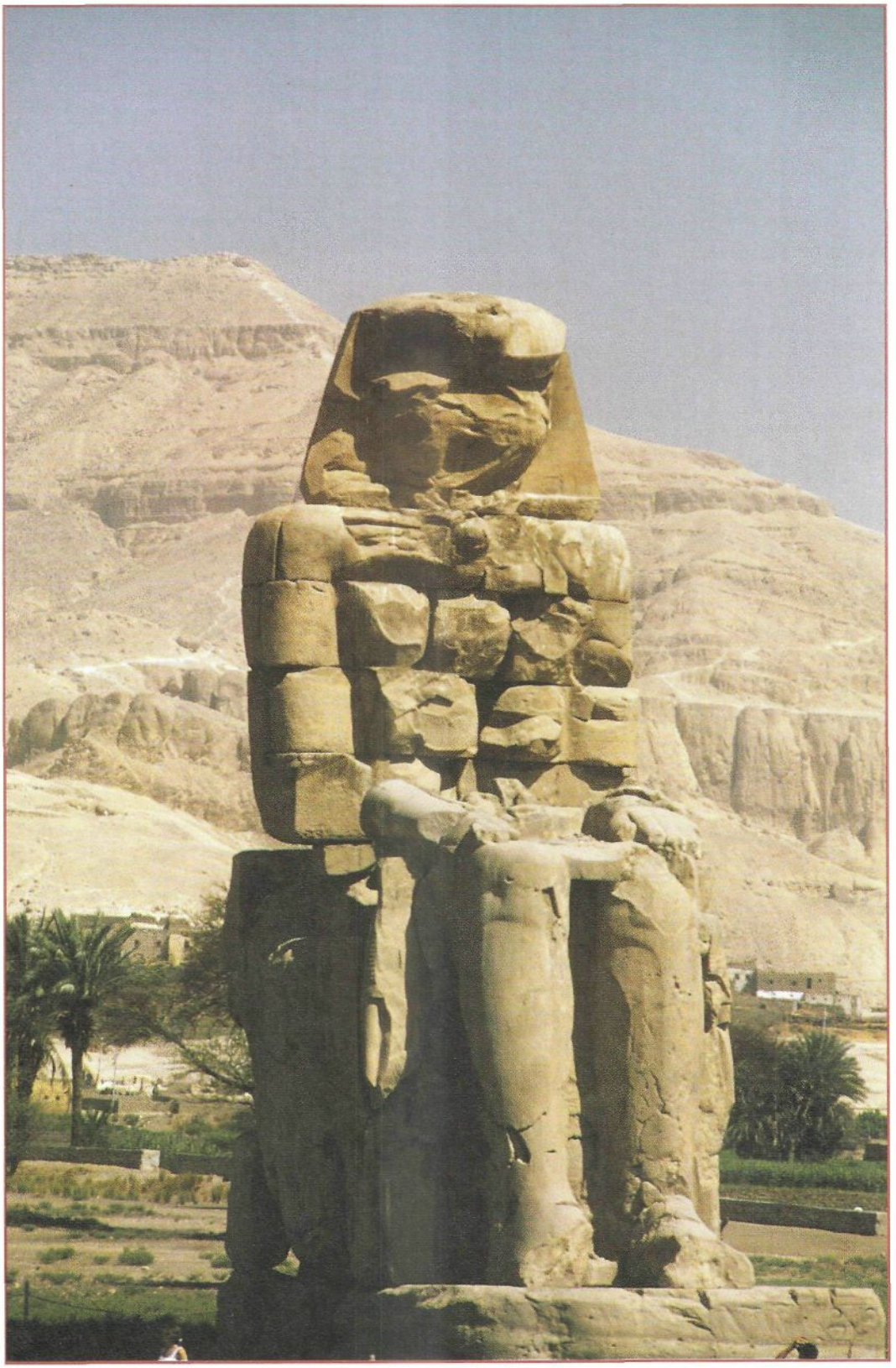

A Memnón-szobrok egyike emlékeztet III. Amenhotep bizonyára impozáns halotti templomára

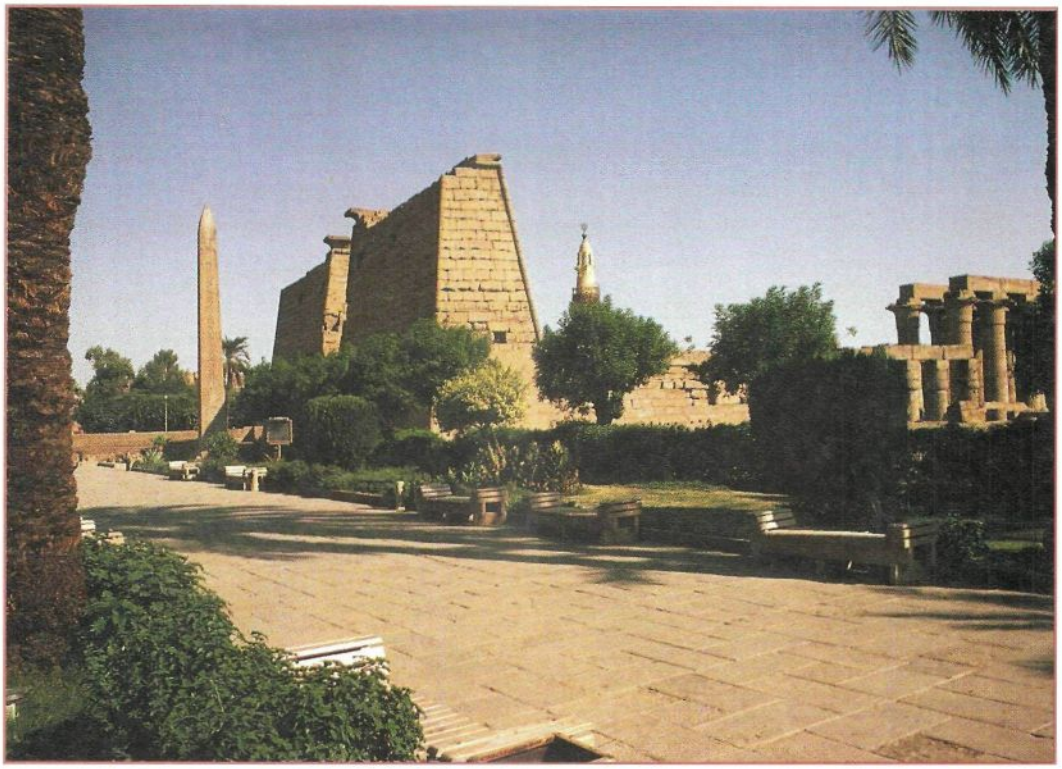

A korlátlan hatalmú egyiptomi fáraók thébai palotája

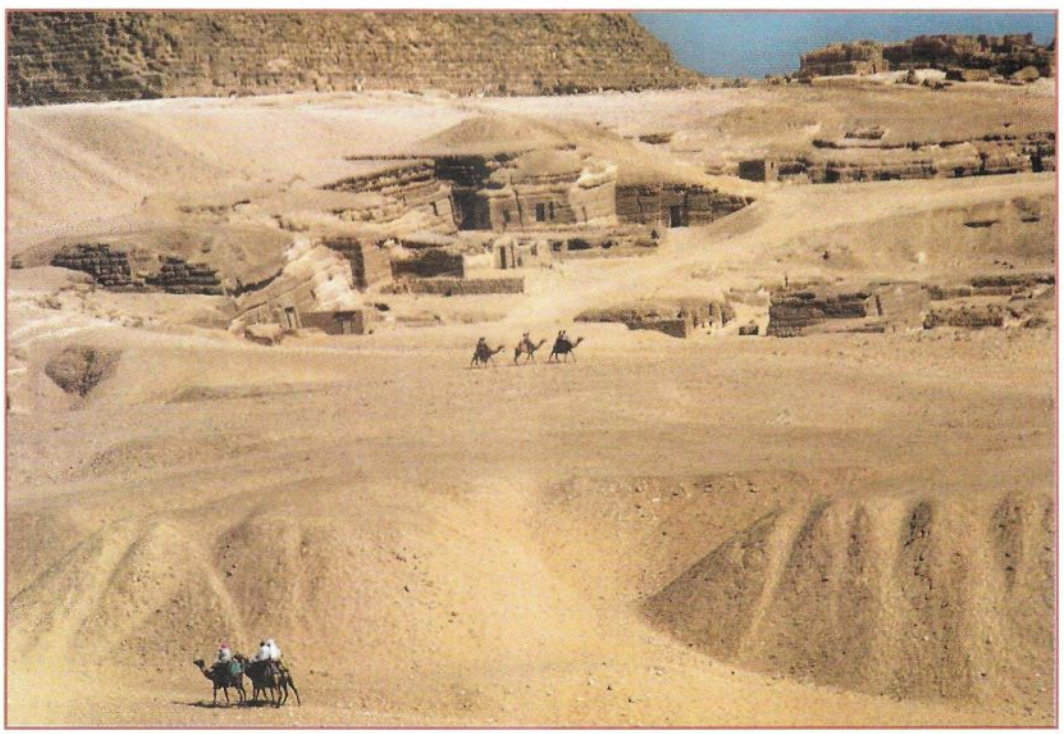

1922-ben világraszóló szenzációnak számított a hír, hogy Howard Carter és Lord Carnavon régészek a Théba melletti Királyok Völgyében megtalálták Tutanhamon épségben maradt sírját

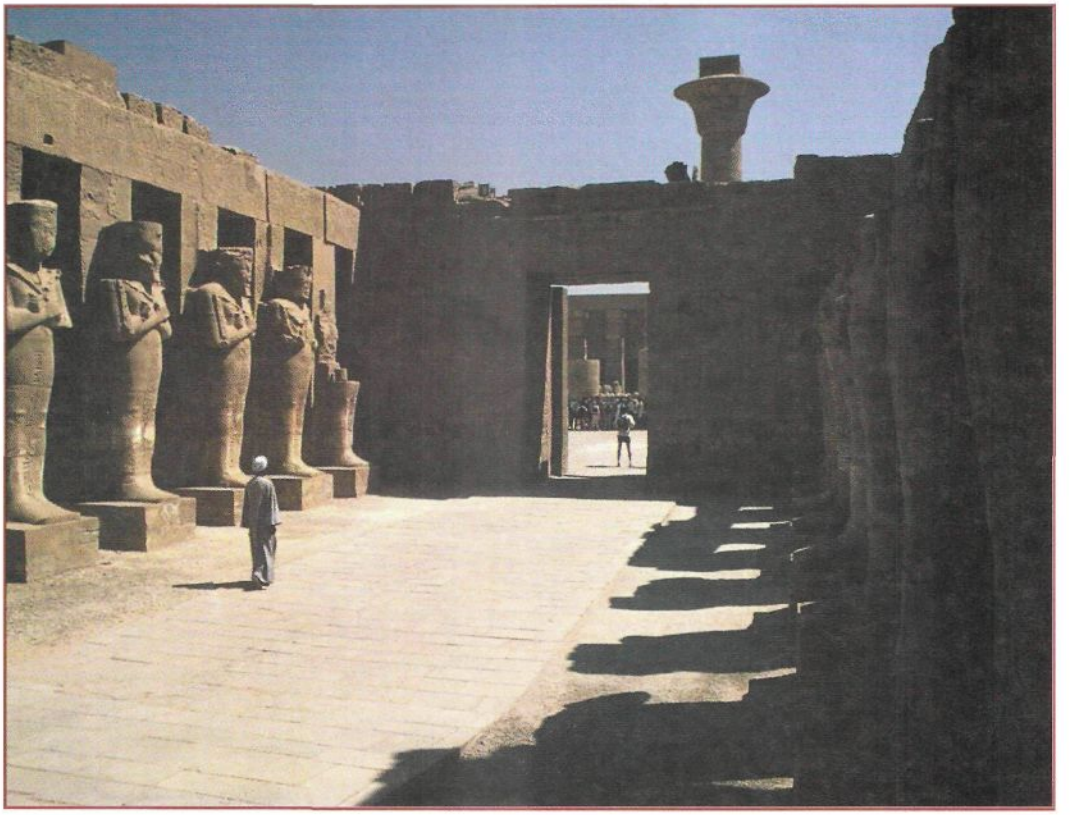

Amon-Ré minden létező megteremtője, vele függ össze a fáraók istenítése, akiket véréből való fiainak tekintettek

Jellemző volt az állatok istenítése

A British Múzeum (a londoni angol nemzeti múzeum) egyik terme

Középkori vár romjai alkonyat után (Anglia)

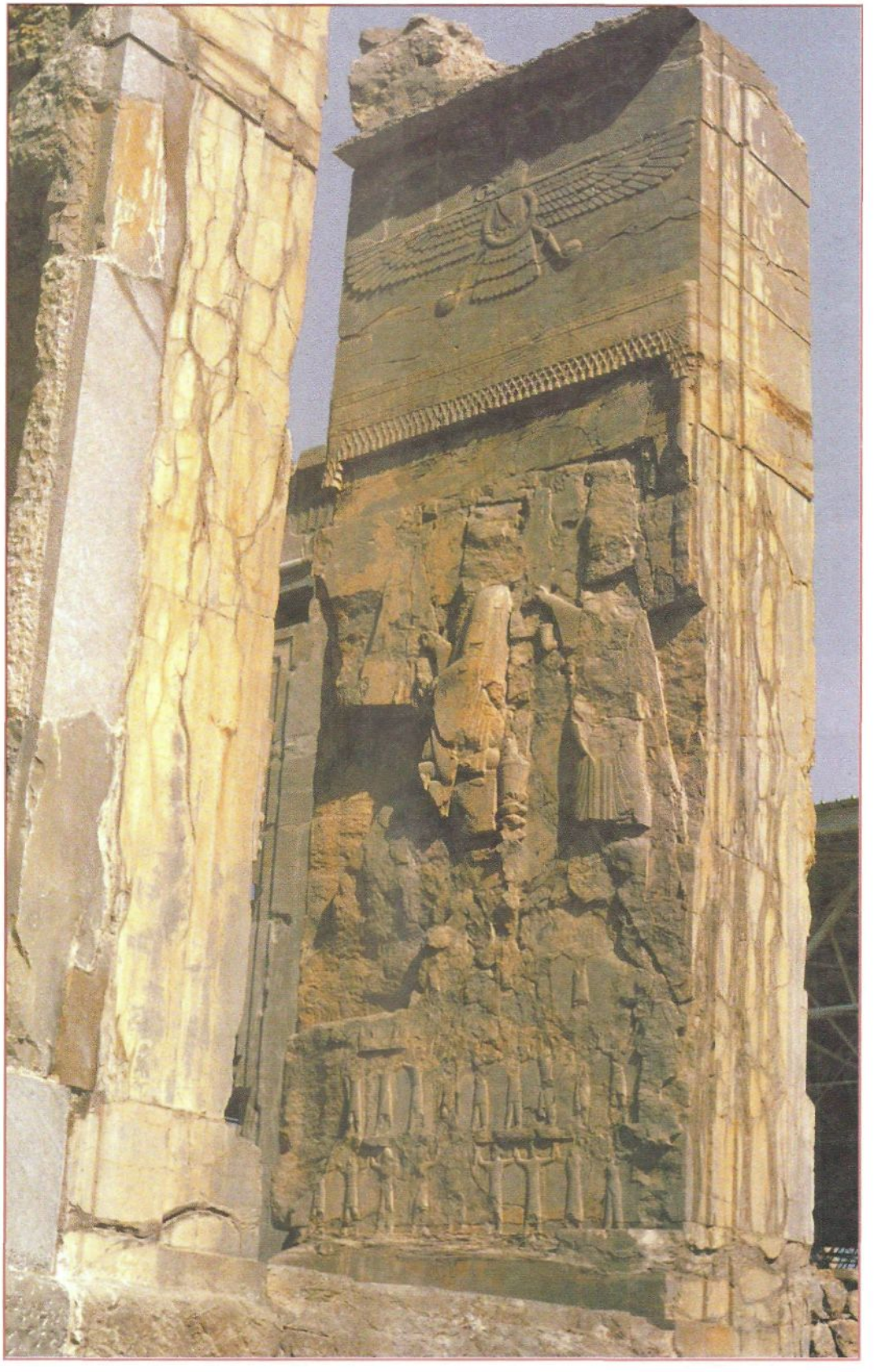

A hárem bejárata a perzsák fővárosában, Perszepoliszban (Irán)

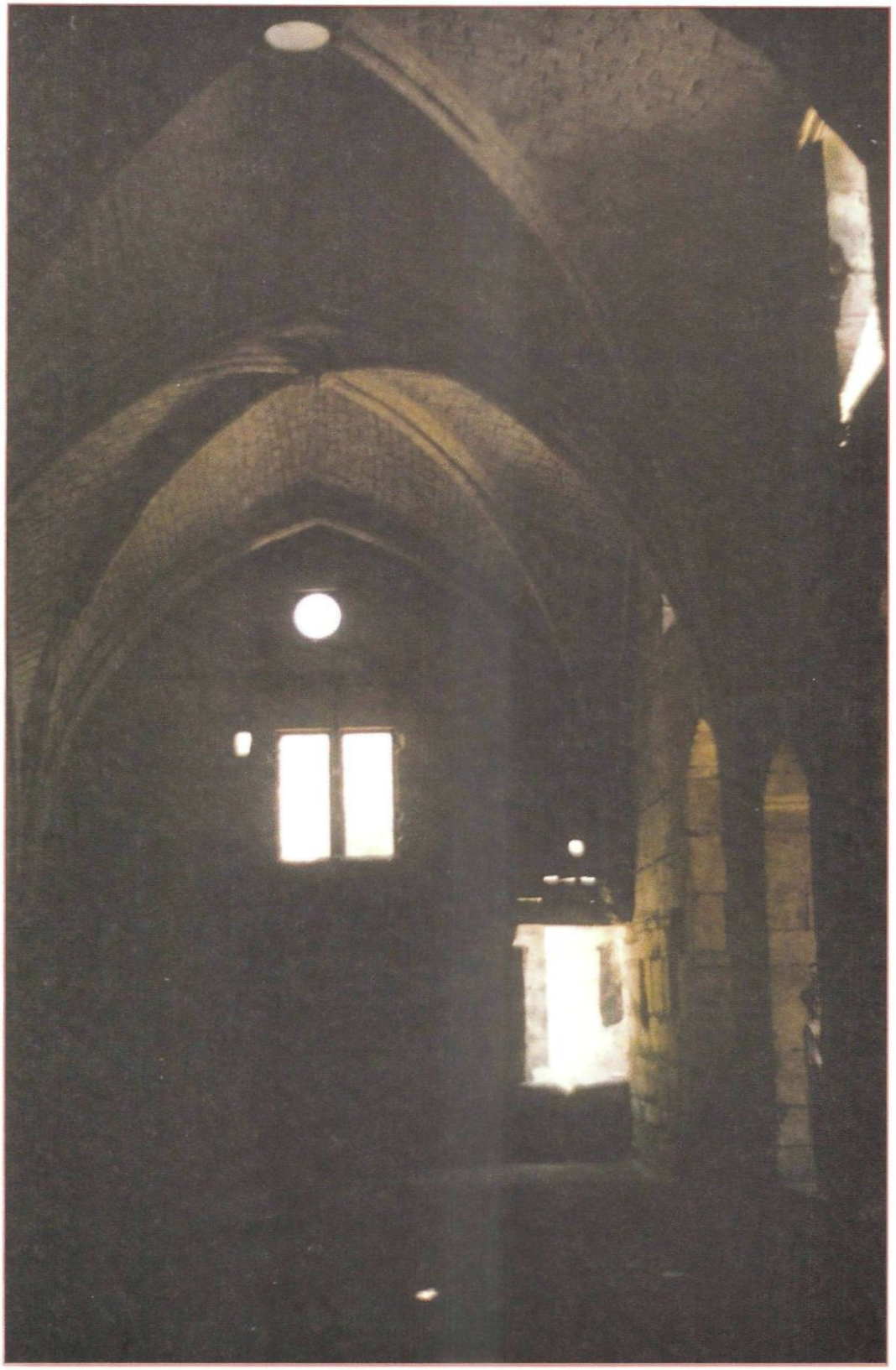

Crac des Chevalier, a keresztes lovagok legnagyobb és a mai napig egyetlen eredeti állapotban álló vára (Szíria)

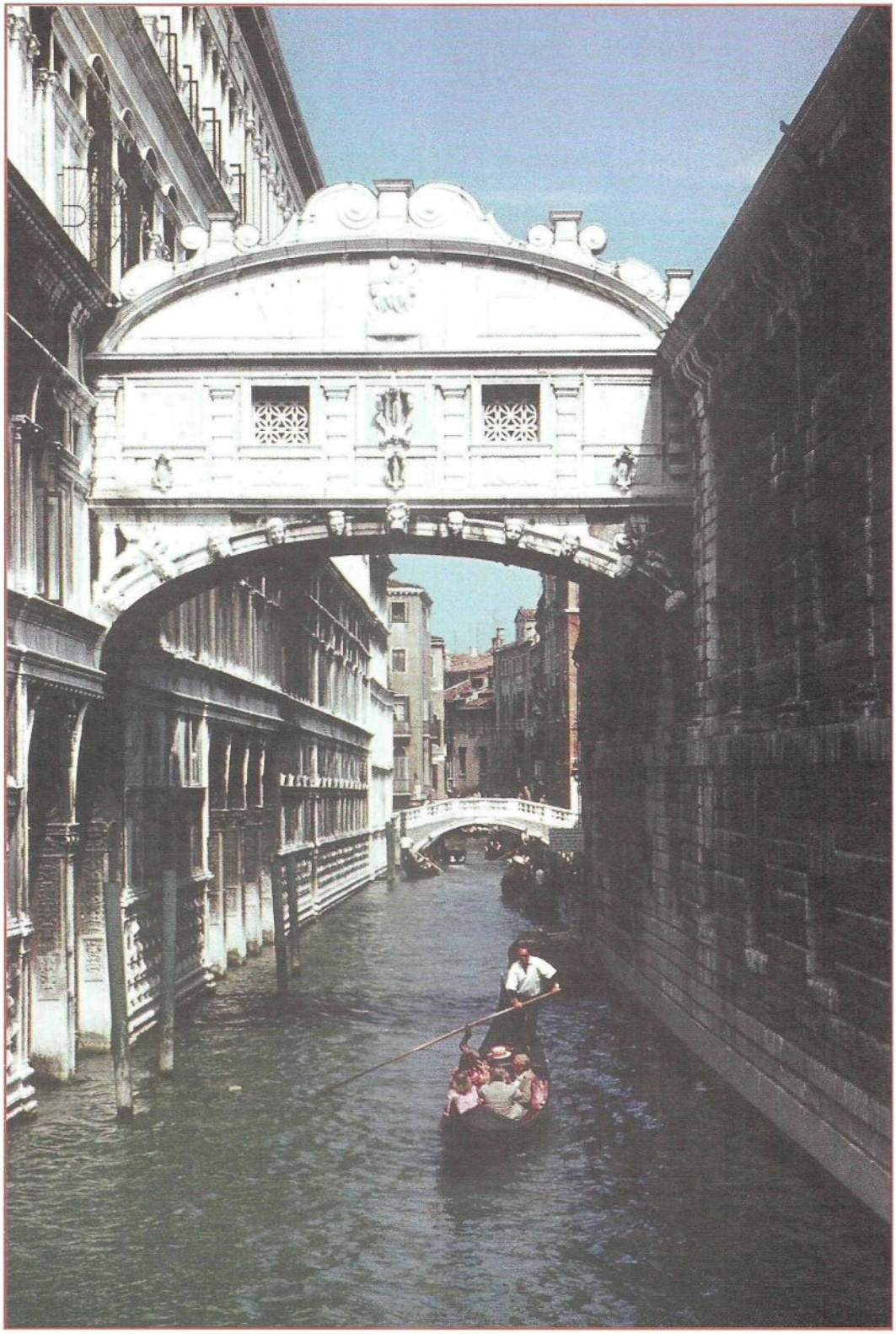

A Szentföldre évszázadokon keresztül egész Európából jártak a keresztesek. Olasz kereskedővárosok vállalták áthajózásukat, ellátásukat és a kereskedőtelepek létesítését (Velence)

II.

Parnasszusbeliek

29. ODÜSSZEIA

Kultúrtörténetünk végtelen vizein bolyongunk mi is időtlen ideje már, mintha Odüsszeusz jelmezébe bújtunk volna, s az emberi tudás megszámlálhatatlan szigetét kémleljük fáradhatatlanul, de újra és újra feltűnik előttünk a végtelen horizont, a kiismerhetetlenség élménye.

S most folytassuk utunkat megint másképpen, s keressünk fel olyan lángelméket, akik írtak, színházat álmodtak, akik holtak, mégis örökké élnek.

Majd a Mitológia fejezetei következnek, melyekben a világtörténelem isteneinek vendégei leszünk, s megismerjük az isteneket újra és újra teremtő emberi képzeletünket. A magunk teremtette világot.

Azután a Csodák nyomában kalandozunk, tudástörténeti utazásunk itt térben és időben Semiramis függőkertjétől a Tadzs Mahalig s olyan titkokig csalogat bennünket, melyek örökké világító csillagai emberi kultúránk égboltjának.

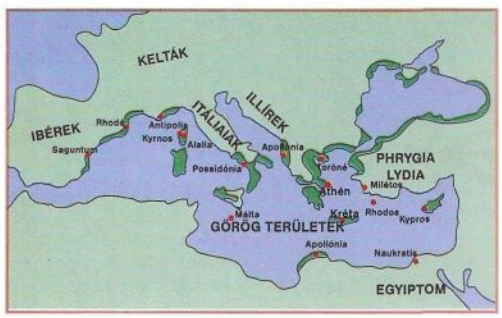

Végül a Világ könyvtárai kínálnak izgalmas utazásokat az alexandriai könyvtártól az internetig, a world wide web tárházáig.

Kharont is megkérhetnénk, vigyen át bennünket a túlvilágra, ladikjában mesélhetne élőkről és halhatatlanokról, s átkelve a Styx folyón feltárulna előttünk a Pantheon s a Parnasszus: Dante látomásához fogható élményeink lennének az örökké élők világában.

Homérosz, Shakespeare, Molière, Dante és mások alakját így látni teremtő képzeletünkkel sem lenne mindig egyszerű.

Aki örökké él, nem a holtak között található, hanem bennünk.

Mást tennék tehát!

Ha kimeríthetetlen fedezetű csekkel rendelkezhetnék, megvásárolnám a Kultúra Földjét, s itt, Kulturlandban felépíteném az elpusztult s majd elpusztuló értékein-

ket. Kicsinyített másolatban állna itt Bábel tornya, piramisok, a kínai fal, s mint Madame Tussaud panoptikumában, élethű viaszmásolatban jelennének meg előttünk nagy elődeink korabeli otthonaikban, parkok, ligetek, szállodák harmonikus övezetében.

„Kharon ladikja" nevet viselné az óceánjáró, mely a turisták ezreit szállítaná e világörökség szigetére.

A milliárdos, ki e befektetést vállalná, csak ezután eszmélne rá, mekkora üzlet ez számára.

E „Disneyland", melyet víziónkkal építünk, talán elérhetetlen lenne számunkra, tudástörténeti utazásunk a képzelet vizein, hullámain is megvalósítható.

Bill Gates helyében én is megépíteném e tudás szigetét.

Áll is előttünk Homérosz (i. e. 8-9. sz.) sejtelmes alakja, akinek eposzai teremtették meg az elbeszélő költészetnek a formáját. Az Iliász főhőse Achilles. Az eposzban soha nem nyugszanak a fegyverek, az Odüsszeia főhőse az okos és ravasz Odüsszeusz. A harcok helyett a békés görög életet ismerjük meg.

Odüsszeusz, a görög seregek egyik vezére, aki ravaszságát már Trója falainál megmutatta, hiszen az ő ötlete volt a katonákat rejtő faló készítése, hazafelé igyekszik a győzelmes ostrom után.

Monumentális játékfilm jelenetei mutathatnák be, hogy tizenkét hajón indult el társaival, és tízévi bolyongás után egymaga érkezett haza királyságába, Ithakába. A Földközi-tengeren, melynek akkor ismeretlen vidékein a görögök képzelete csodálatos országokat mesebeli lakosokkal népesített be, rendkívüli kalandok érték. Járt lótuszevők között, a küklopszoknál, fortéllyal vakított meg egyszemű óriást, de Poszeidon, a tenger istene bosszút forralt, és nem engedte hazatérni a királyt. További bolyongásai folyamán emberevőkhöz került, ahonnan már csak egyetlen hajóval folytatta útját. Egy évet töltött a szép Circe társaságában, leszállt az alvilágba is. Társai megrabolták az istenek gulyáját, s mindnyájan elpusztultak. Odüsszeusz Calypsónál, a gyönyörű nimfánál töltött el hét esztendőt. Végre aztán hazakerült. Feleségét, a hűséges Penelopét kérők ostromolták éveken át, vagyonára és a királyi hatalomra pályáztak. Odüsszeusz fia, Télemakhosz segítségével számolt le a kérőkkel.

- Tűrj, szív, tűrtél már hajdan te kutyábbat is ennél... - írja Homérosz, s még megállapítja: ...sok baj közt a halandó gyorsan öregszik.

S ez igaz is. Miképp az is, Homérosz írásai nélkül a régészet talán soha nem ásta volna ki Tróját ezeréves nyugalmából.

30. A PÚPOS RABSZOLGA

Aiszóposz (i. e. VI. sz.) élete a legendák ködébe vész. Ha igaz, legrégibb prózaírónk. Zsidó rabszolga volt-e, aki talpraesett anekdotákban mondta ki a merész igazságot? Vagy csak legenda és népköltészet?

– ...mindig finomabb eszközt válassz, mert többet érsz el ésszel, mint erőszakkal – vallotta Aiszóposz, a púpos rabszolga, aki, egyes források szerint, Kis-Ázsiából származott. Sok elbeszélés szól róla, melyekben Aiszóposz mindig eszesebb és találékonyabb, mint urai. Haláláról az a történet járta, hogy a delphoi papok letaszították egy szikláról, mert kapzsiságukat a szemükre vetette.

Aiszóposz nevét a róla elnevezett mesegyűjtemény tette világhírűvé. Elképzelhető, hogy a mesék jó része régebbi századokból származik, s a VI. században Aiszóposz vagy más, ismeretlen szerző nagyrészt csak összegyűjtötte, és rögzítette az anyagot. A gyűjtemény évszázadok folyamán tovább bővült, átdolgozták, versbe foglalták.

Az ezópusi mese lényege azonban nem változott.

A rövid, kis történetekben, többnyire állatmesékben, csattanó tanulsággal népi bölcsesség található. Az akkori első társadalmi ideák sokszor állatmesék köntösébe burkolóztak, ami az egész prózai szépirodalom őse talán.

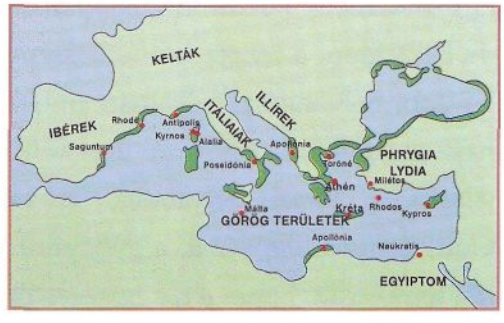

A bölcs Ezópusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei, valamint azoknak értelme címmel jelent meg először magyarul a mesegyűjtemény, Heltai Gáspár szerkesztésében, 1566-ban.

Aiszóposz eredeti mesegyűjteménye nem maradt ránk, későbbi feldolgozások őrizték meg műveit. Az I. században Phaedrus, római író öt könyvben, versben rögzítette az ezópusi meséket. A középkorból is több feldolgozást ismerünk.

A magyar irodalomban 1536-ban Pesti Gábor, 1566-ban Heltai Gáspár, 1788-ban Péczeli József jelentetett meg Ezópus-átdolgozásokat.

Az ezópusi mese motívumai bevonultak nyelvünk példatárába, közkinccsé váltak. Mindnyájan megértjük, ha hasonlatképpen a farkas és a bárány, a macska és az egerek, a róka és a holló... történetére hivatkozunk.

A mesék nagy sikerének egyik titka, hogy a szegényeket és a kiszolgáltatottakat óvatosságra intik a gazdagokkal és a hatalmasokkal szemben, s bölcs tanácsokat adnak. A farkas bekapja az ivóvizét zavaró bárányt, a rókával és a szamárral társult oroszlán egymaga fogyasztja el a zsákmányt, a macska minden magyarázkodás ellenére felfalja a megragadott kakast...

A hatalmasok csellel, hízelgéssel akarják megnyerni a szegényeket.

Emberek és állatok tulajdonságai hasonlatosak.

A kiszolgáltatottak legjobb védekezése a ravaszság - hagyta ránk örökül Aiszóposz mindazt, amit a nép bölcsessége az állatok viselkedéséből örök érvényűen megfigyelt.

Az ember éljen tehát eszével, és eszesen cselekedjék!

A paraszt ügyesen tőrbe csalja a hatalmas oroszlánt, a róka ravaszkodással megszerzi a sajtot az erősebb farkastól, a kakas a vizslák emlegetésével rászedi az állatok közötti békességről papoló rókát...

Mindezek emberi történetek is lehetnének!

Aiszóposz meséi halhatatlanságának másik titka, hogy rossz emberi tulajdonságaink ártalmasságát bizonyítják. A hiú, a kevély, a telhetetlen, az önhitt, a hazug, a csalárd mindig a rövidebbet húzza.

A mesék lázongásra, forrongásra nem biztatnak. Arra tanítanak, hogy saját mivoltában mindenki megmaradjon, és legyen elégedett a természettől vett ajándékokkal. Munkáját becsületesen lássa el, és ne tűrje, hogy bárki erőszakkal vagy csalással megrövidítse.

Az ezópusi állatmese formájában, példákkal és hasonlatokkal, éles bölcsességgel a rabszolgák mondták ki a maguk igazát.

Írók és politikusok a későbbi időkben is sokszor felhasználták már ezt a formát, amikor az igazságot egyenesen nem lehetett kimondani.

Korok változnak - az ember valahol mindig ugyanaz?

31. A tragédia atyja

Emberi kultúránk végtelen vizein megannyi világítótorony vezeti utunkat. Bizonyos, hogy a dráma kibontakozása „a líra szelleméből" Athénben – ahol most megállunk –, Aiszkhülosz (i. e. 525–456) hazájában történt.

Aiszkhülosz volt az első, aki két színészt, sőt később hármat alkalmazott egyszerre, hogy a színészek ne csak a karral felelgessenek, hanem egymással is.

A drámairodalom megteremtését a görögöknek köszönhetjük, de itt látnunk kell távolabbra is: a görög színjátszástól függetlenül Indiában és Kínában is kialakult a színházművészet.

Az athéni Dionüszosz-ünnepek egész Görögország színpadi szenzációi voltak. Vallásos ünnepi játékokból fejlődött ki a tragédia és a komédia. A színházi kultúra virágkora volt ez a század. Minden nagyobb görög városban színház épült, s évente több ünnepet ültek sorozatos színházi előadásokkal, a komédiák versenyével.

Az athéni Dionüszosz-ünnepeken a legjobb írók műveit játszották. Az előadásokat a szabadban tartották, nappali világítás mellett. A színészek álarcot viseltek, s arcjáték helyett taglejtésekkel, hangjuk elváltoztatásával fejezték ki az érzelmeket. Magas talpú cipővel nagyították termetüket, a ruhák alatt párnával tömték ki magukat.

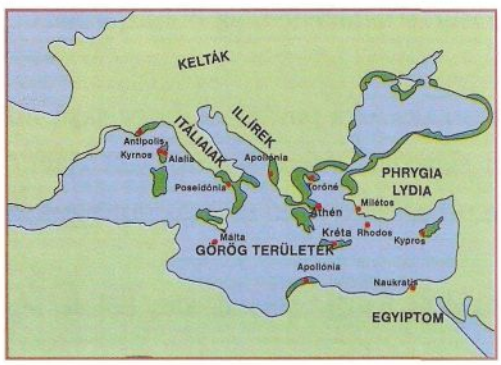

Az írók egyben a darab rendezői s kezdetben főszereplői is voltak.

Aiszkhülosz a három nagy tragédiaköltő (Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész) közül a legidősebb, a „tragédia atyja". Éleuszból származott, tanúja volt az athéni demokrácia megteremtésének, részt vett a perzsák elleni harcban, a salamisi és a marathoni ütközetekben.

Sokat változtatott a tragédia régi formáin. A szereplők számát emelte, a lényeges mondanivalót a kar helyett a szereplők mondták el párbeszédekben.

Drámái történelmi eseményeket, hősök, törzsek, nemzetségek történetét dolgozták fel. A történelmi események alakították, megváltoztatták az emberek sorsát, de tudományos ismereteik nem voltak elegendőek, hogy mindenre választ találjanak.

Akkor is, azóta is ilyenkor az ember mítoszokat teremt, istenhez fordul.

Aiszkhülosz gondolatai mélyek, gyakran rejtelmesek, nyelve merész, gazdag költői képekben és fordulatokban. Hősei külső és belső összeütközéseinek forrása az emberektől és istenektől egyaránt független végzet, a „moira".

S ezzel sem az istenek, sem az emberek nem képesek megküzdeni. Talán mert a genetikáról még nem tudtak, csak megérezték, hogy léteznie kell.

Aiszkhülosz Oltalomkérők c. drámájában Danaos ötven lányát unokafivéreikhez akarják férjhez adni, s ezért elmenekülnek Egyiptomból Argoszba. A Perzsák c. dráma a perzsa seregek vereségéről szól, a salamisi ütközetről. A Heten Théba ellen s az Oresteia ismert művei, de a Leláncolt Prométheusz talán a legérdekesebb. Prométheusz titán. Szembeszáll a megmásíthatatlan végzettel, a moirával. Ellopja a tüzet Zeusztól, és átadja az emberiségnek. Ezért a vakmerőségéért Zeusz a Kaukázus-hegység szikláihoz szegezi. Héphaisztosz, az istenek kovácsa súlyos kalapácsával döngeti Prométheusz mellét, de a büszke titán nem adja meg magát.

E tragédia az ókor legforradalmibb alkotása.

– Nyíltan beszélek: minden istent gyűlölök... – kiáltja felénk a leláncolt mártír, kinek testéből dögkeselyűk lakmároznak, s szenvedése Krisztusé is lehetne.

Ha pszichoanalitikus megvizsgálhatta volna, vajon elmeállapotát rendbenvalónak találta volna?

Ma tudathasadás, mi egykoron mártíromság volt.

Sziszüphosz kimerítő, hiábavaló és eredménytelen munkáját ma súlyos kényszerneurózisnak vélhetnénk, a görög királynak azonban az alvilágban volt a büntetése, hogy egy meredek hegyre egy súlyos sziklát kellett felgörgetnie, de feljutva a szikla visszazuhant.

A sziszifuszi sors emberi kultúránk szimbóluma, a prométheuszi nemkülönben.

32. „GYŰLÖLNI NEM, SZERETNI CSAK SZÜLETTEM ÉN"

Szophoklész (i. e. 496–406) tökéletes művész. Az írásművészet kivételes artistája: tehetsége kitörő s élő vulkán még ma is az ember teremtette kultúra végtelen vizeinek szigetei között.

Kharon átvihette a Styx folyón, el is szállásolhatta a Parnasszus Himalája magasságú ormain, s ha így történt is, Shakespeare és Dante még ott is naponta meghajolnak nagysága előtt.

A múlt, akár a végtelen világmindenség, sokszor elrejti üzeneteit: régészeti lelet, űrkutatási eredmény adhatja csupán oly sok esetben megfejtésüket.

Szophoklész talán 130 darabot is írt, sohasem nyert másodiknál kisebb díjat, s a nép társhadvezérnek választotta Periklész mellé, pedig ő maga vallotta, mennyire nem ért a hadvezetéshez.

– Nincs érdekesebb, mint a szülők tekintete – írja az Oidipusz király c. tragédiájában, s e szeretet, melyről itt hitet tesz, élete része is volt. Athén egyik külvárosában, Kolonosban született. Családja a jómódúak rétegéhez tartozott, apjának fegyverkovácsműhelye volt. Gondos nevelést kapott. Huszonhét éves korában drámai versenyben győzte le Aiszkhüloszt, és ezzel megalapozta költői hírnevét. Az attikai tragédiaírók hármas csillagzatában (Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész) elfoglalt középső helyét a kortársak a szalamiszi ütközethez kapcsolták: a 45 éves Aiszkhülosz személyesen vett részt a döntő csatában, amely megerősítette Athén tengeri hatalmát, Szophoklész a fiúk karában dicsőítette a győzelmet, Euripidész pedig a csata napján született.

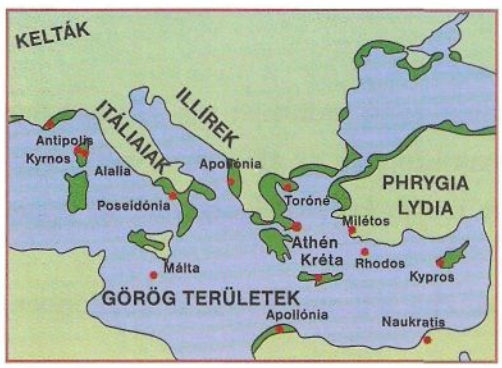

Szophoklész a színműírók ünnepi versenyein több mint hússzor nyert első díjat, gyakran másodikat, de harmadikat soha. Kora legnagyobb férfiaihoz fűzte ba-

rátság, egész életében jómódban élt, tisztelte kora vallását, erkölcseit és hagyományait. Nagyra becsülték már életében is, állami tisztségekkel bízták meg, halála után pedig a „héroszok" közé sorolták.

Dramaturgiai újítása, hogy a második szereplő mellé a harmadikat is a színre vitte, az előadás így elevenebbé vált, olvasása is élvezetesebb. Tragédiái súlypontja az emberábrázolás, az emberi döntések, tettek, küzdelmek megjelenítése.

Szophoklész jelentősége a világirodalom szempontjából mindenekelőtt jellemábrázoló művészetében rejlik. Oidipusz, Antigoné és Elektra alakjai váltották ki a legnagyobb érdeklődést, lélektani ismeretei még korunk nagy pszichoanalitikusai számára is alapul szolgáltak. Elegendő az Oidipusz- és az Elektra-komplexus szakkifejezésekre gondolnunk, melyek tudat alatti anya- és apaszerelem megjelölésére kerültek bevezetésre. Freud, Ádler, Jung és Szondi is tanultak tőle.

Szophoklész legkiválóbb tragédiája az Oidipusz király. Ebben jut a végzet eszméje a legvilágosabban kifejezésre. A történet alapja Oidipuszról, Laiosz thébai királynak és feleségének, Iokaszténak fiáról szóló monda. Laiosz a jóshelyen azt a jövendölést kapta, hogy fia kezétől fog meghalni, és a fia saját anyját veszi majd el. Ezért, mikor fiuk születik, a szülők kiteszik a gyermeket a hegyekbe, és átfúratják a lábát. Polübosz korinthoszi király pásztora véletlenül rábukkan a gyermekre, Oidipusznak (dagadt lábúnak) nevezi el, és beviszi királyi urához, aki az ismeretlen gyermeket fiává fogadja. Oidipusz egyszer a delphoi jóshelyen megtudja, milyen végzet vár rá. A jóslat beteljesedésétől való félelmében elbujdosik vélt szüleitől. Útközben összeszólalkozik egy ismeretlen férfival, és véletlenül megöli.

Az ismeretlen nem volt más, mint apja, Laiosz. Majd Thébában a polgárok királyukká választják, Oidipusz elfoglalja az általa megölt Laiosz trónját, és nőül veszi Laiosz feleségét, saját anyját.

A végzet rendelése és a jóshely jövendölése valósággá válik.

Oidipusz persze minderről nem tud semmit, bölcs uralkodó, akinek gyermekei születnek. Szörnyű gyötrelmek között tárul fel végül az igazság. Felesége, anyja öngyilkos lesz, Oidipusz önkezével vájja ki szemét.

S megállapíthatja Szophoklész:

– Senki hát halandó embert, ki e földön várja még
Végső napját, ne nevezzen boldognak, míg élete
Kikötőjét el nem érte bánat nélkül, biztosan.

33. A NŐ ÉS A HÁZASSÁGTÖRÉS

A görög tragédiák ma már nem könnyű olvasmányok, igaz, amennyit ismerünk belőlük, alig tesznek ki a modern kiadásokban négy-öt kötetet, melyek Platón, Arisztotelész, Hérodotosz, Plutharkosz és mások műveivel együtt mint a hold még akkor világítanak, amikor a nap teljes fényével áraszt el bennünket.

Kollektív tudattalanunk részei még akkor is, ha nem olvastuk őket, mert olvasták mások, akik írásművészetük tornyait ógörög kőtömbökre emelték.

Euripidész (i. e. 480–406) a XIX. század mestere is lehetett, ez volt az a kor, melynek fő drámai témája a nő és a házasságtörés. Euripidész modernsége újjászületett Dumas, Ibsen, Strindberg és Wedeking íróasztalain.

Míg Aiszkhülosz a mítoszok súlyos világából érkezett, Szophoklész az emberi sors, erkölcs és igazság mélyeiből hozott ércből csiszolt pompás szobrokat, Euripidésznek elég volt egy kis szerelem, házasságtörés és politika.

Életéről keveset tudunk. Szalamisz szigetén született, a szalamiszi ütközet napján. Apja előkelő földbirtokos volt talán, Arisztophanész szerint szatócs, de bármi is volt, gyermekének taníttatását fontosnak tartotta.

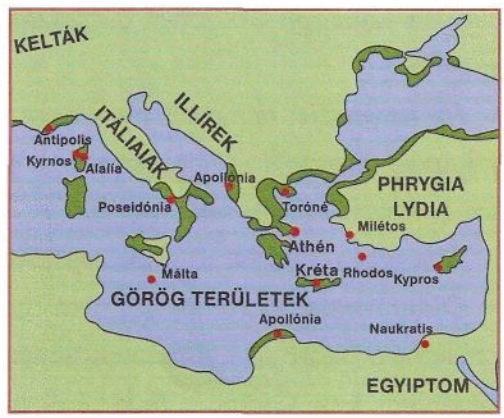

– Azért a józan ember legjobban teszi, ha nem tanítja túl okosra gyermekét, mert nem csupán a lustaság hírébe jut, de irigyelni fogják polgártársai.

Pszichoanalitikus legyen a javából az, aki írónál megmondani tudja, mikor írja önmagát s mikor bújik hőse bőrébe.

Beleérző képességgel áldott vagy vert művész a legnagyobb átváltozó.

Freud vette a bátorságot, s analizálni volt képes Mózes és Leonardo da Vinci személyiségét anélkül, hogy találkozott volna velük, s nincs tudomásunk arról,

hogy Mózes vagy Leonardo Kharon ladikján visszatért volna az evilágba, hogy pszichoterápiára jelentkezzen, de arról sem, hogy Freud még életében meghívást kapott volna a Parnasszusra.

Tény viszont, hogy gondolkodott, sok-sok tálentummal gyarapította emberi tudásunk kincsesládáját azon észrevevéseivel, melyek bizonyos elszólások, elfelejtések, álmok, vonzások foglalkozásokhoz hátterét derítette fel.

Mózes próféciái, Leonardo feljegyzései elegendőek voltak a számára.

Euripidész is csak önmagát adhatta, lelkének világát vetíthette ki. Aljas és magasztos emberi szenvedélyek összecsapását volt képes levezetni.

Íróként volt született lélektanász, Shakespeare igazi előfutára és tanítója.

A végzet nála az emberben uralkodó szenvedély. Mintha a gének programozottságára érzett volna rá. Arisztotelész a „legtragikusabb" költőnek nevezte. Félelmetes drámai helyzeteket teremtett.

Legtökéletesebb drámája a Medeia. Medeián egyetlen szenvedély lesz úrrá. Bosszút akar állni férjén, aki Kreon leánya kedvéért elhagyja.

S e pillanattól fogva Euripidész a paranoid skizofrénia téves eszmékkel kísért tudathasadás tökéletes kórrajzát adja, pedig e kórkép leírása a legújabb korig várat magára.

Nagy írót nem foglalkoztat semmiféle lélektan: tudja.

Euripidész végsőkig fokozza a tragikumot: a szerető anyát a szenvedély hatalma józan belátása ellenére gyermekei gyilkosává, saját boldogságának megsemmisítőjévé teszi. A tragédia mesterien írja le az ellentétes érzelmek drámai viaskodását. Medeiát gyötri a féltékenység, de ugyanakkor anya, és rajongásig szereti gyermekeit.

De győz a szenvedély, amely az embert a legszörnyűbb tettekre hajtja, s mely erősebb az értelem sugallatánál.

Medeia mérgezett ruhával megöli Kreont és lányát, majd gyermekeit is.

Medeia, a féltékenységtől megőrült aszszony halhatatlan alakja a világirodalomnak.

Tudatzavarának hibátlan leírása még valamit elárul: kivételes alkotók lényeglátása korokat megelőzhet.

34. Mindenütt hazánk van, hol jól megy sorunk

Az írónak, a görög Arisztophanésznek (i. e. 466–488), miképp le is írta, mindenütt lehetne hazája, mert jól menne sora ennek az ókori Heinének, akit Kharon átvihetett a Styx folyón, hellyel kínálhatta a Parnasszuson, de két és fél ezer éve időről időre mintha visszaszökne közénk a gráciáknak ez a neveletlen kedvence, hogy kacagtasson bennünket, vagy Arany János, Jonathan Swift, Bernard Shaw szívébe telepedjen.

Az athéni kisember életét, az utca és az otthon mindennapi hangulatait sehonnan úgy meg nem ismerhetjük, mint vígjátékaiból, melyek a fantasztikumig fölfokozott elképzelések: feje tetejére állítja az egész világot.

Politikai kalandorok foglalják el a madarak birodalmát, s várost építenek a levegőben. A filozófus kosárban lebeg ég és föld között. A nők átveszik az uralmat az államban, hogy a férfiakat a háború abbahagyására kényszerítsék.

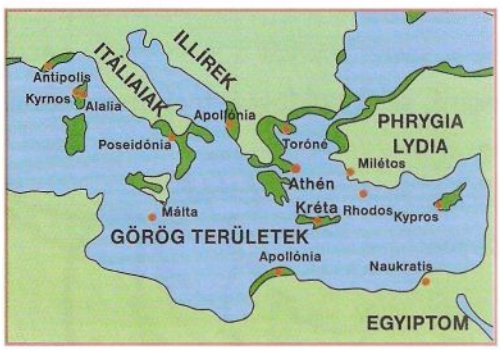

Minden lehetségessé válik tehát, és minden megfordítható.

A színpadot elsőrendű politikai hatalommá és a nép nevelő iskolájává avatta:

– *...a költő a rosszat rejtse, takarja,*
Ne pedig mutogassa, tanítsa bizony; mert lám, a gyenge gyereknek
Van, ki vezesse, tanító: ilyen felnőtt embernek a költő.

S nemcsak írta, tette is. Komédiái még a történetírók adataihoz is kiegészítésül szolgálnak. A görög városállamok mindennapi életét kifogyhatatlan szellemességgel, komikus és lírai elemek egybeforrasztásával, tökéletes formaszépséggel mutatta be: sokszor bizony olyan obszcenitással, melyet ma nagy valószínűséggel visszautasítanának a nézők.

Arisztophanész közönsége elsősorban kézművesekből és parasztokból állott, érthető, hogy miért használta a nevettetés vaskosabb és durvább eszközeit. A hímtag néven nevezése, a fallosz feszülésének megjelenítése oly természetes volt, ahogy talán a mai Indiában is az, ahol templomokban a hímtag mint szent lingam még fiatal lányok számára is kegyeleti tárgy.

Ehhez képest, jut eszembe húszéves működésem a Madách Színházban, Samuel Becket: Godot-ra várva rövid életű előadás-sorozata nem volt obszcén, hímtagját szereplő elő nem vette, egyikük - igaz, szerzői utasításra - szellentett...

Bevallhatom: e színpadi merénylet nem volt naturális. Szellentőpárnával történő próbálkozások más hatást keltettek, így a szellentést az ügyelő követte el a szájával, a színfalak mögül. Nézők tucatjai távoztak a színházból a friss levegőre. Még a panaszkönyvet is kérték.

Hofi a nevettetés professzora, tud mindent életről, halálról. Észrevételei korunkról egészen kivételesek, azt tud tenni közönségével, amihez csak kedve van. Tenyerébe veszi őket, és amikor már nevetni nem képesek, szívébe emeli valamennyiüket.

Próbákon, ügyeletesként nézve őt nem egyszer Arisztophanészt láttam benne.

- Vajon Goethe őt is „a gráciák neveletlen gyermekének" nézné? - vetődött fel bennem, ha Hofi átruccanna egyszer a Parnasszusra előadni.

Ott magyarul is értenék, s alighanem Arisztophanész sem ülhetne faarccal az égi nézőtéren.

Azért sem, mert ő is személy szerint tett nevetségessé egyeseket: kortársakat, athéni polgárokat megnevezve merészelt gúnyolni.

Ezt már az ókori Görögországban sem tehette meg akárki. De hát:

- Kezdettől fogva mi üdvös volt a nagy költők befolyása - írja A békák c. művében, A madarakban pedig beismeri:

- Ravasz állat az emberi nem, születve már
Az is marad, míg él.

S ezzel többet el sem árulhatott volna önmagáról és rólunk.

35. Gyakorlat teszi a mestert...

Plautus (i. e. 250–184) írta le élettapasztalatát ekképpen, hogy idézzük kétezer éve. Neki is gyakorolnia kellett mesterségét: görög drámák fordításai tehették a latin vígjátékírás mesterévé. A szerzői jog fogalma akkoriban még ismeretlen volt: Plautus és kortársai szabadon dolgozták fel, alakították át egymás témáit.

A beszéd tárgya – fordítható a téma szó görögből – azóta sem védett, hiszen a tárgy nem maga a beszéd.

Téma pedig mint a tenger hullámzik körülöttünk. Szabad utazásunkat a végtelen óceánokon a tengerjog sem korlátozza: bárki bármelyiket átszelheti.

Plautus is nagy tengerésze az óceánoknak, kiismeri magát a görög kultúra szigetei között, fel is használja a görög történeteket darabjaihoz, ahogy majd Shakespeare is teszi, kinek vitorláját Plutharkosz Párhuzamos életrajzok sorai feszítik, s a mű történelmi alakjai Shakespeare hajóján azóta is utaznak korokon át világkultúrák vizein a halhatatlanság birodalmába.

Plautus sem navigált sikertelenül az ókori Rómában, ahová fiatalon került, s volt színházi szolga, kereskedő, molnárlegény.

– Ki a rosszat bátran tűri, az megkapja majd a jót – írta, s megélt élettapasztalatai alapján ez igaz is. A jóból olyannyira részesült, hogy népszerűségét mi sem jellemezhetné pontosabban a ténynél, hogy más szerzők is az ő nevén adták elő darabjaikat.

– Ember embernek farkasa – idézhetjük a szerzőt magát, ha belegondolni próbálunk emberi cselekedeteink mélyeibe, ösztöneink örvényeibe, melyeket Szondi Lipót tett számunkra világosabbá.

Ösztöneink forrásaiból cseppekként lesznek a folyamok.

Plautusé ógörög sziklákból fakad, alkotásai mégis lényegesen különböznek a görög komédiaírók műveitől. Míg azok a színpadon aktuális eseményeket dolgoztak fel, napi politikai és társadalmi kérdésekről írtak szatírát, Plautus a helyzet- és jellemkomikumok lehetőségeit aknázta ki, s ezzel évszázadokig mintaképe volt a vígjátékíróknak. A nép komédiázás elemeit nemcsak a jellemek és a helyzetek komikumában, hanem a vaskos, eleven nyelvezetben is feldolgozta. Művei könnyen pergő verssorokban készültek, zene- és dalbetétekkel. A forrásnak felhasznált mű legtöbbször csak a cselekmény vázát nyújtja, vígjátékainak élvezésekor a pun háborúk korabeli római társadalom figuráin és helyzetein mulathatunk.

A hetvenkedő katona a szerző legismertebb vígjátéka. A hetvenkedő, szoknyavadász Pyrgopolinices a világirodalomban őse a vígjátékokban feldolgozásra került későbbi dicsekvő nőhódítóknak: Falstaffnak, Don Juannak.

A hetyke Pyrgopolinices, a hetvenkedő katona erőszakkal tartja magánál a szép Philocomasiumot. A leányt szereti az ifjú Pleusicles is.

A katona ravasz szolgája, Palaestrio vállalja a feladatot, hogy a leányt megszerzi a fiatalembernek, és a nagyképű katonát is megszégyeníti. Elhiteti a katonával, hogy szomszédjának fiatal felesége szerelmes belé, mindenre hajlandó lenne, de előbb el kell küldenie a házból Philocomasiumot. A katona, aki a hiúságának hízelgő szolgának nem tud ellenállni, szabadon ereszti a leányt. A szomszéd felesége pedig nem más, mint egy erre a célra felbérelt örömleány. A „féltékeny" szomszéd pedig nagy jelenetet csap, és a kakaskodó katonát jól elpáholják.

Vérbeli komédia ez a darab: kétezer év után is eleven hangok Plautus sorai az éteren át:

– Sohasem csal Ámor hálójába olyant,
aki nem kíván belehullni...

Ehhez még manapság is két szereplő kell.

36. Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb...

Teremtő képzeletünk végtelen, mint múltunk és jövőnk: képernyőjén előhívható mi volt és lehet. Világkultúránk szigete – melyet fáradhatatlan fantáziánk létrehozhat tudástörténeti expedíciónk gyűjtéseiből – fenséges, mint az Alpok mészkőépítménye. Korallok, parányi állatkák évmilliókon keresztül csak rakták és rakták mészkőcseppeiket egymásra, s mit elkezdtek, utódaik folytatták. Mozdult a föld, lehűlt vagy felmelegedett, partjait már máshol mosták a tenger hullámai, s egyszer csak ott állt teremtett lények alkotásaként az Alpok: ormaival és csúcsaival, völgyeivel és forrásaival.

Mi élő volt a tenger mélyein, elpusztult. De tápláló erejéből hasonlóképpen élet fakadt.

Így állunk világkultúránk szigetén is, melyet alkotó emberi cselekedeteink építgettek koralltermészetükkel. A Neander-völgyön át az internetig mennyi réteg és kőzet rakódott itt egymásra, melyek között Horatiusé (i. e. 65–8) – ahogy ő maga jövendölte – ércnél maradóbb.

Róma szerette költőit, művészeit. Maecenas, a császár belső embere, aki építkezéseiről és műízléséről volt híres, a kor legműveltebb embereivel barátkozott, és szerencsés kiválasztott lehetett kortársa, akit életében támogatott. Vergilius társadalmi helyzeténél és műveltségénél fogva egyenrangúként szerepelt társaságában. Megtehette azt is, hogy egy fiatal költőt is bemutathatott Maecenasnak, egy páratlanul életrevaló, okos és kedves embert, aki egykettőre az egész társaság kedvence lett.

Ő Horatius.

Apja felszabadított rabszolga volt. Fiát beíratta az egyik legjobb római iskolába. Horatius innen Athénba került, s irodalmi ismereteit a filozófiával gyarapította.

A világirodalom fejlődésében óriási szerepe van az ókori latin irodalomnak. Átvette a görög kultúra örökségét, és vele párhuzamosan megteremtette és továbbfejlesztette az alapvető műfajokat. Évszázadokon át, a középkor sokkal szegénye-

sebb és nyelvileg tökéletlenebb műveltsége idején a kéziratokban lappangó és másolatokban terjedő latin remekművek voltak az utolérhetetlen példaképek.

A nemzeti irodalmak megteremtői a XIII. századtól a XVIII. századig a latin hagyományokból merítettek, hogy aztán mint színekben pompázó korallok ragyogjanak örök életűen.

A latin nyelvet ma már kevesen ismerik, a latin írókat kevesen olvassák, formáikat, mondanivalójukat a modern irodalmak olvasztották magukba. Ezek, mint az alpesi élővilág, az egykori tengerfenék szorgos alkotói élnek így tovább.

- Műgond: ez teszi magvassá s díszíti a művet - írja hitvallásában Horatius, akinek Maecenas egy Róma környéki kis villát juttat. Többnyire nőket is visz magával, a szerelemben nem kényeskedik, ki is fejti, hogy inkább választja könnyű hölgyek társaságát, mint a tisztességes asszonyokét, amiből mindig csak felesleges bonyodalom lehet.

- Látod mely rövid múlandó ez világ.
Elmúlik higyjed mint szinte az virág,
Mert nincsen benne állandóság,
Folyása néki állhatatlanság.

Horatius is végigjárta az egész görög iskolát. Fordított is, de minden sor, amit leír, azonnal az övé válik.

- A jelent élvezd, a jövőt ne firtasd,
Ami bánat súlyt, mosolyogva tűrd el.
E világon még sose volt halandó
Boldog egészen.

Horatius minden ízében lírikus, egyike a legnagyobbaknak: egyszerűen mond nagyszerűt.

37. Ámor és Psyché

Apuleius (II. sz.) halhatatlanságát Az aranyszamár című regénye biztosította, ennek is teljesen önálló betétje, az Ámor és Psyché, mely a világirodalom legszebb elbeszéléseinek egyike.

A tündöklő szépségű Psyché szerelembe esésének gyötrelmei Cupidóval, Vénusz fiával az ókorban a legelterjedtebb mesék közé tartozott, amiből Apuleius alkotott örök életűt.

- Az arany áttöri az acélajtót is - fogalmazta Apuleius, a késő ókor latin regényírója, filozófusa és rétora. Az afrikai Madaurában született, gazdag családban. Apja a római birodalom magas rangú hivatalnoka volt. Apuleius korában a római kultúra átvette s magába olvasztotta az ókor egész szellemi örökségét. Apuleius is igen művelt volt, ismerte a görög és a latin irodalmat, mindkét nyelvnek egyformán mestere volt. Értett a zenéhez, a geometriához, a költészethez és a filozófiához, s ez még akkor is teljesítmény, ha a tudományok összességét e korban még nem volt olyan nehéz felölelni, mint ma.

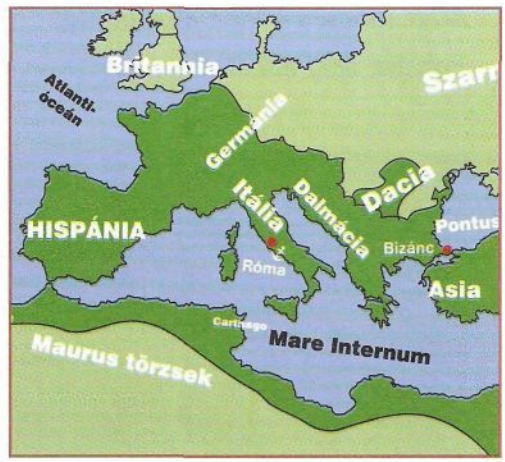

Apuleius Karthágóban nevelkedik, majd Athénban filozófiát tanul. Rómában ügyvéd, sokat utazik, előadásokat tart mindenfelé. Egy gazdag özvegyet vesz feleségül, athéni iskolatársának anyját. A nő rokonai varázslással vádolják, a per Apuleius felmentésével végződik. Apológia című műve védekező beszéde a rontás vádja ellen. Visszatér Karthágóba, ahol a tartomány főpapja lesz. Ő maga azzal dicsekedett, hogy ódát, dalt, komédiát, tragédiát, szatírát, elbeszélést, beszédet, filozófiai értekezést egyaránt kiválóan tud írni mind latinul, mind görögül. Apuleius a késő antikvitás írója: védekezett a varázslás vádja ellen, de alighanem

maga is hozzájárult ahhoz, hogy személye körül a csodák, a varázslatok legendája szövődjék.

Az irodalom a költészetben született meg. A szóbeliség idején a meséket és a történeteket hősökről és istenekről az emlékezetben könnyebben megőrizhető kötött, rímes formában mondták el és adták tovább generációról generációra. A próza és ezzel együtt a regény és elbeszélés már szorosan az írásbeliséghez kapcsolódik.

Időszámításunk kezdete előtt, az I-II. században születtek meg a görög irodalom első novellái és regényei. A művek tárgya legtöbbször a szerelem, de találunk kalandos elbeszéléseket és tanító állatmeséket is. Élesen rendszerint nem is határolhatók el, laza történet fogja össze a szerteágazó eseményeket.

A római birodalomban egyébként már nagyarányú kiadói, könyvkereskedői tevékenység fejlődött ki. A költői alkotásokhoz papiruszt illett használni. Nagy másolóműhelyek létesültek, ahol az írnokok kialakult normák és megszabott fizetség mellett végezték munkájukat. Horatius és Cicero kiadói híressé váltak. Az antikvár könyvkereskedelem is megindult.

Szokás volt az antik világban a feljegyzések, számolás, néha levélváltás céljára szolgáló, deszkából készült írótábla. A tábla középső részét később bemélyítették, viasszal töltötték ki, így azután tetszés szerinti számban lehetett feljegyzést írni, hiszen a viaszon a szöveget könnyen ki lehetett simítani. Írószerszámként rövid acélpálcát - stílust - használtak. Ennek hegyes végével írni, gömbölyített végével törölni lehetett. Két összefűzött tábla neve diptychon, háromé triptychon volt.

Apuleius is csak körmölte Az aranyszamár hősének, Luciusnak hányatott, kalandos életét.

A gazdag római fiatalember Görögországba megy, s útja közben szerelmi viszonyt köt egy szolgálóval, kinek asszonya híres varázsló. Az ifjú kéri szerelmét, avassa őt be asszonya titkaiba. A kísérlet rosszul sikerül: Lucius szamárrá változik.

Gazdag polgárok, vándorkereskedők, színészek, pásztorok, földművelők és rabszolgák mindennapi élete tárul fel előttünk, míg végül Ízisz istennőnek szentelt körmeneten az istennő rózsáiból eszik, s végre feloldódik a varázslat alól.

A történet betétje, az Ámor és Psyché pedig minden mesék ősforrása.

A mesemondás szívverése.

38. Ha egyenes a lelkem

Ha egyenes a lelkem, ám éljek idegenben, békésen alszom el, és álmom tiszta, mély – írta száműzetésében és visszavonulásában Csü Jüan (i. e. 340–278) ókori kínai költő, aki Arisztotelész kortársa volt is meg nem is. Nem tudtak egymás létezéséről.

Klasszikus műveltségünkkel párhuzamosan inka, azték, maja, indiai és kínai kultúrák születnek, sokáig teljes elszigeteltségben.

A tudományos-fantasztikus irodalom megteremtője Arisztotelész lehetett volna, ha a görög istenek felségterületén kívül eső Kínából Csü Jüant vendégül hívhatta volna, s költészetéről beszámolt volna.

Alexandria könyvtára a maga négyszázezer tekercsével az akkori idők tudásának példátlan adatbázisa volt, Kallimakhosz, a könyvtár tudós igazgatója is felettébb elképedt volna, ha egyszer csak belépett volna hozzá egy magát Csü Jüannak nevező kínai költő, és feltárta volna az igazságot. Mesélt volna a kínai múltról, népének még sokáig hihetetlen kultúrájáról.

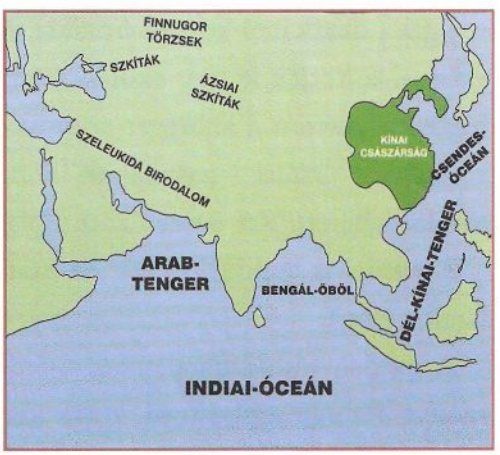

Kallimakhosz vélhetően levegő után kapkodott volna, s kortársai, írók, tudósok, költők úgy állták volna körül a jövevényt, mint mi tennénk egy földönkívülivel.

De távolodjunk el a képzeletünk teremtette jelenettől, mely alapjaiban változtathatta volna meg kultúránk alakulását.

A kínaiak tudása, művészete, színháza és irodalma külön fejlődött, azt mondhatjuk, hogy csak századunkban került érintkezésbe az európai kultúrkörrel.

A legrégibb kínai irodalmi emlékek történelmi, bölcseleti és jogi munkák. Híres-

sé vált egy költői antológia és az évszázadokon át bővített és sok példányban másolt, népdalokat tartalmazó Dalok Könyve.

Csü Jüan az első név szerinti ismert nagy költő, kinek hiteles műveit ismerjük. Patrícius volt, a király belső tanácsosai közé tartozott Csu fejedelemségben. Mikor azonban a földbirtokosok hatalmának letörését javasolta, kegyvesztetté vált, száműzetésben élt, és irodalommal foglalkozott.

– Járok igaz ösvényemen, és ez bőven elég nekem. Tudom, a balgaság mérhetetlen sötét – írja. Költeményeiben elpanaszolja, hogy igazságtalanul, durva rágalmak alapján űzték el, s most erős lélekkel kell a magányt viselnie. Gondolatban sárkányra ül, s a fellegek felett, az égben keresi boldogságát. Párját azonban nem találja, s a kilenc tartomány beutazására készül, de szülőföldjétől nem tud elszakadni. Visszavonulása után húsz évvel a szomszédos Csin fejedelemség hadserege teljesen feldúlta Csu tartományt. Csü Jüan hazájának pusztulását látva végzett magával: a Milo folyóba vetette magát.

Kína egyesítése a Tang uralkodóház korában az ország kulturális életét is fellendítette.

Po Csü-Ji (772–846) akár Csü Jüan, a régi kínai kultúra nagy öröksége.

Po Csü-Ji régi nemzetségből származott, mint költőtársai, ő is állami tisztviselő lett, előbb az udvarnál élt, később tartományi kormányzó volt. Korában a nép nyomorára jellemző, hogy a hadsereg, a hivatalnokok, kereskedők, papok a lakosság öt-hat tizedét tették, s ezt a népes sereget tartotta el a négytizednyi parasztság.

– ...a régi hárfást senki sem hívatja, a csinnadrattának van ma divatja – írja Öreg hárfa című művében. Po Csü-Ji versei felkerültek kormányzósági épületek, buddhista és taoista kolostorok, postaállomások falaira, hercegek, asszonyok, lovászok ajkán forogtak – állapítja meg népszerűségéről egyik kortársa.

Csodálatos gazdagságú költő ő, az európai irodalomból valóban csak a legkiválóbbak hasonlíthatók hozzá.

Legjobban szerkesztettek talán a szegényekről írott versei: leírja ugyan az udvaroncok tobzódását, de a végén emlékeztet arra, hogy az éhhalál szélén álló parasztság emberhúst eszik.

Mert az ember mindenre képes: teremti és pusztítja önmagát.

39. ISTENI SZÍNJÁTÉK

Firenzébe érkeztünk, Dante (1265-1321) szülővárosába, az ébredő reneszánsz városába, ahol Giotto, a költő ifjabb barátja már festegette freskóit.

A középkor utolsó és egyben az újkor első költője régi nemesi családból született. Tudásvágya késztette arra, hogy korának minden ismeretét egységes világképpé, művészi és enciklopédikus egészbe foglalja. Érdeklődése az akkori kultúra, a természettudományok első tapogatózásai, az egész antik filozófia és a középkori teológia felé fordul. Életének része az elérhetetlen Beatrice volt, mély gyermekszerelem, melybe a kilencéves gyermek teljesen bezárkózik, s minden képzelete e világot építi. Beatrice váratlan halálával az álomvilág helyébe a mindennapi valóság lép. A nagy művészet legmélyebbre eredő gyökerei tudnak fakadni ebből a mélységből.

Dante magas politikai tisztséget akkor ért el, amikor Firenze hat priorjainak egyike volt. A guelf pártban, melyhez Dante is tartozott, szakadás következett be. A feketék a pápa fennhatóságát akarták biztosítani, míg a fehérek a köztársaság függetlenségéhez ragaszkodtak. A győztes feketék kíméletlenül elbántak a fehérekkel, köztük Dantéval is. Számkivetésre ítélték. Visszatérése esetén máglya várt volna rá. Itália különböző városaiban bolyongott, Párizsba is elkerült, a filozófia székhelyére.

De a filozófia fagyos hölgy, imádóit soha ki nem elégíti. Megnyugvást nem remélhetsz őnála: csak vágyakat ad, aztán hidegen elfordul - érezte ezt mind jobban Dante.

Dantét a világirodalom legnagyobb írói között tiszteljük. Hatalmas egyéniség volt. Abban a korban élt, amelyben hazájában a kereskedő, iparosodó és polgárosodó városállamok egyfelől a terjeszkedő pápai hatalom, másfelől a hatalmas német-római császárság ellen védték függetlenségüket. A városok kialakuló új életformáját az egyház világi és szellemi hatalma még inkább fenyegette, mint a német császár világuralmi egyesítő törekvése.

Az egyházi-udvari kultúra skolasztikus, szigorú vallási alapjait a világi boldogsá-

got kereső világnézet egyre inkább aláásta. Ez nyilatkozott meg a kor nemzeti nyelvű irodalmainak megszületésében. Dante részt vett a politikai és a szellemi harcokban.

– Gondoljatok az emberi erőre:
nem születettek tengni, mint az állat,
hanem tudni és haladni előre! – állapítja meg az Isteni színjátékban.

A világirodalom legnagyobb költeménye ez.

– Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém – írja Dante kalandos és fantasztikus utazásakor. A középkori fantázia kitaposott ösvényein poklokra száll, s kalauzul Vergiliust választja.

Műve a keresztény túlvilág részei szerint tagozódik: Pokol, Purgatórium és a Paradicsom.

Dante szerelmesének, az elhunyt Beatrice-nek biztatására meglátogatja a túlvilágot. Vezetőket is kap maga mellé, a Pokolban és a Purgatóriumban Vergiliust, a nagy latin költőt, a Paradicsomban magát Beatricét. A költőnek az útja a keret, amelyben el akart mondani mindent, amit tudott, amit gondolt és amit megismerni kívánt.

– Szoros rend van és bölcs művészet
a dolgok viszonyában: s ez a Forma
teszi Isten képévé az Egészet – olvasható a paradicsomi fejezetben.

Világot teremtő képzelettel írja le a másvilág birodalmainak szervezetét, lírai képekkel festi az ott látottakat, de pontos méretekben adja meg a Pokol helyét, a Purgatórium földrajzi fekvését és a Paradicsom elhelyezkedését a csillagok között. Kortársaival és az emberiség elhunyt nagyjaival találkozik, természetesen a megfelelő helyen, szigorúan ítélkezve mindegyik felett.

A mű a korabeli Itália életének teljes, hű képe.

40. Ó, HOSSZÚ AZ ÚT ÉS RÖVID AZ ÉLET...

Petrarca (1304–1374) fogalmazott így, az olasz irodalom első lírikusa, az ókori latin irodalom gondos tudója. A latin nemzet fiának érezte magát, a régi római történelem dicső múltjának krónikása is, amikor Africa címmel hősköltményt ír a pun háborúról. A verssorok annyira elragadtatják a hozzáértő humanistákat, hogy a római Capitoliumon nyilvánosan koszorúzzák költővé.

Az utókor azonban nem befolyásolható. Talán mert szívébe zárta Hannibált és a föníciaiakat is.

A „koszorús költőt" nem ezért a latin dicsőségéért emlegették utókorának hosszú századain át, hanem a saját kedvtelésére olaszul írt szonettjeiért.

Petrarca atyja kereskedő volt Firenzében, ahonnan Dantéval együtt száműzték. Fiatalságát Avignonban töltötte. Halhatatlanná tett nagy szerelmét, Laurát, a többgyermekes erényes családanyát egy nagypénteken a templomban pillantotta meg. Soha nem beszéltek egymással, s szíve hölgye, Laura is fiatalon halt meg, mint Dante szerelme. Petrarca Daloskönyve a Laura életében és Laura halála után írt dalokat foglalja egybe. Az imádott hölgy neve sohasem bukkan fel a versekben, szívét kalitkába zárt madárhoz hasonlítja.

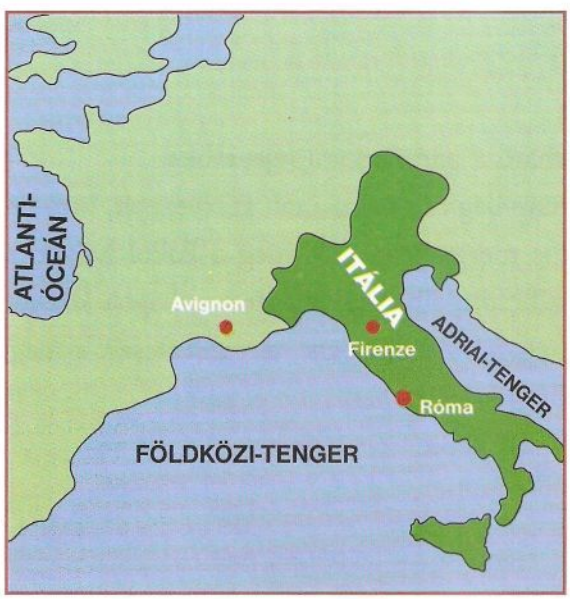

– ...nincs olyan vad út, ahol Ámor ne kísérne... – írja.

Sorai csodálatosan csengenek össze, hibátlanul gördülnek, költeményei kis remekművek: évszázadok költőinek példaképei.

A szellemi kultúra lávafolyamai most már elemi erővel törnek fel a korai olasz reneszánsz firenzei kráteréből.

Dante és Petrarca mellett Boccaccio (1313-1375) a legnagyobb író. A két költő az olasz költészeti nyelvet emelte addig ismeretlen tökéletességre, Boccaccio a szépprózа nyelvét teremtette meg.

- A tollnak ereje sokkalta nagyobb, mint azok gondolják, kik tapasztalásból még nem ismerik - írja Boccaccio, aki akkor van elemében, ha anekdotát mondhat, s műfajt is teremt hozzá: novellákat alkot.

Boccaccio barátságot köt Petrarcával, csodálja, és sokat köszönhet a nagy műveltségű humanista költő segítő, bátorító, irányító támogatásának. Petrarca akadályozta meg Boccacciót kéziratainak elégetésében, amikor egy szerzetes poklot idéző ijesztgetésére erre szánta magát.

Dantét Petrarcánál is jobban szerette, Dante-életrajzot írt, az Isteni színjátékot többször lemásolta, s Firenze városa kérésére előadás-sorozatot tartott róla.

A világirodalom legismertebb elbeszélésgyűjteménye a Dekameron.

Ahogy Seherezáde mondja el meséit az Ezeregyéjszakában, hasonlóképpen teszi a Dekameronban hét fiatal nő és három férfi, akik az 1348-as nagy pestisjárvány alatt elmenekülnek Firenzéből, és történetek elmesélésével töltik napjaikat. Mindennapra „királyt" vagy „királynőt" választanak, aki megszabja, hogy aznap miről szóljanak a történetek.

A legnagyobb szerep az elbeszélésekben a szerelemnek jut. Csapodár, hűséges, vágyakozó, követelőző, ígérgető, jámbor, lemondó és erőszakos szerelmek változatos története szórakoztatja az olvasót.

- ...nincs mód védekezni a testnek ösztökéi ellen... - olvasható Az apácafőkötő történetében, s a szókimondó részletek miatt még a XIX. századvég erkölcse is valóságos pornográfiát látott a Dekameronban. A diákok olcsó fordításokban lopva olvasták a pad alatt.

Boccaccio írásművészetének hatása rendkívüli. Történetei, meséi örök életűek már évszázadok óta.

Kharon, a révész, a Styx folyón túli világ megismerője is tanúsíthatná, hogy Boccacciónak a Parnasszuson Chaucer, Shakespeare, Anatole France és sokan még előre köszönnek.

41. A PÁRIZSI CSAVARGÓ

Nagy utazásunk a kultúra végte len tengerein a választások kimeríthetetlen lehetőségeit kínálja.

Ahogy most feltünedeznek a francia partok, s kikötünk a XV. században, mindjárt meg is rémülünk, hiszen éppen egy párizsi csavargót látunk az akasztófa alatt.

Mi, akik a jövőből érkeztünk, tudjuk már, ki ez az ember s miért írhatta meg az Akasztottak balladáját.

- Tudom, mi a tejben a légy,
tudom, ruha teszi az embert,
tudom az új tavasz mi szép,
tudom, mely gyümölcs merre termett,
tudom, mely fán mily gyanta serked,
tudom, hogy minden egy dolog,
tudom a munkát, lusta kedvet,
csak azt nem tudom, ki vagyok.

Villon ő, a nagy költő, aki kétszer is megmenekül az akasztófától.

Ez a költő egy párizsi iparos gyermeke volt, káplán nagybátyja fogadta örökbe, tőle kapta a nevét és azt a lehetőséget, hogy a párizsi egyetemen taníthasson. Veszekedés közben megölt egy papot, száműzetése után egy rablóbandához szegődött, s ettől kezdve valóságos alvilági életet élt. Lelkében a megbánás és a cinizmus kavarodik. Néha anyjára is emlékezik s kedvéért imádkozik, máskor önmagát is fölmenti, mert úgy érzi, a hercegek és királyok ugyanazt teszik nagyban, amit ő kicsiben. Megénekli a tengeri rablót is, akitől egy császár egyszer megkérdezte: - Miért vagy kalóz?

- Mert kicsi a hajóm - hangzott a válasz. - Ha nagy volna, császár lennék.

És itt most csak mély lélegzetet vehetünk. Mi tudjuk már, hogy világtörténelmünk a nagy öldöklések krónikája is: mégis a kőbe vésett eredeti kinyilatkoztatás, a Ne ölj! igazsága követendő.

Villon tudta ezt. Városi sikátorok, tolvajkocsmák, börtönök, siralomházak mocskából viszi őt Kharon át a Styx folyón, s történt, ami történt: a Parnasszuson jutott számára hely. A világirodalom szívébe zárta őt, klasszikusai között emlegeti. Fantáziajelentések szerint Villon odaát a később érkezett Verlaine-t személyesen várta, s a gráciák sem tiltják, hogy megtagadják önmagukat.

A ballada formában írott végrendelete, A nagy testamentum sem lehet más, mint életének tapasztalata. Papok, gazdagok, betörők, útonállók, párizsi örömlányok világának rajza, s egy keserű humorú tanulság: nem érdemes pénzért, hatalomért, dicsőségért törnie magát az embernek, múlandó úgyis minden, akár a fiatalság és a szépség.

– Kora tűz korán ellobog –
Szépek voltunk és ostobák!
Ez a sorsotok, asszonyok! – szól így a szép fegyverkovácsné panasza öregségében.

A Ballada tűnt idők szép asszonyairól pedig azt üzeni ötszáz év múltán is:

– Herceg, ne gondolj napra, évre,
hol vannak ők, ne kérdje szó;
felel a refrén, visszakérdve:
de hol van a tavalyi hó?!

Bizony sehol már, mondhatjuk, vízzé vált, duzzasztotta a folyókat, tengerekbe ömlött, hullámait szeli hajónk, s nyoma sem marad a fehér haboknak utunk folyamán.

42. HABZSOLÓ ÓRIÁSOK

Evés közben jön meg az étvágy – írta Rabelais (1494–1553), akinek 1533-ban jelent meg a Gargantua és Pantagruel című könyve. Elképzelt, lerajzolt egy apátságot, melyen a következő felirat állt: „Tégy, amit akarsz!" Szerzett is magának igen sok ellenséget.

Gargantua és Pantagruel óriások, habzsoló óriások, Rabelais előtt már több, ponyván árusított népkönyv hősei. Kalandjaik részben Franciaországban, részben mesés országokban történnek. Gargantua, Pantagruel apja, az óriások királya csak az első részben szerepel, a többi fejezet hőse Pantagruel. Végigjárja Párizs iskoláit, harcol a birodalmát megtámadó ellenséggel, majd barátjával hosszú útra indul, és csodálatos országokat látogat meg.

Rabelais vaskos, pajzán és csípős humorral gúnyolja ki kora társadalmának a felvilágosultabbak által tisztán látott hazugságait: az egyház csalásait, a csalárd bíróságokat, a semmire sem jó nevelési rendszert, a király rablóháborúit, a nagyképű tudálékosságot. A kor minden jelentős eseménye, intézménye és szellemi áramlata felsorakozik a könyvben. Műve igazi népkönyv lett, az egyház azonban megindítja támadásait Rabelais ellen, s el kell hagynia hazáját.

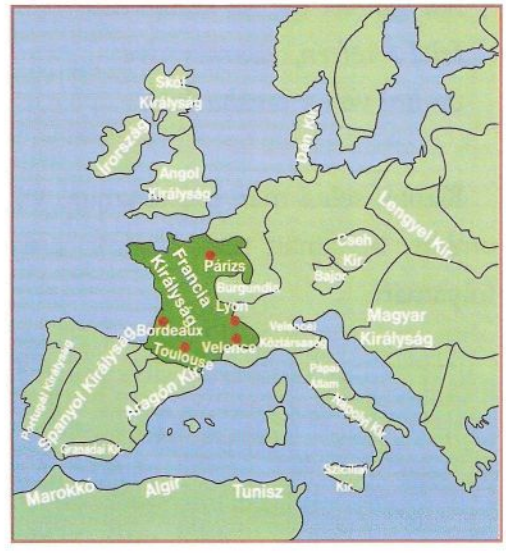

– Aki veszélyt keres, végül vesztébe téved – idézhetjük itt Corneille (1609–1684) bölcsességét. Támadások őt is érték jócskán. A francia irodalom klasszikus századában ő teremtette újjá a drámairodalmat. Színpadon a legnagyobb sikert a Cid előadása jelentette, ez a spanyol forrásokból merített történet, melyben a családi becsület és a szerelmi szenvedély látszik feloldhatatlannak. A Cid körül nagy irodalmi

vita alakul ki, Corneille-t a támadások annyira elkeserítik, hogy három évig nem is ír semmit.

- Vetélytárs a vetélytársnak sosem barátja - írja később, s lehet ez önmaga lelkének tükre is. Nem tudott megmérkőzni a népszerű és ünnepelt Racine-nal, visszavonult az írói működéstől, és rendszertelenül fizetett királyi kegydíjból szegényes körülmények között élt. S ezt csak ma hívjuk munkanélküli-segélynek.

La Fontaine (1621-1695) ellenben tudott és szeretett jól és kényelmesen élni. Pártfogóinak szeretetét nem vetette meg, hosszú éveket töltött különböző barátainál és barátnőinél. Családját vidéken helyezte el, és nem sokat törődött velük: költői szabadságnak érezte a polgári erkölcs követelményeinek mellőzését.

- ...szép, szép, de nem mindig előny a nagy hivatal ám! - írja meséjében a francia irodalom nagy századának mesemondója, akinek művei gazdag pártfogókat szereztek, jelképes állást is kapott, „vizek és erdők főfelügyelője" szép címmel.

Akár „levegőőr" is lehetett volna. Az európai kultúrkörökben elsőnek a görög Aiszóposz gyűjtötte össze és öntötte formába a népi eredetű állatmeséket. La Fontaine is az ezópusi forrásból merített, de a műfajt a tökéletesség magas fokára emelte. - Aki sokat lát, abban sok meg is marad - olvasható A fecske és a madárkák c. történetében, s ez magára a mesélőre is igaz. Apja erdőfelügyelő volt, sokszor vitte magával álmodozó természetű, olvasni és erdőt járni szerető fiát, aki láthatta az állatok életét, s később tulajdonságaikat csupán az emberével kellett párhuzamba állítania.

Csak hát a költői szépség!

Az még kellett hozzá.

43. AZ VAN A NYELVEMEN, AMI A SZÍVEMEN

Nagy megfigyelő nyilatkozott ekképpen a Tartuffe-ben, a XVII. századi Franciaországban, ahová érkeztünk. Molière-t azért tartották veszélyesnek, mert látott és hallott. A franciák életéből nagyon sok mindent: szenteskedést, fösvénységet, úrhatnámságot, képzelt betegséget, s hősei kicsúfolni való jellemvonásait szűkre szabott csapdába fogja, hogy aztán mindig egy bizonyos gyarlóságot tegyen nevetségessé.

Molière igen nagy műveltségre tett szert, Franciaország akkori egyik legelőkelőbb jezsuita intézetében nevelkedett, ahol hercegek, grófok voltak az osztálytársai, s ahol az antik és középkori irodalommal is megismerkedett, tanult jogot. Húszéves korában nagy váltásra szánta el magát: színésznek állt. Anyja gazdag volt, örökségéből Molière nagyobb összeghez jutott, színházi társulata azonban csődbe ment, s Molière-t az adósok börtönébe zárták.

Jean Baptiste Poquelin ekkor veszi fel az éppen húsz éve meggyilkolt Molière nevű író nevét, s szabadulása után tizenkét évet tölt vándorszínészként vidéken.

Társulatának bemutatkozása Párizsban nagy fordulat Molière életében. XIV. Lajostól megkapja a király társulata címet, ehhez még bizonyos járadékot és állandó játszóhelyet.

Innentől egymás után írja műveit, melyek alapján állítható: zseniálisabb és nagyobb hatású vígjátékíró azóta sem született a világirodalomban. Legtöbbet játszott és legismertebb művei: A nők iskolája, Tartuffe, A fösvény, Az úrhatnám polgár, Dundin György, A tudós nők, A képzelt beteg...

A nők iskolájának hőse Arnolphe, öregedő polgár. Fiatal gyámleányát, Ágnest kolostorban nevelteti, és miután hazahozza, elzárja a világtól, hogy ne érintkezhessék senkivel és hűséges felesége lehessen. Horace fiatalember, ügyesen megismerkedik a leánnyal, és mivel nem tudja, hogy Arnolphe a leány gyámja, őt kéri meg, hogy szöktetési tervében segédkezzék. Horace tervei így sorban kútbaesnek, s már úgy látszik, hogy az erőszakos gyámapát semmi nem akadályozza meg abban, hogy Ágnest házassággal végleg magához kösse. Végül előkerülnek Ágnes szülei, a fiatalok egybekelhetnek, Arnolphe szégyenkezve elvonul.

Orgon, gazdag polgár, anyja tanácsára házába fogadja a képmutató, szélhámos Tartuffe-öt. Tartuffe teljesen felborítja a ház életét. Orgon neki ígéri lányát és kitagadja az örökségből fiát, hogy minden javát Tartuffe-ra írathassa. Orgon felesége leleplezi a képmutatót, elrejti férjét a szobában, s hagyja, hogy Tartuffe tisztes-

ségtelen ajánlatot tegyen neki. A felháborodott Orgon most már hajlandó lenne a szélhámost házából kidobni, de Tartuffe, kezében az ajándékozási okirattal, őt akarja a házból eltávolítani. A király azonban közbelép.

A fösvényben Harpagon pénzét nem rabszolgák munkájából és hódító hadjárat zsákmányából, hanem uzsorakamatokból nyeri. Fösvénysége egész megbolondítja, képes arra, hogy vendéglátás alatt a két égő gyertya közül az egyiket elfújja - feleslegesen ezzel se fogyjon vagyona. Lányát, választása ellenére, gazdag emberhez kívánja hozzáadni, fiát, szintén akarata ellenére, gazdagon kívánja nősíteni. Gyermekei azonban ragaszkodnak választottaikhoz, a vén zsugorinak csak azért nem sikerül a fiatalok boldogságát tönkretennie, mert szolgája ellopja pénzesládikáját, és a félig őrült fösvény azzal a feltétellel kapja vissza, ha nem áll a fiatalok boldogságának útjába.

Az úrhatnám polgár, Jourdain úr egyetlen bánata, hogy nem nemesi származású. Arisztokrataként vívni, énekelni, zenélni tanul, még filozófiatanára is van. A derék Cléonte is csak úgy kérheti meg leánya kezét, hogy főrangú töröknek öltözve jön leánykérőbe - Jourdaint törökké avatják, s Cléonte elveheti leányát.

Dandin György gazdag paraszt elveszi a vagyontalan báró leányát, rájön, hogy csalják, a ravasz fiatalasszony és szeretője, amikor rajtakapja őket, úgy fordítják a dolgokat, hogy mindig ő marad szégyenben.

Molière korában a talpig úriember erénye, gazdagsága és műveltsége legtöbbször csak külső máz volt. A tudálékosságot és mesterkéltséget gúnyolta ki A tudós nőkben is.

A képzelt beteg az író legerősebb szatírája az orvosok ellen. Molière a világ minden nyelvén népszerű évszázadok óta.

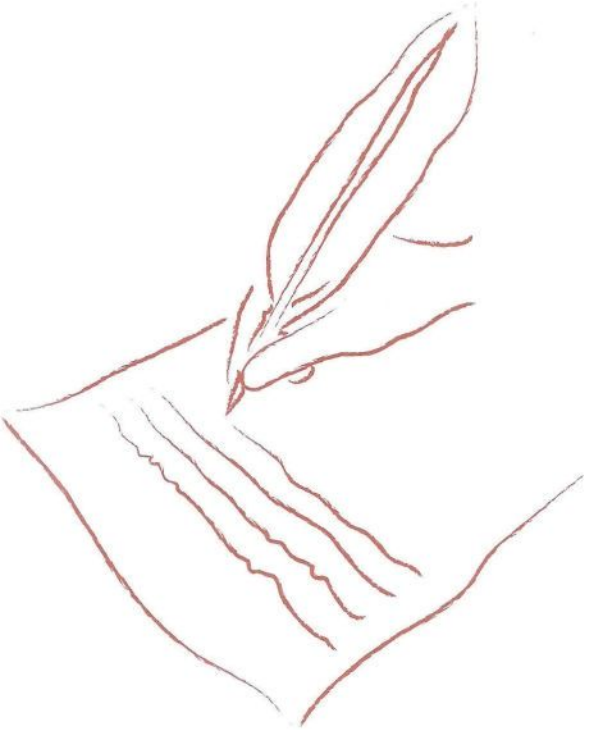

44. ...KI LASSAN JÁR, TOVÁBB ÉR

Racine (1639-1699) intelme már valamennyiünké, s amikor idézzük, nem is jut talán eszünkbe szerzője. Racine maga korán árvaságra jutott, különböző nevelőintézetekben nőtt fel, zárkózott, érzékeny ember volt, s a francia nagy század legnagyobb tragédiaírója, XIV. Lajos udvari történetírója lett.

Corneille nyomán a klasszikus görög drámairodalmat választotta példaképül munkásságához. A színen nem látjuk a tragikus eseményeket, csak a szereplők elbeszéléséből értesülünk a történtekről. Mondanivalóját a szerelemről, az uralkodásról - szenvedélyek és királyok uralmáról egyaránt - történelmi és bibliai hősökkel mondatta el, a valóságban azonban kora társadalmi viszonyait ábrázolta. Nagy Sándor, Berenice, Iphigenia, Phaedra és más darabjaiban ezt kortárs kritikusai is észrevették, és sokszor szemére hányták.

Racine igazából akkor van elemében, ha női lelkeket rajzolhat, s Euripidész és Arisztophanész mintha újjászülettek volna benne.

- Dolgozzunk, ne okoskodjunk... ez az egyetlen módja annak, hogy tűrhetővé tegyük az életünket - írta Voltaire, aki egész életében lángolóan hitt a polgárság küldetésében, a technika fejlődésében, az új rend és életforma diadalában. A sötétség, erőszak és igazságtalanság felszámolását az egyház hatalmának megtörésében látta.

A francia forradalom előkészítői közé tartozott, már fiatalon jól forgatta a tollat, s a korában oly divatos szatírákat oly metsző éllel írta meg, hogy az arisztokrácia több tagjának megsértése miatt ismételten lecsukták.

- Én már annyi különöset láttam, hogy semmit se találok különösnek - írja a Candide c. művében később, most azonban jobbnak találja elhagyni az országot, és Angliába megy. Ott megismerkedik az ország irodalmi életével, ő maga is ír: színdarabokat, filozófiai leveleket, melyekből példányokat Franciaországban elkoboznak és elégetnek. Visszatérve barátnőjének birtokán él, majd ismét Párizsban. Színdarabjai, eposzai, filozófiai és történeti értekezései nevét mindenütt ismertté tették.

A Candide megírásakor már dicsőségének csúcsán állott. A francia nemzetközi nyelv volt, s ő egy nemzetközi irodalom vezére. Európában mindenütt rajongtak érte. Nagy Frigyes porosz király birtokán Voltaire úgy élt, mint egy fejedelem.

A világot a felvilágosodott fejedelmek segítségével akarta megjavítani. A mélyben azonban csillapítatlan erők hánykolódtak, s nagy katasztrófák fenyegettek. A filozófusok bölcselete és a nép nyomora között iszonyú ellentét tátongott.

Voltaire a porosz királlyal sem tudott egyetérteni, aki felvilágosult nézetei ellenére országát zsarnoksággal kormányozta. Rövid tartózkodás után elhagyta a potsdami udvart. Több városban élt, míg végül a svájci határ közelében birtokot vásárolt, s végleg letelepedett. Egész életében ügyes üzletember volt, s birtokán így nagy háztartást tarthatott, vendégeket hívott, színdarabokat adatott elő. Fáradhatatlanul dolgozott, munkatársa volt a Nagy Enciklopédiának, levelezésben állt kora minden számottevő személyével.

Hatása kiemelkedő volt a magyar irodalomra is.

Nem ismeretlen az irodalom történetében, hogy filozófiai viták, társadalmi kérdéseket boncoló tanulmányok regény formában születtek meg és kerültek az olvasó elé. A felvilágosodás korában, a XVIII. században különösen kedvelt volt az ilyen művek írása. A regény „regényességét", a történet és a jellemrajzok hitelességét alárendelték a „tudományos" mondanivalónak.

Voltaire minden regénye ilyen regényformában megírt szatirikus vitairat. A Candide legfőképpen a teljesen kritikátlan idealista filozófia ellen irányul. A Vadember az udvari cselszövéseket és az egyházat támadja: a feudális és klerikális elnyomás - véli Voltaire - nemcsak a gondolkodás és a cselekvés szabadságát támadja, hanem az egyén életét is veszélyezteti.

A „józan ész vallásának" hitvallója Voltaire, aki a kertek művelésére szólít fel, hogy irtsuk ki a babonát, a gazt, mely a virágokat elfojtja.

S ami ezután történt: 1789 - forradalmi mélyszántás.

45. ...LÉGY ELŐBB DERÉK EMBER

Nagy a franciák kolóniája a Parnasszuson. Itt van Diderot is, aki szerint: - Az igazság és az erkölcs jó barátai a szépművészeteknek. Ha szerző akarsz lenni, ha kritikus akarsz lenni - tanácsolja -, légy előbb derék ember. Ha deréknek születtél - folytatja -, ha a természet egyenes észt és érzékeny szívet adott neked, kerüld egy időre az emberek társaságát, és tanulmányozd magad.

Diderot (1713-1784) a felvilágosodás korának egyik legnagyobb, sokoldalú írója, érdeklődött a matematika, a technika, az irodalom, a filozófia és a társadalmi kérdések iránt. Atyja akarata ellenére nem vállalt semmiféle állást, független kívánt maradni. Hosszú ideig nyomorgott, míg Katalin cárnő fel nem figyelt irodalmi alkotásaira és anyagilag nem támogatta.

Hatalmas szerepe volt a nagy francia forradalom előkészítésében, szerkesztette a híres lexikont, a Nagy Enciklopédiát. Műveit világos okfejtés, könnyed és gazdag stílus, harcos szenvedélyesség jellemzi.

Regényei részletes jellemrajzok: Az apáca megrázó erővel mutatja be egy erőszakkal kolostorba hurcolt leány élettörténetét s azt, hogy a kolostorok lakóinak természetellenes élete milyen elferdült jellemű embereket formál.

- Kinn a világban belefáradnak az emberek abba, hogy ártsanak egymásnak, hogy egymást kínozzák, a zárdákban soha - írja a szerző, akit szókimondásáért sokan támadnak. De hát:

- A kinyomtatott megleckéztetésnek csak ott van súlya, ahol nem tudják elviselni... - írta Beaumarchais (1732-1799), a világirodalom egyik legismertebb figurájának, Figarónak, a szegény, eszes és ravasz borbélynak megteremtője, kinek természete sokban hasonlított hőséhez: ügyes, üzle-

ti érzékkel és ravaszsággal megáldott ember volt. Nevelő és politikai ügynök az udvar szolgálatában, nyomdát alapít Voltaire műveinek kinyomtatására, fegyvereket szállít a függetlenségükért harcoló amerikai gyarmatoknak.

Beaumarchais nevéhez fűződik a szerzői jog védelméről a forradalomban hozott rendelet.

- A nagy lelkek elrejtőznek, senki sem gyanítja létüket, rendszerint csak valamennyi eredetiség árulkodik felőlük. Sokkal több nagy lélek él a világon, mint gondolnók - írta Stendhal, akinek írói nagyságát barátján, Prosper Mérimée-n kívül mindössze két ember ismerte fel, de ez a kettő Balzac és Goethe. Mihelyt meghalt, mindenki elfelejtette. Zola és Taine, a századvég nagy francia kritikusa és történetírója fedezte fel 1880 körül Stendhalt a halhatatlanság számára.

Írói álnevén Stendhal (1783-1842) - a világ már csak ezen a német kisvárostól kölcsönzött néven ismeri - a legjelentősebb francia realista regényíró Balzac mellett. Zárkózott, különcködő egyéniség volt. Az akaratot tartotta az emberi jellem legkiválóbb tulajdonságának, ebből származik nagy tisztelete Napóleon iránt.

A XVIII. század filozófusaitól tanulta a hideg, logikus gondolkodást, tisztelte az erőt, a tehetséget és a lendületet, s megvetette a társadalmat, mely ezeket az erőket elnyomta és képmutatóvá nyomorította.

Stendhal kivételes ismerője volt az emberi lélek legkisebb rezdüléseinek is. Apró, jellegzetes mozzanatokkal képes jellemezni, felismeri, hogy egy jellemző karmozdulat, egy tömör mondat erősebb hatású lehet egy oldalnyi leírásnál.

A nagy lélekelemzők, Zola és Proust is tőle tanultak.

Regénye, a Vörös és fekete a világirodalom egyik legnagyobb alkotása. A vörös a katonai egyenruha, a fekete a papi talár színe. A restauráció Franciaországában ez a két pálya jelentette a felemelkedés útját a népi származású fiatalok számára. Julien Sorel, a regény hőse egy vidéki ács fia, éles a logikája, csodálatos az emlékezőtehetsége, és megnyerő a külseje. Nevelő, papnövendék, titkár és a siralomház lakója kivégzéséig.

Julien Sorel, a megalázott, törtető, gyötrődő, a polgári társadalomban elbukó hős története a nagy realista alkotások közé tartozik.

A stafétabotot majd Balzac hősei viszik tovább.

46. AZ EMBERI SZÍNJÁTÉK

Ravasz vállalkozók üzleti mesterkedései, arisztokrata szalonok intrikái, parasztok földéhsége, színésznők, kurtizánok szenvedélyes szerelmei, az érvényesülni vágyó aranyifjúság kíméletlen törtetése, rendőrkopók és alvilági banditák élethalálharca, becsületes, bolond feltalálók, tisztességes, de szegény tudósok és írók színes kaleidoszkópja az Emberi színjáték, Balzac regényciklusa, melynek célja kora társadalmának teljes bemutatása volt.

- Minden emberi tehetség - írja Balzac - két alkotóelemből áll: türelemből és időből. A tehetséges embereknek erős az akaratuk, és keveset alszanak.

Balzac (1799-1850) legendássá vált, hogy bő barátcsuhában, napi tizenöt-tizennyolc órát dolgozott, állandóan feketekávét ivott, és regényeinek korrektúráit húsz-huszonötször formálta újjá. Anyagi helyzete sohasem javult meg, állandóan adósságokkal küszködött, a túlfeszített munka pedig aláásta egészségét.

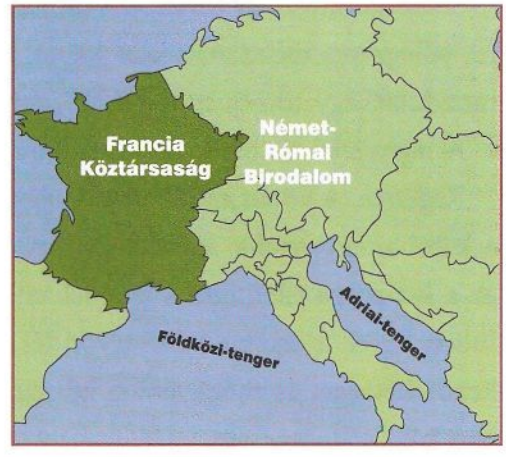

A tervezett 143 regény közül 95 készült el, melyekben körülbelül háromezer különböző emberi típus rajzát adja.

Hihetetlen teljesítmény! Egy páratlan műveltségű író kísérlete arra, hogy szépirodalmi művekben egy korszak társadalmát a maga teljességében mutassa be.

- Az élet - állapítja meg - kombinációk sorozata, s e kombinációkat folytonosan tanulmányozni kell, szemmel kell követni, ha az ember meg akarja tartani kedvező helyzetét.

Balzac kora, amelybe csöppentünk, hasonlatos a miénkhez. A társadalom legfőbb mozgatóereje a pénz. Pénzért élvezetet lehet szerezni, a gazdagság módot ad

az érvényesülésre. Balzac hősei a pénz komédiáját játsszák, meggazdagodnak, tönkremennek, uzsorakamatot szednek, vagy nyögnek a kiszipolyozás alatt.

- A látható ok nélkül keletkezett nagy vagyonok titka olyan bűn, mely feledésbe ment, mert ügyesen követték el - állapítja meg.

S nem ugyanez történik korunkban?

Balzac példátlan élettapasztalattal rendelkezett. Apja meggazdagodott hadseregélelmező tisztviselő volt, a gyermek Honorét dajkaságba adják, majd nevelőintézetbe. Utána egy szerzetesrend internátusába kerül hat évre. A középiskola elvégzése után a család kívánságára jogra iratkozik be, ügyvédbojtárkodik, s közben a Sorbonne irodalmi előadásaira jár. Húszéves korában a maga ura - apja két évre anyagi segítséget ígér, hogy az írói pályára készüljön. Szerelmes lesz egy huszonkét évvel idősebb asszonyba, akinek sokat köszönhet műveltsége megszerzésében, majd egy tábornok özvegyébe (hercegnő, és tizenöt évvel idősebb nála), aki a császárság felső köreinek életével ismerteti meg. Sokat olvas, kalandregényeket ír, a meggazdagodás vágya hajtja, különféle vállalkozásokba kezd, de az apai segítség ellenére mindenbe belebukik: a nyomdába, könyvkiadásba, betűöntésbe. Később is próbálkozik üzlettel: fakereskedéssel, bányával... Mindenre ráfizet, hitelezői élete végéig szorongatják, s ezért kénytelen kettőzött erőfeszítéssel írni.

Gazdag életmű, de milyen áron!

Írói sikere érleli meg elhatározását, hogy hatalmas regényfolyamban írja meg korát.

Balzac tántoríthatatlan: megfeszített erővel dolgozik. A Goriot apó fejezetei között olvashatjuk:

- Kérdezze meg a nőket, nem a becsvágyó férfiakhoz vonzódnak-e leginkább.

Balzac harminchat éves, amikor kezdődik tizennyolc évig tartó szerelme Eva Hanska lengyel grófnővel. Leveleznek, találkoznak, Balzac újrakezdi vállalkozásait: lapokat alapít, színházat, nagy házat épít, amit nagy veszteséggel ad el, és újra eladósodik. Legtöbb műve napilapokban jelenik meg, s a lapok telhetetlenek, a szerkesztők könyörtelenek.

S Balzac ír. Negyvenkét éves, amikor Hanskával - akinek a férje meghalt - hosszú utazásokat tesznek együtt. A grófnő egy ideig vonakodik hivatalosan is kezét nyújtani Balzacnak. Együtt élnek Ukrajnában. Ötvenegy éves, amikor egybekelnek. Hazamennek Párizsba.

Három hónap múlva Balzac meghal. Az emberi színjáték még tervbe vett további hatvan kötete már nem készült el.

Életművének hiánytalan kiadása még így is tíz hatalmas kötet.

47. AZ ÚJSÁGREGÉNY MESTERE

A három testőr, A fekete tulipán, Gróf Monte Cristo s a felsorolást már nem kell folytatnunk, hiszen már tudjuk is: az író, akivel itt a XIX. században találkozunk, id. Dumas (1802–1870).

Népszerű, világhírű regény- és drámaíró. Értékelése körül nagyon eltérőek a vélemények, sokan értékein túl magasztalják, az irodalomtörténészek egy része pedig erősen kétli, hogy alkotásait a nagy mesterek műveivel együtt lehet említeni.

Az olvasóközönség azonban másképp ítéli: Dumas regényeit sok nyelvre lefordították, és a különböző korú és ízlésű olvasók mindenütt gyakran és szívesen forgatják.

Dumas apja Napóleon tábornoka volt, korán meghalt. Dumas több foglalkozással kísérletezett, majd Párizsban kapcsolatba került írói és színészi körökkel. Erős akaratú, célratörő, dinamikus egyéniség volt, szüntelenül alkotott, tevékenykedett. Színpadon történeti drámáival aratott sikereket. Drámáit és regényeit sikerének tetőpontján már nem is egyedül írta: kisebb írókat foglalkoztatott segédként. Megadta a vázlatot, és a részleteket a segédek dolgozták ki. Ő maga sokat utazott, segítette az olasz függetlenségi mozgalmat, színházat alapított. Mint Balzac, ő is rossz üzletembernek bizonyult, mert noha nagyon sokat keresett, adósságai nagyon megkeserítették utolsó éveit.

Dumas a polgárság nagy szórakoztatója volt. Műveinek témáit a francia történelemből merítette, de forrásai leginkább anekdoták és pletykák voltak.

Tehetsége kivételes, történelmet azonban mástól kell tanulnunk. A történelmi

személyeket ő úgy ábrázolta, ahogy a polgárság őket látni kívánta: nagy erényeikkel és nagy hibáikkal, cselszövések szerzője vagy áldozataként, hálószobatitkokkal, beteljesült végzetekkel. Nagyszerűen megtanulta a romantikusok külsőséges korfestő eszközeit, nagy ügyességgel és csodálatos képzelőerővel szőtte történeteit.

Az újságregénynek, ennek a modern üzleti meggondolásokból született műfajnak a legnagyobb mestere.

Leírták: hiányzik műveiben a történelmi események komolyabb elemzése, de Athos, Portos, Aramis, D'Artagnan, Monte Cristo és hőseinek rendkívül izgalmas és szórakoztató kalandjai közepette ez teljesen fölösleges is lenne.

S ezt Dumas tudta a legjobban.

Kortársa Merimée (1803–1870), Stendhal írótársa és barátja teremti meg a modern francia novellát, mint ahogyan Stendhal az elemző regényt, Balzac meg a társadalmi regényt.

Novelláit Merimée a valószerűség fokozása kedvéért saját élményeiként beszéli el és kíséri megjegyzéseivel. A hangvétel tudatosan száraz, tárgyilagos, kerül minden pátoszt, érzelmességet. Alakjainak érzelmeit is kívülről ábrázolja.

Merimée megállapít és elbeszél. Ízlése a kopár és pontos tömörség.

Carmen című írása Bizet operaváltozatában vált halhatatlanná.

A Szent Bertalan éjszakája című regénye a vallási fanatizmust, a testvérháborút elítélő mesterműve.

A XVI. század Franciaországában állandó polgárháborúk dúltak. A polgárháborúk közvetlen oka a protestáns polgárság - hugenották - és a katolikus nemesség harca volt. 1572. augusztus 24-én, Szent Bertalan napjának éjjelén a nemesek, megrohanva az alvó protestánsokat, borzasztó vérfürdőt rendeztek. A Szent Bertalan-éjszaka a vallási fanatizmusba rejtőzött osztálygyűlölet véres jelképévé vált.

Merimée a műemlékek országos felügyelője is volt: ő indította el a tudatos műemlékvédelem munkáját. Foglalkozott régészettel, történelemmel és esztétikával. Megtanult oroszul is, jelentős szerepe volt Gogol, Puskin és Turgenyev műveinek franciaországi elterjesztésében.

Őket s a nagy orosz lelkeket majd mi is fölkeressük.

48. Egy tehetséges ember vázlatai

A festő Delacroix jegyezte föl naplójába, hogy Victor Hugo művei olyanok, mint egy tehetséges ember vázlatai. Feljegyezte még azt is, hogy a zseniális ember lényege, helyesebben alkotása nem holmi új eszméken sarkallik, hanem azon a meggyőződésen, hogy mindazt, amit őelőtte csináltak, nem eléggé jól csinálták. A zseni - véli Delacroix - legfőbb tevékenysége az elrendezés, az összeillesztés, az összefüggések helyesebb és átfogóbb meglátása.

Victor Hugo (1802-1885) a legendateremtő írók sorából való: amit őelőtte csináltak, azt ő másképp folytatta. Hősei nem királyok, lovagok, történelmi személyiségek, hanem egyszerű emberek, akiket Hugo írásművészete emel a halhatatlan hősök sorába. A párizsi Notre-Dame, mint egy prózában írt népi eposz, azért is lehetett oly sikeres és népszerű, mert a mű valódi hőse nem Esmeralda, a szép cigánylány s nem Quasimodo, a torz, csúf harangozó, hanem a középkori Párizs népe. Hugo meseszövő képzelete életre kelti a múltat: a középkort jelképező templom köré fonódik a regény valamennyi hősének sorsa.

A Nyomorultak, másik halhatatlan regényének hőse Jean Valjean, akit gályarabságra ítéltek, mert nyomorában élelmet lopott. Kiszabadulása után teljesen megjavul, és M. Madelaine néven egy franciaországi kisvárosban, Boulogne sur Merben telepedik le. Gyárat alapít. Munkájával és önzetlenségével gazdaggá teszi az egész várost. Megválasztják polgármesternek. Városából boldog, elégedett közösséget formál. Ekkor megtudja, hogy az arrasi törvényszék egy állítólagos régi bűnéért el akar ítélni egy Jean Valjeannak tartott csavargót. Hosszú lelki vívódás után elhatá-

rozza, hogy elmegy a tárgyalásra, és felfedi kilétét. Elítélik. A fegyházbüntetés elől megszökik. Még letartóztatása előtt pártfogásába vette Fantine árván maradt gyermekét, Cosette-et.

Amikor megszökik a fegyházból, magához veszi a kislányt. De Javert, a kérlelhetetlen és csak a törvény betűjéhez ragaszkodó rendőrfőnök követi őt. Valjean az üldözés elől Párizsba menekül. Egy kolostor kertészénél húzódik meg, akinek egykor megmentette az életét. A kertész koporsóban csempészi ki a zárdából. Cosette Párizsban hajadonná serdül, megszeret egy derék ifjút, Mariust. Marius részt vesz a köztársaságpártiak titkos szövetségében, és amikor a nép 1832-ben felkel a polgárkirály ellen, ő is ott harcol a barikádokon. Megsebesül, de Jean Valjean megmenti. Javert, aki a barikádharcok után ismét nyomára jutott a szökött fegyencnek, kezdi felismerni Valjean értékeit és érdemeit. Szörnyű dilemmába kerül. Nem akarja megszegni kötelességét – a Szajnába öli magát, és így szabadítja meg Jean Valjeant kérlelhetetlen üldözőjétől. Marius és Cosette egymáséi lesznek.

Hugo 1793 című regényében a szerző maga határozza meg az általa ábrázolt történelmi esztendő történetét:

– 1793 Európa háborúja Franciaország ellen és Franciaország háborúja Párizs ellen. És mi a forradalom? Franciaország győzelme Európán és Párizs győzelme Franciaország felett.

Hugo gyűlölt minden erőszakot, zsarnokságot és igazságtalanságot, irodalmi munkásságában egy igazabb társadalom megteremtésének szükségességét hirdette.

Sokan ma is ugyanígy érzünk: Hugo talán ezért is halhatatlan kortársunk.

A francia nép előtt Victor Hugo még életében az emberség, a szabadság, a köztársaság jelképévé magasztosodott. Halálakor hétmillió ember kísérte utolsó útjára a Pantheonba, amelyet akkor alakítottak át templomból a nemzet nagy halottainak temetkezési helyévé.

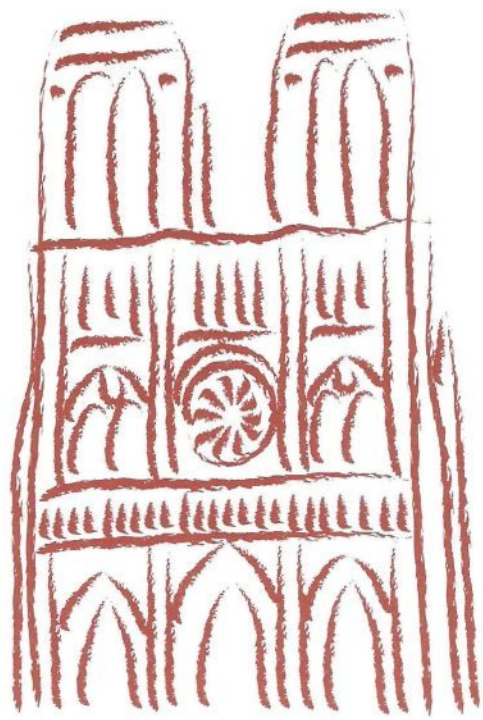

49. BOVARYNÉ ÉN VAGYOK!

Flaubert (1821–1880) hősei sorsát maga is megszenvedi, soha ki nem merül az anyaggyűjtésben, beleélési készsége és fokozott érzékenysége magyarázhatja híressé vált mondását:

– Bovaryné én vagyok!

Flaubert megfigyelésekkel dolgozott, dokumentumok gyűjtésével, helyszíni szemlékkel. Bevezette a naturális módszert. Tudományos pontossággal és lelkiismeretességgel tanulmányozott és ellenőrzött mindent, amit leírt.

A romantikusok különleges hőseiket különleges körülmények között szereplettették, a realista Balzac és Stendhal különleges hősei a való világ mindennapjaiban, a polgári lét körülményei között élnek és buknak el. Flaubert regényeinek középpontba állított szereplőit már nem is lehet hősöknek tekinteni, jellemükből hiányzik minden rendkívüli. Bovaryné drámája teljesen hétköznapi, a történet magját egy kis újsághírből meríthette Flaubert, s írói bravúr az az írói kísérlet, hogyan lehet egy köznapi esetet úgy elbeszélni, hogy abban azért benne legyen a kor minden jellemző vonása.

Flaubert bizonyítani tudta, hogy jelentős, izgalmas olvasmánnyá válhat a legjelentéktelenebb esemény is, ha az a valóság ábrázolása.

Flaubert apja kórházi főorvos volt Rouenban. Az ifjú Flaubert Párizsban tanult jogot, de tanulmányait váratlan idegbetegsége miatt abba kellett hagynia. Apja és húga halála megrázza, a szülővárosa melletti Croisset-ba költözik, az örökölt vagyonból él, az irodalomnak szentelve életét. Néhányszor útra kel, Olaszországba, Egyiptomba, Törökországba utazik, majd Tuniszba.

A Bovaryné első kiadott regénye.

Megjelenés után erkölcstelenség vádjával perbe is fogják az írót. A regény leszámolás az ifjúkor romantikájával, a szorító magány, amely Bovarynét tragédiába sodorja, az író magánya.

A regény egy csapásra a realista írógárda vezérévé emelte Flaubert-t. Zola, Maupassant és a Párizsban élő Turgenyev mesterüknek tekintették a croisset-i íróremetét.

Emma Rouault, egy jómódú gazdálkodó lánya zárdában nevelkedett, s úgy érzi, hogy az igazi és kalandokkal teli élet csak ezután vár rá. Charles Bovary, a szorgalmas kisvárosi orvos felesége lesz. Gyermekük születik, s Emma napjai a háztartás ügyes-bajos dolgaival telnek el. Emma számára a várt élet reményeit megcsillogtatja egy márki bálja, a keresztelés ünnepélyes szertartása, sőt még egy nagy ceremóniával megrendezett mezőgazdasági kiállítás is. Az igazi kalandokra már annyit készült, hogy Rodolphe-nak, egy környékbeli földbirtokosnak nem nehéz az asszonyt végül elcsábítani. Emma a műveletlen földbirtokost szökésre, olaszországi utazásra próbálja rábírni, sikertelenül. Emma vágyainak netovábbja a nagyvárosi élet, Párizs, ezt véli megtalálni a szomszédos nagyobb városban, Rouen-ban. Léon, a község volt segédjegyzője ott ügyvédbojtár, s Emma a Párizsban végzett fiatalembert választja szeretőjének. Teljesen elveszti ítélőképességét, férje anyagi lehetőségeit túlhaladva, hitelre vásárol ruhát és lakberendezési tárgyakat. Léon idővel elhidegül tőle, az uzsorás szorongatja, és a boldogtalan asszony öngyilkos lesz. Bovary az asszony hagyatékában minden áruló jelet megtalál, elhanyagolja munkáját, tönkremegy, meghal, kislányuk gyárba megy dolgozni.

Sajnáljuk a sivár környezetben elbukott Emmát, de nem válik szimpatikussá a feleségét megérteni képtelen Bovary sem.

Rendkívül jelentős Flaubert levelezése. Anyja, elhalt húgának gyermeke, egy-két barát – ez a társasága ennek a magányos, idegbeteg nagy írónak, akit a franciák legnagyobb stílusművészüknek tartanak. Az bizonyos, hogy a világirodalomban nemigen akad még író, aki annyi aggállyal, mérlegeléssel építené műveit, mint ő. Görcsben, fáradságosan alkot, kedélyállapota a lelkesedés és a bénító letörtség között hullámzik.

Újra át- és átírta a kész szöveget.

A Bovarynét hat évig írta.

Nem volt hiábavaló.

50. DUMAS TÖRVÉNYTELEN FIA

Az idősebb Dumas törvénytelen fia: ifj. Alexandre Dumas (1824–1895) életét az irodalomnak szentelte, drámáival komoly sikereket ért el. Nem nevezhető igazán klasszikus szerzőnek, drámáinak sikere és újszerű formája azonban a modern drámaírás, az ún. polgári színmű megteremtését eredményezték.

Színművei a polgári társadalom megjavítását kívánták szolgálni. Dumas különösen a képmutató polgári házasságokat óhajtotta művein keresztül megtisztítani. Ügyes érzékkel, nagyszerű színpadi technikával bonyolítja a cselekményt. Elkerülhetetlen figura műveiben egy, a bonyodalomtól független, semleges szereplő, akinek egyetlen dolga az író mondanivalójának közlése és a tanulság levonása.

Dumas természetesen nem érte el darabjai által a polgárság erkölcseinek megtisztítását. Élete végén egyre inkább érezte már, hogy csak ragyogó színpadi párbeszédekkel soha nem lehet célt érni.

A Kaméliás hölgy nagy sikert megért színdarabját Verdi Traviata című operájában dolgozta fel.

Gautier Margit könnyelmű és kacér teremtés, Párizs egyik ünnepelt hölgye, akinek barátai kellő jólétet biztosítanak számára. Szalonjába betéved Duval Armand is, aki szívből beleszeret Margitba. Margit, aki úgy érezte, hogy a tiszta szerelem az ő szívét már sohasem érheti el, viszonozza Armand szerelmét. Mindketten szakítanak a párizsi élettel, és vidékre költöznek. Margit mindenét pénzzé teszi, hogy imádott szerelmétől ne kelljen semmit elfogadnia. Armand atyja, az öreg Duval zavarja meg boldogságukat, arra kéri Margitot, szakítson Armand-dal, mert leánya nem mehet addig férjhez, míg bátyja ezt a szerelmi kapcsolatot fenn-

tartja. Margit meghozza a legnagyobb áldozatot, szakít Armand-dal, aki szerelmes gyűlölettel viseltetik iránta, s csak a tüdővészben elsorvadt Margit halálos ágyánál tudja meg az igazságot.

Mondják, a szerző szinte minden darabja az irodalmi giccs határát súrolja.

Akik mondják, tévednek.

Ifj. Dumas egyik kortársa, Jules Vallés (1832–1885) már iskolai évei alatt lázadozott a fennálló rend ellen. Apja, a jó polgári családból származott egyetemi tanár, hogy a nagyobb botrányt elkerülje, a bolondok házába záratta. Onnan kikerülve rövid ideig nevelő volt, majd mint újságíró működött: harcos szellemű riportokat írt, a „nyomor képviselőjelöltjeként" lépett fel.

Többször le is tartóztatták. Részt vett a Kommün harcaiban.

Trilógiában írta meg élete történetét. A lázadó című regénye napló formában készült el, nagyrészt a Kommünről szól, formai érdekessége, hogy a történelmi szereplők mind saját nevükön szerepelnek, kivéve az írót, aki a Vingtras álnév mögött húzódik meg.

A lázadó, az elnyomottakért harcoló, velük együtt érző forradalmár Vallés olvasott, népszerű írótársa Alphonse Daudet (1840–1897) újszerű, az élet realitásait meleg szeretettel ábrázoló hangjával tűnt fel a francia irodalomban. A dél-franciákra jellemző lobbanékony és mélyen érző természete volt.

Mondanivalója igen közel állt a nagy angol realista, Dickens mondanivalójához, szívesen nevezik őt az irodalomtörténészek a francia Dickensnek. Nagy megértéssel ábrázolta az élet elesettjeit, az elöljáróitól meghajszolt fiatal tanárt, az ide-oda dobált megkínzott kisgyermeket, a Párizsba szakadt és gyökértelenné vált parasztot, az éhező művészeket és a szerencsétlenül elbukott nőket.

Daudet a francia irodalom egyik legjobb humoristája. Legjobb alkotásai közé sorolható a Tarasconi Tartarin című regénye, melynek címszereplő szájhőse vadásztrófeákat őriz, expedíciós felszereléseket gyűjt, s szülővárosa nagy szülöttjének tekinti az oroszlánvadászt és nagy utazót, aki élete alkonyáig ki sem mozdult szülővárosából.

Társul szegődött kivénhedt teve biztosítja számára „rangját".

51. A NATURALISTA ÍRÓISKOLA FEJE

Pontos terv szerint, tudományos alapokon írta Émile Zola (1840–1902) regényeit. Tanulmányozta kora orvosi eredményeit, különösen az átöröklést. Ennek nyomán határozta el, hogy egy család nemzedékeinek történetét írja meg. Húsz regényben készült el a Rougon-Macquart család története. Hatalmas körkép a mű a francia második császárság társadalmáról. Az aprólékos részletességgel leírt élettani részletek miatt is sok támadás érte Zolát.

A francia naturalista íróiskola feje pályáját kistisztviselőként kezdte. Apja mérnök volt, Zola igen fiatal volt, amikor meghalt. Zola Párizsba költözött, írnok lett, később egy könyvkiadó alkalmazottja. Szegényes körülmények között élt. Írói működését újságnál kezdte, de szókimondó cikkei miatt több kiadó felmondott neki. A keserves nyomor évei után Patkányfogó című regénye, amely a munkáscsaládok életét szétzüllesztő alkohol romboló hatásáról szól, meghozta számára a várva várt sikert és elismerést.

Regényeinek jövedelme függetlenséget biztosított számára. Sokat dolgozott, magányába húzódva élt. 1897-ben harcos cikkeivel avatkozott be az ártatlanul elítélt Dreyfus kapitány perébe.

Dreyfust kémkedésért életfogytiglani kényszermunkára ítélte az akkori hadbíróság. Kiderült, hogy a kémkedést a francia tisztikar egyik arisztokrata tagja követte el, s Dreyfus pere csak azt kívánta leplezni. A bíróság ezek után sem kívánta a kapitányt rehabilitálni, s hogy ez mégis megtörtént, az írók, legfőképpen Zola fáradhatatlan munkájának köszönhető.

A Nana ugyanabban a környezetben játszódik, mint Balzac Elveszett illúziók cí-

mű regénye: az előkelő társaság és a körülötte forgolódó politikusok, újságírók, színészek, prostituáltak világában. Csakhogy Balzac regényében a pénz előtt hódol meg a rang, tehetség, szépség, becsület, szerelem, Zoláéban pedig a prostitúció, a külvárosi lányból Párizs koronázatlan királynőjévé emelkedő Nana, az utcalány előtt.

Őkörülötte járják haláltáncukat környezetének szerelemre éhes tagjai. Erotikától, szadizmustól, perverziótól túlfűtött légkörű drámai képek sorozata ez a regény, s az író a legkényesebb helyzeteket is prüdériától mentes tárgyilagossággal ábrázolja, mint akitől semmi emberi nem idegen.

A Germinal Zola olvasott regénye. A regény hőse, Étienne Lantier állást kap a montsou-i szénbányában. A bánya állapota igen siralmas, s tulajdonosa semmit sem tesz, hogy legalább elfogadható munkafeltételeket biztosítson. A bányászok nyomorúságos körülmények között élnek, lázadoznak sorsuk ellen, de nem látják felszabadulásuk útját. Erkölcsileg is megtörte őket társadalmi helyzetük. Étienne erős, képzett ember, alkalmas lenne a munkásság vezetésére, ha nem lenne hiú, becsvágyó és bizonytalan. Szerelmes lesz az öreg bányász, Maheu lányába, Catherine-be, de szerelméért küzdenie kell a durva lelkű Chaval-lal.

A bányászok ötcentime-os béremelési követelését nem teljesíti a bánya igazgatósága. Elhatározzák, hogy sztrájkba lépnek: a felvonuló katonaság azonban az éhező és nyomorgó bányászokra lő.

A sztrájk eredménytelen: a sovány, összetört bányászok visszakullognak a munkahelyre dolgozni. Souvarine szörnyű bosszút eszel ki: meglazítja a tárna deszkáit, és elárasztja vízzel a bányát.

Étienne megmenekül, de szerelme ott marad a föld alatt. A bányaigazgatóság felmond neki, elindul Párizsba.

Zola kíméletlen mechanizmust mutat a világban.

52. A SZELLEMES CSEVEGŐ

Anatole France (1844–1924) szellemes csevegő hírében állt. A naturalizmus ellenzői közé tartozott. Epikuroszt, az életigenlő görög filozófust, Rabelais-t, a francia reneszánsz nagy humanista nevettetőjét és Voltaire-t, a francia felvilágosodás, az ész, az irónia kérlelhetetlen szellemét tekintette mestereinek.

Párizsban született könyvkereskedő családból, apja üzletében ismerkedett meg először a könyvekkel, amelyekkel egész életében szoros kapcsolatban állt. Középiskolai tanulmányai után egy nagy könyvkiadó cégnél dolgozott, és megjelentette néhány kritikai tanulmányát. A könyvkiadónál végzett munkát a szenátusi könyvtárban kapott könyvtártiszti állással váltotta fel, ezt elhagyva pedig csak az irodalommal foglalkozott.

A könyvek között eltöltött élet France irodalmi alkotásainak is sajátos jelleget ad. Regényíró volt, halhatatlan műveket alkotott, de regényeiben kevés eseményt, annál több beszélgetést, vitatkozást és szellemes mondást találunk. Kedvelt hősei nemcsak France véleményét mondják el, hanem életmódjuk, foglalkozásuk is hasonló szerzőjükéhez.

Anatole France hitt az életben és szerette az életet. Gúnyos hangon és éles szatírával támad mindent, ami gúzsba köti az emberi értelmet és akaratot.

A Dreyfus-per idején a nagy francia szocialista vezér Jaurés és Zola oldalán küzd a jogtalanul elítélt, zsidó származású vezérkari tiszt igazáért.

A Jelenkori történet nem regény. Krónikának lehetne inkább nevezni ezt a négy – önálló címmel rendelkező – részből összeállított történetet, amelyet közös hősük, Bergeret professzor alakja foglal egybe. Anatole France elmondja véleményét kora politikai ese-

ményeiről, a kisvárosi és párizsi életről, az Akadémiáról, melynek tagja is volt, fényűzésről és nyomorról, szerelemről és házasságról, és szenvedélyesen megbírál mindent.

A pingvinek szigete abból a korszakából származik, amelyben a könyvek csendes világából a külvilág felé fordul.

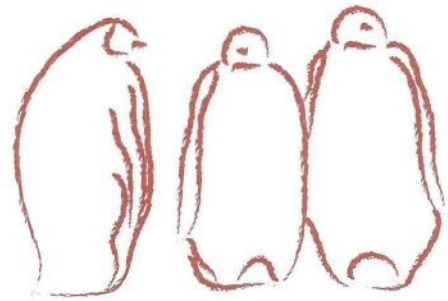

Pingvinország története Franciaország történetének szatírája.

Mael, szentéletű hittérítő a messzi országokat járja, hogy a kereszténységet terjessze. Rövidlátó, s így esik meg vele, hogy sarkvidéken járva pingvineket keresztel meg. Apró termetű embereknek véli őket.

Az égben azonban szörnyű problémát okoz az oktalan állatok megkeresztelése. A kérdést végül úgy oldják meg, hogy Isten engedélyt ad a pingvinek emberré változtatására.

A pingvinek ruhákat öltenek magukra, és szétosztják a földeket, meghozzák az első törvényeket: a nemesség adómentes, a terheket a nincstelenek viselik. A kultúrát a szerzetesek képviselik, akik megsemmisítik a klasszikus irodalmi alkotásokat, hogy a pergamenre szent szövegeket másolhassanak.

A pingvinek jelenkori köztársaságában is a pénz a legfőbb hatalom, ez tart mindent a kezében.

France ettől kezdve már részletesen mondja el a francia történelmet, álnevet ad eredeti szereplőinek.

A különböző háborúkban meggazdagodott Pingvinország civilizációjának csúcspontját éri el.

France forradalmi vízióval fejezi be a pingvintársadalom történetét. A gazdagok dőzsölnek, a nép nyomorog. A trösztök uralma alatt élő társadalomnak egy fiatal anarchista vet véget szörnyű robbantószereivel. A munkásság, a külvárosok eddig hallgatag népe is megindul a város belseje felé, s véget vet az addigi társadalmi rendnek.

Valódi nevén Thibault nem hiába választotta a France írói álnevet. Műve valóban szimbóluma a francia szellemnek: a világos értelemnek, a szókimondó bátorságnak, a sziporkázóan szellemes és mélyreható humornak.

53. CSAK EGYETLENEGY SZÓ

A kármit akar mondani az ember, mindig csak egyetlenegy szó van kifejezésére, egyetlenegy ige megelevenítésére s egyetlenegy jelző meghatározására - állapította meg Guy de Maupassant (1850-1893), a francia novella halhatatlan mestere, a világirodalom leggazdagabb tehetségeinek méltó utóda. Mesélőkedvét Boccacciótól, humorát Molière-től, szellemességét Montaigne-től, a XVI. századi szkeptikus francia esszéírótól, emberlátását, megfigyelőképességét Stendhaltól és Flaubert-től örökölte.

Családja nemesi származású, apja még Guy fiatalsága idején elhagyta családját. Az író nagy kultúrájú és irodalomértő édesanyjával maradt, aki élete végéig fia támasza és irodalmi tanácsadója volt. Irodalmi tevékenységének megkezdéséhez leginkább barátjától, Flaubert-től kapott bátorítást. Újságíró lett, de cikkeivel nem aratott sikert. Első elbeszélése, a Gömböc egy Zola szerkesztette antológiában jelent meg.

Ritka belépő az irodalomba!

Az első közölt elbeszélés páratlan tökéletességű alkotás. Méltó a legnagyobbakhoz. Stílusa oly kristálytisztán egyszerű, tömör, világos és pontos, hogy ezzel utánozhatatlanul tökéletessé, klasszikussá válik.

- A realista író, ha valóban művész, nem a valóság fotográfiáját akarja adni nekünk, hanem magának a valóságnak még teljesebb, még jobban magával ragadó, még meggyőzőbb vízióját - írja azért is, mert észreveszi, hogy a naturalista írók túlságosan is megmaradnak a felszín jelenségeinél. A valóság még teljesebb víziója nála azonban nem az ember testi-biológiai megnyilvánulásainak nyílt kiteregetésében, az ember ösztönéletének felfedezésében nyilvánul meg.

Első elbeszéléseinek hősei többnyire kisemberek: parasztok, iparosok, kiskereskedők, kishivatalnokok, szegény művészek, diákok, prostituáltak, akiket minden romantikus szépítgetés vagy naturalista túlzás nélkül elevenít meg. Boccaccio klasszikussá vált elbeszéléseihez hasonlóan Maupassant történetei is szellemes, kihegyezett csattanóval zárulnak.

Az írói sikerek megnyitották Maupassant előtt az előkelő párizsi szalonokat: bejáratos lett kora hírességeihez. Sokat keres, saját jachtján hajózik, a tengerparton pazar házat épít magának.

Maupassant horizontja kitágul és balzaci teljességűvé válik. Elmélyül érdeklődése az emberi lélek, a szerelem pszichológiája iránt is. Mint Stendhal, ő is kitűnően ért ahhoz, hogy aprólékos részletességgel boncolgassa hőseinek érzésvilágát, s ennek rezdüléseit apró, jelentéktelennek látszó megnyilatkozásokkal érzékeltesse.

Írói pályája mindössze tíz évet ölel fel. Lázas szenvedéllyel ír, izgatószerekkel él, öngyilkosságban próbál megváltást keresni a családot sújtó betegség, az elmebaj elől.

Magát naturalistának vallotta, de ez a naturalizmus nem a részletekben való elmerülést, hanem a valóság tiszteletét jelenti, a Flaubert-től tanult távolságtartást a témától, konkrétságot, a lényegre redukálást.

A szépfiú, Maupassant legismertebb és legjellemzőbb regénye karriertörténet. George Duray parasztszülők gyermeke, leszerel a katonaságtól, és Párizsban keresi boldogulását. Hosszabb ideje nyomorog, amikor találkozik egyik volt barátjával, Forestier-vel. Barátja újságíró, és George-ot beviszi a szerkesztőségbe. George tehetségtelen és lusta, karrierje érdekében azonban mindenre hajlandó. Hamar rájön, hogy a nők vonzónak tartják, elhatározza, hogy erre fogja előrejutását alapozni. A nőktől pénzt is elfogad, barátja halála után feleségül veszi Forestier özvegyét, viszonyt kezd a lap tulajdonosának feleségével, majd mindkét nővel szakít, és a tulajdonos lányát veszi feleségül.

Pályafutása a miniszterségig most már meg sem áll.

Maupassant a legolvasottabb írók közé tartozik: novelláiból készült válogatások összes példányszáma sok százezer.

54. A MŰVÉSZETEK RAJONGÓJA

Romain Rolland (1866–1944) író, esztéta és publicista. A híres párizsi főiskolán, az École Normale-ban tanult irodalomtörténetet. Tanulmányait befejezve előbb ugyanott, majd az egyetemen tartott művészettörténeti előadásokat.

Már az első világháború előtt jelentek meg irodalmi alkotásai, amelyek sikert értek el, és megkapta a Nobel-díjat.

Romain Rolland rajongója a művészetnek és mindazoknak az értékeknek, amelyeket az ember létrehozott. Nagy művészekről írt életrajzai: Michelangelo, Beethoven, Berlioz, Gandhi, Tolsztoj remek alkotásai.

Minden írásában megtaláljuk az ő stílusára jellemző lelkes pátoszt. Méltatói találóan Európa lelkiismeretének nevezték el.

Mindannyiszor tiltakozott, ha nagy emberi igazságtalanságokat látott.

A Jean Christophe, ez a hatalmas arányú munka úgyszólván az elsők egyike volt azok között a regényciklusok – élettörténetek és családregények – között, amelyek a modern irodalomban megszülettek. A világháború előtti nemzedékek olvasói lázasan várták a ciklus újabb regényeinek megjelenését, hiszen saját gondjaikat és problémáikat érezték Jean Christophe tízkötetnyi történetében visszatükröződni. A tulajdonképpeni történet fonala elég gyakran megszakad Rolland alkotásaiban, hogy helyet adjon a társadalmi viszonyokról, a hősről, az alkotóról és a művészetről szóló, párbeszédben vagy egyéb módon megírt értekezésnek.

Jean Christophe Krafft egy Rajna menti német városka zenész családjából származik. Apja végképp lezüllik, és a zenei tehetséggel megáldott kisfiú tizen-

négy éves korában zenekari munkájával és zeneóráival kénytelen eltartani családját. Zseniális szellem, felfokozott tudatossága rengeteg gyötrődést okoz neki, kételkedik saját tehetségében, kínzó szerelmi kalandokba bonyolódik. Művészetét nem értik meg, fullasztónak érzi a művészetét elnyomó légkört, s Franciaországba költözik.

Párizsban még fokozottabban érzi hontalanságát egészen addig, míg meg nem ismerkedik Jeannin Olivier-vel, a fiatal költővel, akivel barátságot köt. Művészete egyre inkább kibontakozik, pályája csúcspontján, amikor magányosan, hosszú haláltusában végigtekint életén, úgy érzi, a jövő szebb világának megalkotásához maga is hozzájárult.

A regényciklus szerteágazó gazdagsága egyedülálló.

Amikor az első világháború viharfelhői már az egész világot árnyékba borították, Rolland - tiltakozásul az emberi lelkekben uralkodó sötét indulatok ellen - megírta a Colas Breugnont, ezt a vidám, élettől duzzadó, derűs hangulatú történetet.

Breugnon asztalosmester a XVII. század elején él Franciaországban, s életének egy esztendejét maga meséli el nekünk. Háza, amelyet saját kezével épített fel, a város falain kívül áll. A házban van műhelye is, ahonnan remekbe szabott, messze földön híres asztalosmunkák kerülnek ki. Felesége, négy fia, leánya és tizennyolc unokája alkotja családját. Dolgozgat műhelyében, sétálgat unokáival és céhtársaival, ünnepnapokon megkóstolják egymás borát. Kedélyes életüket az zavarja meg néha, ha a különböző uraságok és hercegek csapatai zsákmányszerzés céljából megostromolják a várost.

Nagyobb veszély a kitörő pestisjárvány. Breugnon elküldi családját vidéki rokonaihoz, ő maga otthon marad, meg is kapja a betegséget, de szerencsésen kilábal belőle. Felesége meghal, házát felgyújtják, hogy ne terjessze a fertőzést. A csapásokat derűs nyugalommal viseli, mert az élet természetes rendjének tekinti.

Lányához költözik. Sokat veszített, de úgy érzi, lelki gazdagsága nem hogy fogyott volna, hanem inkább gyarapodott.

Emberi kultúránk pedig Rolland művészetével lett gazdagabb. De most folytassuk utunkat a halhatatlanok német, angol, amerikai, skandináv és orosz nagyjainak kolóniája felé.

Kharon segíti átkelésünket a Styx folyón.

55. Bölcs Náthán

Mit mondjunk a költőkről, akik oly szívesen szárnyalnak föl, messze az olvasók többségének értelmi képességei fölé? Mi egyebet, mint amit a fülemüle mondott egyszer a pacsirtának: „Csak azért repülsz olyan magasra, barátom, hogy meg ne halljanak?"

Lessing tette föl a kérdést, és válaszolt is arra. Bölcsessége feliratként állhat a német halhatatlanok túlvilági lakhelyén, ahol Goethe, Schiller és Heine társaságában maga Lessing (1729–1781) is a Parnaszszus magasságáig repülő pacsirta.

Hatalmas és zseniális egyéniség, a német irodalom nagy korszakának első írója. Apja – sokgyerekes evangélikus lelkész – fia tanítási költségeit csak rendszertelenül tudta fedezni, s így főiskolai tanulmányait nem fejezte be. Lipcsében a teológiára íratkozott be, de hallgatta az irodalmi, történelmi és matematikai előadásokat is. Wittenbergben az orvosi kar hallgatója volt, de nemsokára innen is eltávozott Berlinbe.

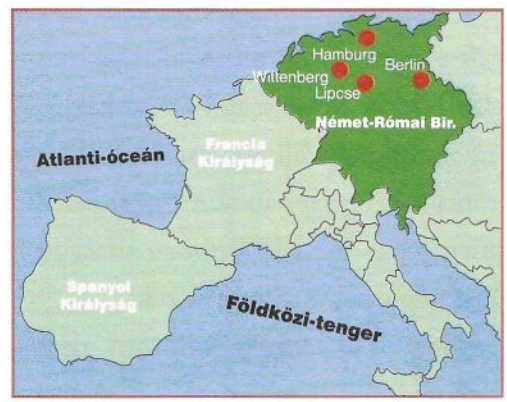

Újságoknak dolgozott, magánkönyvtárak rendezgetését vállalta: nehezen kereste kenyerét. Visszatért Wittenbergbe, és néhány hónap után a szabad művészetek magiszterévé avatták. A következő években Berlinben és Lipcsében élt, már szoros kapcsolatai voltak az irodalommal: munkatársa lett lapoknak és könyveknek. Berlint elhagyva Breslauban vállalt titkári állást egy tábornok mellett. A hivatali munkán túl az irodalmi alkotásra is jutott ideje. Hét év után Hamburgba ment, s ottani színháznak lett dramaturgja. A színház tönkrement, s a függetlenségéért állandóan harcoló Lessing mégis kénytelen lett a braunschweigi herceg szolgálatába állni. Haláláig a wolfenbütteli könyvtár könyvtárosa volt.

– A nagyok szolgálata veszélyes szolgálat: nem érdemli meg a fáradságot, erőszakot, hunyászkodást, amibe kerül – írja le tapasztalatát.

A felvilágosodás sokoldalúságával foglalkozott költészettel és színdarabírással, irodalomtörténettel és esztétikával, dramaturgiával és vallástörténettel. Küzdött a részekre osztott Németországban az irodalmi élet megteremtéséért.

Megalkotja a maga dramaturgiai főművét, a minden azóta keletkezett drámaelmélet alapját képező Hamburgi dramaturgiát.

A drámaelmélet Arisztotelész óta része a filozófiai gondolkodásnak, a dramaturgiatudomány viszont Diderot és Lessing óta önálló ismeretrendszer.

A Bölcs Náthán Lessing utolsó nagy műve. Vallástörténeti és teológiai viták közben született meg, és szerzőjének a kérdésekben kikristályosodott álláspontját tolmácsolja.

A történet a keresztes háborúk idején, Jeruzsálemben játszódik. Náthán gazdag zsidó kereskedő családját egy zsidóüldözés alkalmával kiirtották, és nevelt lányával, a keresztény Rechával él házában. Rechát – mint a színmű elején megtudjuk – egy tűzvész alkalmával egy templomos lovag mentette meg. A jeruzsálemi pátriárka megvádolja Náthánt, hogy erőszakkal tart magánál egy keresztény lányt. Náthánt Saladin szultán hívatja, és ravasz kérdést tesz fel neki: melyik vallást tartja igaznak. Náthán erre elmond egy mesét:

Egy haldokló apa három gyűrűt ad át fiainak azzal, hogy a három gyűrű közül az egyik valódi. Mindhárom azonban egyforma, teljesen megkülönböztethetetlen.

A három gyűrű egyformán értékes. A példa három nagy vallás, a zsidó, a keresztény és a mohamedán értékét jelzi.

A szultán megkedveli Náthánt. A történet folyamán kiderül, hogy Recha és a templomos lovag a szultán nyugatra vándorolt öccsének gyermekei – a szultán örömmel ismeri el a rokonságot, és a három vallás követői rokonság és barátság révén szoros kapcsolatot kötnek egymással.

– Megátalkodott zsidónak lennem nem lehet, zsidónak egyáltalán nem lennem még kevésbé – olvasható a Bölcs Náthánban.

S ebben minden benne van.

56. A LÉNYEG AZ, HOGY MERNI KELL

A lényeg az, hogy merni kell, s ha buksz, ha elhagy a siker, sokat még az se számít - írta Goethe (1749-1832), az egyetemes lángelmék egyike, a világirodalom kiemelkedő zsenije. Mint Homérosz és Dante, képes volt elsajátítani és feldolgozni - életében és alkotásaiban - kortársai nézeteit és erőfeszítéseit.

Apja császári tanácsos volt a Majna menti Frankfurtban. A fiatal Goethe jogi tanulmányokat végzett a lipcsei és a strasbourgi egyetemen. Kapcsolatba került a német felvilágosodás íróival: biztatásukra maga is írt verseket. Ügyvédi gyakorlatot soha nem folytatott. Versei után kritikai cikkeket írt, egy drámát és 1774-ben egy regényt, a Werthert. Európa-szerte megsiratták az olvasók a reménytelenül szerelmes fiatalembert, és Goethe neve ismertté vált. Újabb drámákat írt, és 1775-ben a weimari herceg meghívására a kis német hercegségbe ment, miniszteri megbízást kapott, és élete végéig ott élt.

Olaszországi utazása, a táj szépsége, a megismert művészeti emlékek és az olasz társadalmi viszonyok tanulmányozása mély benyomást tettek rá, újabb alkotásokra ihlették.

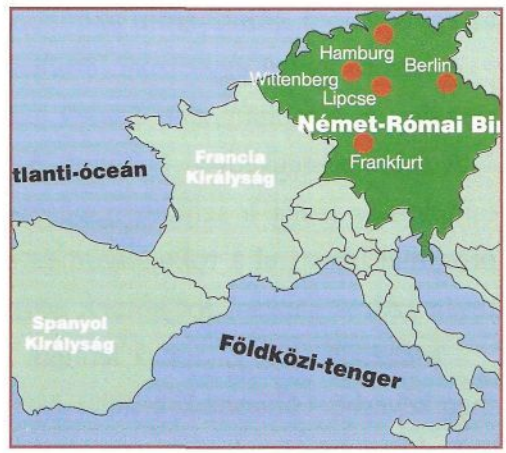

Mint tudós komoly kutatásokat folytatott és eredményeket ért el a biológiában, a növény- és állattanban, az ásványtanban, a fizikában és a kémiában.

Mint miniszter hozzájárult a weimari hercegség fellendítéséhez, polgárosodásához. Bányát tárt fel, fejlesztette a textilipart, rendbehozta az ország pénzügyeit, és magas színvonalra emelte a jénai egyetemet és könyvtárat. Évekig vezette a weimari színházat.

Sokoldalú tevékenysége ellenére Goethe elsősorban lírai költő volt. Életének

úgyszólván egyetlen pillanata sem ismeretlen előttünk, műveiben, elsősorban verseiben állandóan visszatér önmagára, mindent elmond magáról, életét, gondjait, fejlődését és gondolatait nem tartja titokban.

A végtelenbe című epigrammája jellemzően mutat rá egész munkásságára:

– Lábad a végtelenbe vágna? Vágj csak a végesnek minden irányba! – írja Goethe, aki megismerni kívánt mindent, és ismereteit tovább kívánta adni mindenkinek.

A Vonzások és választások „a legmélyebb és legvakmerőbb házasságtörési regény, melyet Nyugat erkölcsi kultúrája létrehozott" – írta Thomas Mann erről a remekműről.

Eduard gazdag báró feleségül veszi régi szerelmét, az özveggyé vált Charlotteot. Magányosságra vágynak, boldog együttlétre kettesben, Eduard azonban kénytelen a fiatalon nyugalomba vonult katonatisztet vendégül látni. Charlotte viszont magához veszi a nevelőintézetből unokahúgát: Ottiliát. A kapitány terveket dolgoz ki a birtok korszerűsítésére, és ezzel közös foglalkozást talál Charlotte-tal, Eduard pedig a háztartást vezető Ottiliával tölti idejét. Az együttlétből hamarosan mindkét párnál szerelem fejlődik: tudatos, nagy szenvedély.

A kapitány állást kap, és elhagyja a házat, Eduard is elköltözik, egyre elszántabb tervében, hogy elválik feleségétől, és elveszi Ottiliát. Eltávozása előtt azonban egy éjszakát együtt tölt feleségével, egymás karjaiban Charlotte a kapitányról, Eduard pedig Ottiliáról ábrándozik. Az ölelésből apja távollétében születik meg a gyermek, de nem soká örvendhet az életnek. Ottilia éppen azon a napon, amikor Eduard hazatér a hadjáratból, beleejti a tóba. Gyilkosnak érzi magát, és öngyilkos lesz. Eduard lassú epekedésben nemsokára szintén meghal. Charlotte s a szomorú hírekre megérkezett kapitány egymás mellé temettetik el őket.

A regény egyszerű és kristálytiszta stílusa Goethe ragyogó művészetének bizonyítéka.

S mint a kémiából ismeretes, az elemek – s Goethénél a szerelmesek – megfelelő körülmények között akkor is egyesülésre törekszenek, ha előzőleg már más elemekkel alkottak vegyületet.

57. Vihar és törekvés

A XVIII. század végének kis német fejedelemségei egymást szárnyalták túl a pazarlásban és az önkényeskedésben. És amikor már a néptől kizsarolt pénz sem nyújtott elég fedezetet kiadásaikra, akkor a fiatal férfiakat eladták Angliának: harcoljanak a függetlenségükért vívó amerikaiak ellen. Vagyonokat zsebeltek be: tizenkétezer katonájuk esett el az Újvilágban.

Felháborodás izzott a lelkekben. Schiller indulata is ebből az érzésből táplálkozott, amikor megírta az Ármány és szerelem című színdarabját, mely abba az irodalmi-forradalmi vonulatba tartozott, amely „Sturm und Drang" (vihar és törekvés) néven vált ismertté, s amelyet a felvilágosodásból induló szabadságvágy és zsarnokgyűlölet táplált.

Schiller (1759–1805) Goethe mellett a német felvilágosodás korának legnagyobb írója. Apja a württenbergi herceg alkalmazottja volt, Schiller azonban olvasmányai és tapasztalatai alapján fellázadt a feudális elnyomás, a fejedelmi abszolutizmus ellen.

– Szót se tovább! Adj enni, lakást, takarót a szegénynek:

Emberi méltóság önmaga járul ehhez – írja Az ember méltósága című munkájában, s üzenete ma sem kevésbé aktuális, mint korában. A Haramiákban olvasható:

– Mindenkinek egyforma jussa van a legnagyobbhoz s a legkisebbhez, az igények, indulatok, erők egymást pusztítva küzdenek. A jog a győzteshez kvártélyozza be magát, erőnk korlátja a törvény.

Majd ugyanitt írja:

- Nyomorúságos szerep nyúlnak lenni ebben a világban... de a nagyságos úrnak szüksége van a nyulakra.

Szókimondása miatt egyik német fejedelem sem volt hajlandó színházához írónak alkalmazni. Ellenállhatatlanul vonzotta az irodalom, ez azonban megélhetést nem biztosított számára. Kénytelen volt orvosi gyakorlatot folytatni, majd a történelem tanára lett a jénai egyetemen.

Haláláig barátság fűzte Goethe-hez és Humboldthoz: utolsó éveit ő is Weimarban töltötte.

- *Az embernek, mert célja nagy,*
Hát kell a másik ember,
Csak szépen összefogva hat:
Sok víz hajtja a malmokat.
Sok cseppből áll a tenger - írja A világ-bölcsek című művében.

- A szerelem ravaszabb és bátrabb, mint a gonoszság - olvashatjuk az Ármány és szerelem c. művében.

Miller zenész lányába szerelmes Ferdinánd, von Walter fejedelmi kancellár fia. A kancellár kegyetlen ember, elődjének megöletésével jutott hatalomra. Fiával komoly tervei vannak, Lady Milfordot, a fejedelem kegyencnőjét akarja elvetetni vele. Borzasztó haragra gyullad, mikor megtudja fia választását: az egyszerű polgárlányt legfeljebb szeretőnek tudja fia mellett elképzelni. Az udvari intrika minden eszközét felhasználja Ferdinánd és Lujza szétszakításához. Millert és feleségét börtönbe hurcoltatja, s a megrémült lánynak megígéri apja szabadon bocsátását, ha találkára szóló levelet ír von Kalb főudvarmesterhez. A levelet ügyesen Ferdinándhoz csempészik, aki kétségbeesve látja, hogy szerelme megcsalja. Elmegy a lelkileg már teljesen összetört lányhoz, szemére veti hűtlenségét, s a frissítő italba csempészett méreggel megöli. A lány haldokolva is ártatlanságát bizonyítja, erre Ferdinánd is végez magával.

- A szeretet rettenetesebb kényszer, mint a zsarnok dühe! - fogalmazta Schiller. S ez ősidőktől fogva mély igazság.

58. SZABADSÁGOMAT AKAROM!

Emberi kultúránk és műveltségünk megismerése indított világ körüli utazgatásaink közepette, amikor Kharon átvisz bennünket a Styx folyón, hogy meglátogathassuk a halhatatlanokat, Heine (1779–1856) alakja jelenik meg a Parnasszus ormain.

E túlvilági csendből is üzen nekünk 1849 októberében című verséből:

– Ha e szót hallom, „magyarok",
szűknek érzem német zekémet,
keblemben tenger kavarog,
és mintha trombiták köszöntenének!

Heine rajongott a szabadságért, Magyarországon majd minden poéta egy kicsit a hatása alatt állt. A múlt század végén, amikor az emberek kezdtek teljesen elszokni a versolvasástól, Heine volt az, akit még olvashatónak találtak. Hangja, akár Petőfié, az ősforrásból, a nép ajkáról merített tiszta egyszerűség.

– Szabadságomat akarom!
Csak egy csekélyke korlát,
s átváltozik a paradicsom
börtönné és pokollá! – írja az Első Ádám című művében a jómódú zsidó polgárcsaládból származott költő, akinek szülei Düsseldorfban éltek. A fiatal Heinét családja kereskedői pályára szánta, ő azonban semmi kedvet nem mutatott erre. Jogot tanult Németország különböző egyetemein. Költeményeivel sikereket ért el, megalapozta írói hírnevét. Hosszabb utazást tett Olaszországban és Angliában. Ötvenkét éves korában Párizsba költözött, és a francia fővárost végleges letelepedése helyéül vá-

lasztotta. Franciaország az irodalom és a sajtó számára akkor nagyobb szabadságot biztosított, mint a német államok. Heine számára ez nagyon is fontos lehetett, hiszen ha beleolvasunk a Világ rendje című írásába, mindent megértünk. Úgy érezte:

- Kinek sok jószága van,
az rabolhat sokkal többet.
Akinek kevés jutott,
annak kevesére törnek.

Majd ugyanott találjuk még:

- Itt csak annak van joga
élni, kit a pénze fölvet.

S nem mondott-e ki ezzel mindent korunk szorongatottságáról is? Kétszáz éve papírra vetett sorai ma is az igazság fellobbanó mécsesei. Heine tudatosan összekötő kapocs kívánt lenni a német és a francia kultúra között. A Dalok könyve élménygazdag versei közül nem egy vált német népdallá. Az Utazás a Harz-hegységben, a Románcok és balladák már a forradalmi Heinét mutatják meg. A legtöbb támadást kihívó hosszabb költeménye, a Németország, téli rege. Olvassunk bele:

- Le a nyomorral! Itt akarunk
boldogabb jövendőt -
ami munkás kéz nyomán terem,
ne falják rusnya bendők.

Műveinek közlését be is tiltják, s majd száz év múltán Hitler követői sem kíméletesebbek. A versben a hazáját igazán szerető polgár hangján ír szülőföldjéről, a táj szépségeiről, az emberek jóságáról és az uralkodó osztályok kegyetlenkedéséről, amiért a költőt hazafiatlannak nevezték.

- ...áldott legyen a szatócs, ki egykor majd staniclit sodor verseimből, hogy kávét vagy dohányt töltsön bele a szegény, derék öregasszonynak... - írta élete alkonyán. Nem hihette, hogy művei díszes kötésekben sorakoznak majd a világirodalom polcain. Kharon azért előrelátóbb volt, amikor átkelt vele a Styx folyón: habozás nélkül a Parnasszuson helyezte el.

59. KÖNYVEI MÉGSEM ÉGTEK EL

Lakását feldúlták, műveit a hírhedt könyvégetéseken máglyára vetették: a könyvek mégsem égtek el. Még életében megérte, hogy a német irodalom klasszikusává vált.

Thomas Mann (1875-1955), a XX. század legnagyobb német prózaírója Lübeckben született, patrícius kereskedőcsaládban, anyja brazíliai, portugál származású. Apja korán meghal, s a család Münchenbe költözik, Thomas Mann ott végzi tanulmányait. Középiskolái befejezése után próbálkozott hivatali munkával egy biztosítóintézetnél, beiratkozott az egyetemre is, de leginkább irodalommal foglalkozott. Bátyjával, Heinrich Mann-nal Olaszországba utazott, s ott kezdte írni nagy művét, a német polgárság négy nemzedékének regényét, A Buddenbrook házat.

Visszatérte után Münchenben élt három évtizeden át, majd Franciaországban, Angliában, Svájcban, végül 1939-től az Egyesült Államokban kapott menedékjogot. Halála előtt két évvel tért vissza Európába, és újra Svájcban telepedett le.

A Buddenbrook ház című regényének alcíme: Egy család alkonya. A tisztes erkölcsöket, „szolid" üzleti elveket, a köz iránti felelősséget vállaló, becsületére kényes, klasszikus polgárcsalád felbomlásának históriája mögött nem nehéz felismerni a modellt, a szerző saját patrícius elődeinek történetét. A Buddenbrookok szükségképpen maradnak alul, mert erősebb a polgárság másik, új típusa, a Hagenströmök, a múlt század harmadik harmadában jelentkező korszak minden morált semmibe vevő, kíméletlen, gátlástalan módszereinek megtestesítői.

A regény kezdetén a gabonakereskedő cég és a család feje Buddenbrook János.

Két fia közül János közmegbecsülésnek örvend, s ő veszi át az üzlet vezetését apja halála után.

Az első házasságából származó Gottgold könnyelmű, tékozló, s a családon kívül éli életét. János gyermekei Tamás, Krisztina és Antónia. Az ő történetüket ismerjük meg részletesen. Tamás atyja korai halála után átveszi a céget. Komoly, lelkiismeretes ember, de a világ dolgait keserűen ítéli meg, kételkedik magában, munkája értelmében, s egész életében magányos marad. Az első esztendőben még emelni tudja a cég hírnevét, később azonban a hanyatlást nem tudja megállítani. Még egyszer, utoljára dicsfénnyel vonja be a család nevét szenátorrá való megválasztása.

Krisztina bohém, semmi türelme nincsen a munkához, csak költekezni, vidáman élni szeret. Antónia, Toni gyermekesen naiv lélek. Talán boldog lehetne, ha két konvencionális, elrontott házassága és leánya hasonlóan tönkretett boldogsága miatt nem fásult volna el teljesen. Anyjával együtt a vallásban keres vigasztalást, jótékonyságban éli ki magát. Tamás felesége, Gerda művész, s férjétől teljesen elhidegül. Gyermekük, a család utolsó hajtása, a kis Hanno érzékeny, betegesen ideges fiúcska, gimnazista korában ragadja el a tífusz.

Tamás végrendelete alapján a céget felszámolják, végleg felbomlik a család, melynek nemes hagyományai végül is valamiféle művészi érzékenységben oldódnak fel.

A Varázshegy cselekménye az első világháborút megelőző hét esztendőben játszódik. Ennek a regénynek a főhőse is német polgár, ezúttal fiatalember, Hans Castorp. A svájci szanatóriumban sokféle próbatétellel találja szemben magát, új ismeretet szerez a világról. A tudós Settembrini képében a humanista szabadgondolkodót, a jezsuita Naphta révén az erőszakot hirdető irányzatot ismeri meg, ezt a két utat kínálja számára a történelem, s a hegyi szanatórium időtlen környezetében két nagy alakító élmény tette fogékonnyá a világ legfontosabb dolgai iránt: találkozása a szerelemmel és a halállal.

– Az írás ítélkezést jelent önmagunk felett – hangzik a nagy norvég író, Ibsen mottója.

S ezt Thomas Mann művei fölé is véshetjük.

60. AZ ANGOL KÖLTÉSZET ATYJA

Anglia partjaihoz érkeztünk. A ködös Albion nagyjai mint a canterbury-i székesegyház kőtornyai törnek a magasba, s már messziről ámulatba ejtenek bennünket, az ember teremtette kultúra fénylő pontjai között eligazodni próbáló utazókat, akik már egy kisebb könyvtárnyi ismeretet tekintettünk át. De van itt még számtalan térkép, melyek segítenek majd bennünket a navigálásban, hogy a tudás végtelen vizein, mint jó tengerészek, még sok helyen kikössünk.

Ha ez a hely egy lakatlan sziget lenne, emberi civilizációnk minden tudása nélkül még úgy sem létezhetnénk, mint Robinson: önmagunkban alig lennénk többre képesek, mint a Neander-völgyi, akinek erőfeszítéseitől az internet használatáig oly sok mindent kellett létrehoznunk. Fizikai és kémiai alapfogalmakat és folyamatokat kellett felismernünk, energiahordozókat találnunk, erőgépeket létrehoznunk, megalkotnunk az akusztika, az elektromosság, a mérés, a híradástechnika, az optika, a fényképezés, a sokszorosítás, vízellátás, fűtés-szellőzés működési feltételeit, orvosi gépeket, korszerű építőanyagokat, háztartási készülékeket, közúti járműveket kellett létrehoznunk, s megteremtenünk a vasút, a hajózás s a repülés feltételeit.

A felsorolás is hosszú! Mindezek emberi civilizációnk kényelmét szolgálják. Tudástörténeti utazásunk nem lehetne még vázlatos sem, ha ezeket az ismereteket figyelembe se vennénk.

Most még olyan lángelméket keresünk fel, akik írtak, színházat álmodtak, akik holtak, mégis örökké élnek. Majd a III. fejezetben – Mitológia – a világtörténelem isteneinek vendégei leszünk, a IV. fejezetben a Csodák nyomában kalandozunk, s megállunk számos helyen, hogy végül a tudás tárait, A világ könyvtárait tekintsük át.

Kész csoda lenne azon a lakatlan szigeten, ahová most fantáziánkkal visszatértünk, ha gyűjtögető, halászgató és vadászgató életmódunk közepette egyszer csak feltalálnánk az áramot, telefonálni tudnánk, értenénk a könyvnyomtatáshoz, lég-

kondicionálót szerelnénk, villamosra szállhatnánk, s helikopteren emelkednénk a magasba.

Évezredek erőfeszítéseit csak így át nem ugorhatjuk!

Előbb még Chaucer, Shakespeare, Milton, Defoe, Swift, Scott, Byron, Shelley, Dickens, Bernard Shaw, majd amerikai, skandináv és orosz írók vendégei leszünk.

Világkultúránk féltett kincstárába ők is mennyi értéket helyeztek el!

S ha már helikopterre szállunk, s föntről tekintünk le emberi kultúránk fénylő pontjaira, őket is óriásoknak látjuk, mint azokat, akiknek köszönhetően már eljutottunk az internetig, s naponta egyre többet tudunk megérteni ebből az egészből. Életünkből.

Az irodalomtörténet Chaucert (1340 körül-1400) az angol költészet atyja megtisztelő névvel ruházta fel. Művei a középkor alkotásai után a polgárság új irodalmának első írásai közé tartoznak. Nagy lépésekkel vitte előre a különböző tájszólásokból álló angol nyelvet az egységes irodalmi nyelv megteremtése felé.

Canterbury mesék című művéről azt mondták: egymagában egy kis irodalom. Mint Boccaccio Dekameronja, keretes elbeszélés ez is. Egy huszonkilenc tagú társaság zarándokúton van, s elhatározzák, hogy időtöltésül mindenki elmesél két történetet, egyet odafelé, a másikat pedig a visszaúton.

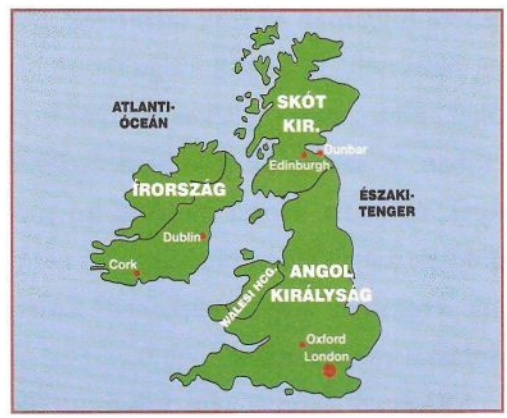

A híressé vált prológus a társaság tagjaival ismertet meg. Lovag, apród, apácák, papok, kereskedő, diák, mesteremberek, polgárasszony, orvos, bűnbocsánatárus, ispán, molnár és porkoláb lovagolnak együtt a friss áprilisi szélben. Az első mesélő a lovag: antik görög tárgyú történetet mond el két vetélkedő szerelmes ifjúról. A molnár vaskos elbeszélése házasságtörő asszonyról szól, az egyik pap tanulságos állatmesét mond, a polgárasszony a nők vágyairól értekezik.

- Nagyobb dicsőséged nem is lehet,
mint akkor hagyni abba életed,
mikor legnagyobb fénye és híre... - írta Chaucer a lovag meséjében. A szerzőnek ez mégsem sikerült.

Élete végén kegyvesztett lett, és nyomorúságban élt.

61. SZÍNHÁZ AZ EGÉSZ VILÁG

Ahogy tetszik – mondja Shakespeare (1564–1616) vígjátékára, melyben ha úgy tetszik, akkor Orlando – ahogy a festményen látjuk –, a bátyja által elűzött zsenge ifjú könnyedén földhöz teremti a hercegi udvar bivalyerős birkózóját, s ha úgy tetszik, a fiúruhába öltözött szerelmes Rosalinda az ujja körül forgatja az őt fel nem ismerő Orlandót. Az ardennes-i csodaerdő menedéket ad száműzött hercegnek és kesergő pásztornak, a bolond is bölcs itt, kinevetik a mélabút, s ha úgy tetszik, a rossz megjavul, s a zsarnok önkéntes remeteségbe vonul.

Jacques, a nemes úr az erdő mélyén mondja monológját:

– Színház az egész világ,

És színész benne minden férfi és nő...

Shakespeare-nél mindenképpen. Magába olvasztotta mindazt, amit a dráma története folyamán az írók termeltek. Minden művében egyéniségeket vitt a színpadra, nem néhány tulajdonságukat emelte ki, hanem minden oldalukról megmutatta őket. Nincsenek mellékes alakjai, mindenkinek lényeges szerepe van a kompozícióban. A szereplők jelleme a cselekmény folyamán fejlődik, alakul is az események nyomán. Hősei nem az író mondanivalójának szócsövei, hanem egyéniségüknek megfelelően beszélnek és cselekszenek. Csodálatos lángelmével tudta alakjait teremteni, a gyér adatokból ismert történelmi személyeik jellemeit hozzágondolással megformálni.

Műveinek tárgyát régi színművekből, novellákból, legendagyűjteményből, krónikákból merítette, a nyersanyagot azonban mindig mesteri kézzel formálta igazi drámává.

III. Richárd, Rómeó és Júlia, Szentiván-éji álom, A velencei kalmár, Sok hűhó semmiért, Julius Caesar, Vízkereszt vagy amit akartok, Hamlet, Othello, Lear király, Macbeth, Téli rege a magyar színpadokon legtöbbet játszott drámái.

– Ezek – jellemezte e drámákat Goethe – nem pusztán költői művek. Ha az ember olvassa őket, megborzadva látja maga előtt az emberi sorsok könyvét, s hallja, amint az élet vihara zúgva fordítja át lapjait.

S amint polcomon sorakozni látom díszes kötésben Shakespeare összes műveit, összeszorul a szívem. A világirodalom legnagyobb drámaírója ő, s amikor élt, a színházak közönsége ismerte a színészeket, de az eljátszott drámák szerzőit nem tartotta számon.

Írt harminckét színművet, és egykötetnyi költeményt hagyott az utókorra. Kéziratban semmi sem maradt fenn, különböző kiadások változataiból állították össze gondos filológiai munkával a végleges szövegeket.

Stradtford on Avon városkában született. A szülővárosában végzett iskolai tanulmányok után tizennyolc esztendős korában megnősült. Nyolc évvel idősebb feleségétől három gyermeke született. Három évvel házasságkötése után Shakespeare Londonba költözött. Élete Erzsébet királynő uralmának idejére esett. Szemei előtt bontakozott ki az angol világbirodalom. A spanyol flottán aratott győzelem után az angol hajók háborítatlanul járták a tengereket a kincses gyarmatok felé. Az ország gazdagodott, polgárosodott.

A városokban magas színvonalra emelkedett a kulturális élet, különösen a régi hagyományokból táplálkozó színjátszás volt népszerű. Nagy nyitott színházépületekben folytak az előadások, a nézők három oldalról vették körül a színpadot. Díszletek nem voltak, a helyszínt jelezték vagy közölték a közönséggel. A női szerepeket is férfiak alakították.

Szülőházában berendezett múzeum őrzi emlékét. Puritán egyszerűség mindenütt.

S itt sétálgatva nem értettem, miért nem akarták sokáig elhinni, hogy azokat a nagy műveket, melyeket nevéhez kapcsoltak, egy vidékről jött kalandor színész írhatta volna.

A rendkívüli tudás, tanulmány, műveltség, amit műveiben fölhalmozott, okozta talán, hogy sokan kételkedtek a szerzőségében.

De ez is már a múlté!

Shakespeare él, s kortársunk ma is.

62. AZ ELVESZETT PARADICSOM

Milton (1608–1674) hatalmas életművéből ez az eposza maradt meg az utókor olvasóközönségének tudatában. Milton hitt a Biblia, az írás szavainak, s így a bibliai ősszülők, Ádám és Éva bűnbeesését valódi történeti alapnak fogadta el.

A történet a bukott angyalok tanácskozásával kezdődik. Sátán vezetésével azon gondolkodnak, hogyan tudnák az elveszett mennyet visszaszerezni. Úgy döntenek, hogy a menny visszaszerzése helyett az Isten által teremtett világot rontják majd meg. Sátán tehát az Édenkertbe megy, hogy bűnre csábítsa az ősszülőket. Isten elküldi Ráfael arkangyalt, hogy figyelmeztesse őket a veszedelemre. Az angyalok serege az Éden kapujánál Messiás vezetésével szétveri a Sátán seregeit. A Sátán azonban kígyó alakjában visszatér, s Évát rábeszéli a tiltott gyümölcs leszakítására. A bűnbeesés után a pokol kapujából a földre térnek a bűn és a halál elől. Ádámot és Évát kiűzik az Édenből, de előbb elmondják nekik a megváltás történetét.

A XVII. században Milton nemcsak hazájában, hanem Európában is a legnagyobb költő. Fiatal korában rengeteget olvasott, éjszakákat virrasztott át könyvei mellett. Hét évig tanult a cambridge-i egyetemen, s nagy klasszikus műveltséggel fejezte be tanulmányait. Szülei jóvoltából hosszabb utazást tett olasz földön, s alaposan megismerte a reneszánsz műveltséget.

E században élt Defoe (1661–1731) is, a halhatatlan Robinson szerzője. A regényt megjelenése óta a világ minden részében több millió gyermek és felnőtt olvasta.

Robinson Crusoe fiatal, kalandvágyó fiú, elhagyja szüleit, és tengerre száll. Első útján szerencsésen megmenekül egy hajótörésből, második útján kétévi rabszolgaságra jut. Megszökik, és Brazíliában ültetvényes lesz, meggazdagszik, és ültetvényére Afrikából akar rabszolgákat hozni. Az úton hajótörést szenved, és egymaga kerül a lakatlan szigetre. Megmenti a hajó megmaradt rakományát, és évekig tartó munkával lakást, gazdaságot és csónakot készít magának. Megment egy bennszülöttet emberevő társaitól, és társául veszi. Péntek – ezt a nevet adja az indiánnak – hűséges és értelmes barátja lesz. Huszonnyolc év után egy angol hajó, melynek legénysége fellázadt, kiköt a szigeten, és hazaviszi Robinsont.

Robinson néhány év alatt végigéli az emberiség egész történetét a gyűjtögető életmódtól a rendszeres termelésig. Meggyorsítja azonban életmódjának fejlődését az, hogy a hajóroncsokról magával viszi a modern ipar sok hasznos termékét.

- ...aligha van a földön olyan nyomorúságos állapot, melyben ne adódnék valami negatív vagy pozitív, amiért az ember hálával tartozik... - fogalmazza Defoe, aki mielőtt író lett volna, különböző szerencsétlen végű üzleti vállalkozásokba kezdett, könyveket írt a szükséges reformok érdekében. Ezekért a munkáiért többször meghurcolták, börtönbe zárták. El is ment a kedve a politikától, és szépirodalommal kezdett foglalkozni. Elindította és egymaga írta az első irodalmi folyóiratot The Review címen. Több regényt írt, a Robinson még életében számos kiadást és fordítást ért meg.

- ...a világ dolgai - írja Defoe - annyit érnek, amilyen mértékben az ember valóban felhasználhatja őket - akármennyit halmozunk is fel belőlük, hogy majdan másokra szálljon, mi csak annyit élvezünk, amennyit valóban felhasználhatunk, nem többet.

Defoe bölcsessége örök időkre érvényes.

63. Gulliver utazásai

A nagy felfedezések ideje után a meghódított és gyarmatosításra kiszemelt területekre a katonákon és tengerészeken kívül egyre több kereskedő, vállalkozó és gazdag utazó érkezett. Tapasztalataikról könyvekben számoltak be, leírva az ország fekvését, földrajzát, lakóinak mibenlétét és szokásait. A XVII-XVIII. században igen népszerűek voltak az ilyen művek. Swift (1687-1745) szatirikus művét, a Gulliver utazásait ilyen munka köntösébe öltöztette.

Írása valójában azonban nem útleírás, hanem éppen ennek a paródiája. De nemcsak az: éles szatírája is a korabeli angliai és európai állapotoknak.

- ...a törvényt csak azoknak van joga magyarázni, értelmezni és alkalmazni, akiknek minden érdekük és egyetlen tehetségük abban áll, hogy a törvényeket kicsavarják, összezavarják és megkerüljék - írja Swift. A politikusokról sincs jó véleménnyel, amikor így fogalmaz:

– ...az az ember, aki két búzakalászt vagy akár csak két szál füvet is tud növeszteni ott, ahol eddig csak egy nőtt ki a földből, nagyobb dicséretet érdemel az emberiségtől és mérhetetlenül értékesebb szolgálatot tett a hazának, mint a politikusok minden fajzata együttvéve.

Lemuel Gulliver hajóorvos, majd hajózási vállalkozó és kapitány. Több nagyobb utazást tesz messze vidékekre, de mindig szerencsétlenség éri, és ismeretlen tájakra vetődik. Saját elbeszéléséből élvezhetjük kalandjait ezen csodálatos országokban. Első útján a törpék országába kerül, s alig szabadul el onnan, máris az óriások birodalmába jut. Néhány év múlva a matematikusok országába, onnan a tudósok hazájába, tovább a szellemidézőkhöz, majd a hosszú életűek királyságába utazik. Utolsó hajótörése alkalmával az okos lovak, a nyihahák országát fedezi fel.

– Nem baj – írja Walter Scott –, ha a regény folyamán szívfacsaró módon próbára teszi idegeinket, ám... óvakodjék attól, hogy könyvének végét teljesen sötét fellegek borítsák. Csillogtasson meg előttünk egy kis napfényt is az utolsó fejezetben.

Swift örök időkre szóló szatírát rajzolt magáról az emberiségről, az emberek olyan rossz tulajdonságairól, amelyektől az azóta eltelt századok során sem szabadulhattak.

– Még a hírneves Seherezáde, a mesemondók királynője sem tudott minden apró körülményt emlékezetében megtartani – jegyezte föl Walter Scott (1771–1832), akinek nevéhez a történelmi regény megteremtése fűződik.

Scottnak csodálatos érzéke volt az apró mozzanatokból font egésznek, a történeti folyamatnak élményszerű, művészi megjelenítéséhez. Nagyszerű mesélő, remekül ért ahhoz, hogy hőseinek romantikus, kalandos történeteit – páncélos vitézek csatáit, középkori várostromokat, titkos föld alatti folyosókon való menekülési eseket, rablólovagok lányrablásait, az elrabolt hősnő megmentését az utolsó pillanatban – valóságos körülmények közé ágyazza és hitelessé tegye.

Rég letűnt idők világa kel életre műveiben a maga teljes szépségében, érdekességében és eredetiségében.

– ...minden terjedelmesebb történet, miközben befejezéséhez közeleg – írja Scott –, egyre többet veszít érdekességéből. Olyan ez, asszonyom, mint az ön teája: kitűnő zöld tea, kiváló kínai tea, de szükségképpen gyengébbé és ízetlenebbé válik, mire az utolsó csészére kerül a sor.

64. A VILÁG EL NEM ISMERT TÖRVÉNYHOZÓI

Egy reggelen fölébredtem, s úgy találtam, hogy híres vagyok – írta Byron (1788–1824), az angol romantika kiváló költője.

Főnemesi családból származott, élete első éveit szerény körülmények között töltötte, az ősi birtok tízéves korában szállt rá. A legkiválóbb angol főiskolákon tanult, tanulmányai befejezése után két és fél éves tanulmányúton bejárta a Földközi-tenger vidékét. Útjának élményeit írta meg Childe Harold című költeményének első részében, amely egy csapásra híres íróvá tette. Költői működését újabb romantikus elbeszélő költeményekkel folytatta, Anglia lelkesen ünnepelte. Szerencsétlen házassága botrányos körülmények között bomlott fel, erre a főúri társaság kiközösítette. Elhagyta szülőházáját, ahová többet nem tért vissza. Svájcban és Olaszországban élt, szoros kapcsolatban állt az olasz függetlenségért harcoló carbonari mozgalommal. A török birodalom ellen a szabadságért küzdő görög népet személyesen is segíteni kívánta, csapatot szerelt fel, hogy részt vegyen a harcban, de partraszállás után néhány nappal a malária elragadta. Így írt a görögökről:

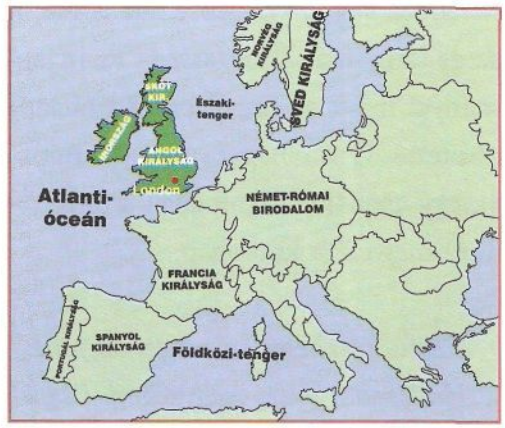

– Görög sziget, hellen haza!
Hol Sappho lángolt s énekelt,
hol béke, harc babért hoza,
hol Phőbus egykor égre kelt!
Most is virul örök nyarad,
de más, mint napod, nem maradt.

Shelley (1792-1822) a legnagyobb angol lírikusok egyike, igazi forradalmár költő, Byron kortársa. Úgy érezte:

- A költők a világ el nem ismert törvényhozói.

Nem véletlen, hogy Shelley első magyar fordítói között ott találjuk Petőfi Sándor nevét. A két költő sok tekintetben rokon lélek volt. A szabadság, a szerelem, a nép felszabadításának gondolata egyforma szenvedélyes forradalmi hangon szerepelnek verseikben.

- Angol férfiak, miért arattok,
Ha mindig a porban maradtok?
Miért szősz, szegény angol takács,
Ha a ruhád elhordja más? - írja a költő, aki ősi nemesi családból született, és hatalmas vagyon örököse lett volna, ha az oxfordi egyetemen írt ateista értekezése és rangon aluli házassága miatt apja ki nem tagadja a családból. Harcos költeményei miatt az angol polgári társadalom és író kortársainak nagy része is kiközösítette. Ő is elhagyta hazáját, mint Byron: Olaszországba ment, s négy év múlva egy csónakút alkalmával a tengerbe fúlt.

Ő maga írta korábban:

- Kifürkészhetetlen tenger, ó Idő!
Hullámod: évek, mélységed: tiszta gyász.
És sós: mert könnyet ejt belé sok szenvedő!

Shelley verseiben írt kora minden jelentős forradalmi és függetlenségi megmozdulásairól: az írek függetlenségi mozgalmáról, az észak-amerikai angol gyarmatok harcáról, a görög szabadságharcról, a spanyol és a nápolyi forradalomról. Az angol lordkancellárt, a képviselőket és magát a királyt is merész hangú versekben bírálta.

S úgy vélte: - Minden új eszme első gyümölcsei bajok és keservek annak vallói és terjesztői számára, de semminek nem láthatjuk előre a végét, és az erény lényege a jelen előnyeire nem tekintő jó cselekedet.

Shelley szerint a képzelet a dolgok korábban fel nem ismert kapcsolatait tárja fel: megszokott tárgyakat új és ismeretlen megvilágításban állít elénk.

Képzeletünk ugyanezt teszi tudástörténeti utazásunk közepette, amikor a múlt, a jelen s a jövő összefüggéseit próbáljuk észrevenni a Neander-völgyön át az internetig.

65. Dickens és Shaw

Az emberiség igaz érzésekkel teli szeretetét a XIX. században egyetlen író sem tudta olyan jól kifejezni, mint Dickens (1812–1870). Az angolok már nem is regényírónak, hanem nemzeti intézménynek tartják őt. Kortársainak az ő, folytatásokban megjelent regényei jelentették a fő szórakozást, élmény-, mese- és érzelemszükségletük heti kielégülését.

A regény legnagyobb angol mestere, a nagyvárosi élet kitűnő realista ábrázolója. Szegény kishivatalnok fia volt, kilencéves korában költözött a család Portsmouthból Londonba. A drága fővárosi élet a család minden tagját munkára kényszerítette, a későbbi nagy író tízesztendős korában egy cipőkenőcsgyárban kereste kenyerét. Nehéz körülmények között elvégzett tanulmányai után ügyvédi irodában, majd szerkesztőségben dolgozott.

Mély realizmusát annyi egyéni vonás jellemzi, hogy joggal beszélhetünk dickensi művészetről. A nagyvárosok – különösen London – mindennapi életét, az utca világát előtte senki és utána sem sokan tudták hasonló művészettel bemutatni. Művészi alkotásaival jobbá akarta tenni a társadalmat, szándékosan mutatott be részletesen elmaradott, embertelen intézményeket: rossz iskolákat, az igazságtalan és hosszadalmas törvényhozást, elhanyagolt kórházakat és börtönöket. Felfedezte a gyermekek világát.

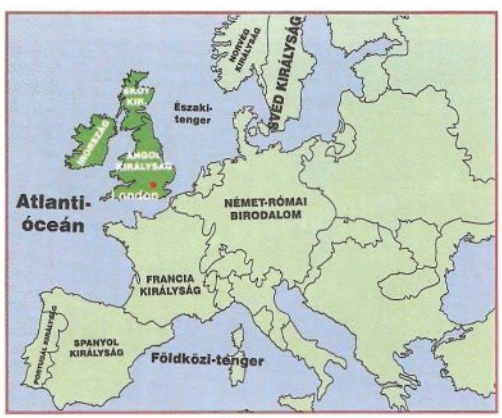

A Copperfield Dávid Dickens legjobb és legismertebb írása. Egyik regényében sem találunk annyi önéletrajzi elemet, mint ebben. Dávid története sok tekintetben megegyezik írója élettörténetével. Korán elveszti apját, anyja férjhez megy másodszor, s mostohaapjával nem szívelik egymást. A fiú védangyala még kamaszkorában, szülőfalujától távol is az öreg dajka:

Pegotty. Dávidot mostohaapja a veréshez hozzászoktatja, s az ütlegek száma sem az iskolában, sem első munkahelyén - egy nagy raktárban - nem csökken. Anyja halála után Dávid nagynénjéhez szökik, s próbálja rendbehozni hányatott életét. Rendszeresen jár iskolába, felserdül, s egy ügyvédi irodába kerül Londonban. A felnőtt Copperfield történeténél rengeteg új szál kapcsolódik be a történetbe. A londoni kereskedelmi, pénzügyi és bírósági világot ismerjük meg. Dávid megházasodik, de felesége nemsokára meghal, s csak hosszú harcok után találja meg a boldogságot második felesége, Dora mellett.

Dickens regénye igazi mestermű.

George Bernard Shaw (1856-1950) igazi kifejezési formáját a drámában találta meg. A színpadot a társadalom egyik iskolájának tartotta, az általa felismert társadalmi igazságtalanságokon változtatni akart, művei: Szerelmi házasság, Warrenné mestersége, Barbara őrnagy, Fanny első színdarabja, Szent Johanna, Pygmalion és más írásai ezért lettek az angol társadalom ellentéteinek, képmutatásának leleplezői.

Shaw okos ember volt, sőt bölcs, ami többet jelent a tiszta okosságnál. Bölcsessége gyökereit lehet abban keresni, hogy ír létére protestáns, ami szülőföldjén, Dublinban, a katolikus írek között kívülállással verte meg, majd Londonba költözvén a protestáns angolok között is kívülálló: ír maradt.

A XX. századi dráma George Bernard Shaw-val kezdődött, még a XIX. században.

66. RÉZBŐRŰEK ÉS SÁPADTARCÚAK

Az amerikai irodalom Cooper személyében adta az első klaszszikust a világirodalomnak.

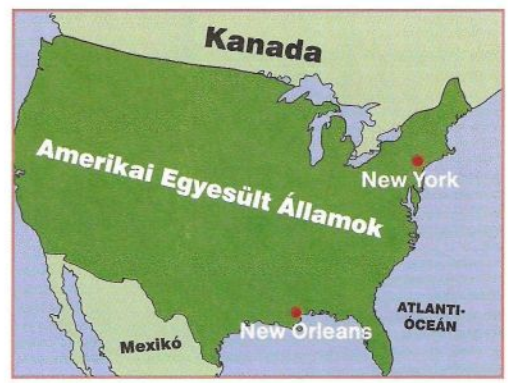

Változatosan szép tájakra érkeztünk: a nagy tavak vidékére. Itt, hegyekben, őserdőkben és prériken harcolnak Cooper (1789-1851) hősei, mint Nathaniel Bumppo, a nemes szí-

vű vadász, az indiánok nagy barátja, aki A Vadölőben fiatalember, az utolsó történetben, A préribe megtört öreg.

A történet a XVIII. század végén, akkor játszódik, amikor az angol és a francia csapatok kíméletlen harcot vívtak olyan vidékekért, amelyek később egyik nemzet birtokába sem kerültek, hanem az új, önálló Egyesült Államokhoz csatlakoztak.

Az Utolsó mohikánban Bumppo indián barátaitól biztosan célzó szeméért a Sólyomszem nevet kapta. Hű barátjával, a pusztulófélben lévő mohikánok törzséhez tartozó Csingacsgukkal és az ő fiával, Uncasszal járja az erdőt. Egy angol tiszt, Murro tábornok két leányának elkísérésére vállalkozik a három férfiú. Az indián ravaszság és kegyetlenség eszközeivel vívják meg harcukat a huronokkal, a franciák szolgálatába szegődött törzzsel. Mindnyájan ismételten életveszélybe kerülnek, de Sólyomszem biztosan találó puskája, Csingacsguk nagyszerű természetismerete és Uncas bátorsága mindig megmenti őket. Az utolsó harcban elpusztul a huronok álnok főnöke, Magua, de meghal a tábornok egyik lánya, Cora s az utolsó mohikán, Uncas is. Sólyomszem és Csingacsguk sírja felett kötnek még szorosabb barátságot.

Cooper a romantika kiváló képviselője az amerikai irodalomban. Szülei telepesek voltak, apja alapította Cooperstown városkát. Középiskoláinak elvégzése után hosszabb utat tett Európába, amint ez a korabeli amerikai jó neveléshez hozzátartozott. Hazatérve a tengerészethez ment, három év múlva megnősült, lemondott állásáról, s vidéken telepedett le. Harmincesztendős volt, amikor első kis elbeszélését megírta, s meglepetésére sikere volt. Több kisebb írásműve után egyéni hangját az indiánok és telepesek életéről szóló „Bőrharisnya-történetekben" találta meg.

E művek néhány éven belül világhírt biztosítottak szerzőjüknek.

Whitman (1818–1892) az amerikai irodalom egyik legkiválóbb képviselője, a modern szabadvers megteremtője. Apja ácsmester volt, régen kivándorolt család leszármazottja. A fiatal Whitman néhány osztályt elvégzett az iskolában, majd kora amerikai szellemének megfelelően a legkülönbözőbb foglalkozásokat próbálta meg: volt kifutó, nyomdász, riporter, falusi tanító, majd lapszerkesztő New Yorkban és New Orleansban.

Első versei az olvasók és az irodalmárok nagy részét megbotránkoztatták. Szokatlan volt a tartalom, szokatlan volt a forma. Nem használt kötött ritmust, nincsenek rímei, csak a gondolatritmus hullámzik költeményeiben. Az európai költészet szabadverselői is mind tőle tanultak.

– Az írás napsugara – az egyszerűség – fogalmazta Whitman, aki rajongva hitt az emberben s a haladásban. Így írt:

– Nemcsak Amerikát látom...
de más készülő nemzeteket is.
Nagy színre lépéseket és letűnéseket látok,
új egyesüléseket, fajok összefogását,
Ellenállhatatlan erők gyarapodását
látom a világ színpadán...
...Látom azt a napot, mikor a nép
állít határkövet
s mindenki más félreáll.

Fűszálak című verseskötetéről így írt Emerson:
– New Yorkban megjelent egy könyv...
bölényereje van, és kétségbevonhatatlanul amerikai.
Whitman életműve az emberiség kultúrájának legnagyobb értékeihez tartozik.

67. Három portré

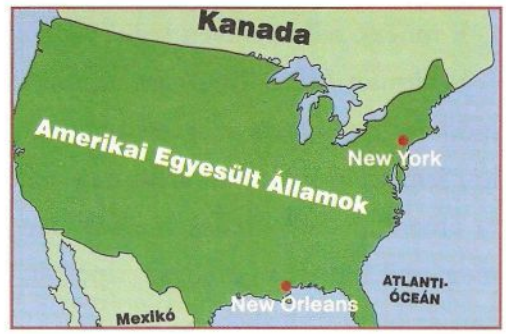

Beecher-Stowe (1811–1896), a világszerte ismert írónő személye a rabszolgafelszabadítás jelképévé vált. Levelek ezrei érkeztek hozzá a világ minden részéből, követelve a rabszolgaság megszüntetését, társadalmi gyűjtésből befolyt összegeket küldtek a rabszolgák kiváltására. Beecher-Stowe asszonyt méltán említik úgy, mint az amerikai realista irodalom megteremtőjét. Híres könyvén kívül még több regényt írt, de a Tamás bátya kunyhója sikerét egyikkel sem közelítette meg. A folyóiratban megjelent regényt nem méltatták

figyelemre, majd egy kiadó vállalta a kockázatot, hogy a regényt könyv formájában kiadja. A siker váratlanul óriási volt: rengeteg nyelvre lefordították. A rabszolgaság intézménye ekkor nemcsak az Egyesült Államoknak, hanem az egész világnak nagy szégyene volt. Embervásárokon szakítják szét a családokat, az ültetvényeken halálra dolgoztatják a négereket, és a szökött rabszolgák után embervadászatot rendeznek. A regénynek komoly lelkesítő szerepe volt a rabszolgaság elleni harcban.

Mark Twain (1835-1910) az amerikai irodalom legnagyobb szatirikusa és humoristája. Ragyogó humora, maró szatírája ma is elevenen él, megnevettet és gondolkodásra késztet bennünket. Kedvelt tárgya a pénz komédiája. Hogyan befolyásolja a művészeti életet, az irodalmat, az erkölcsöket és természetesen legelsősorban a politikát a hajsza a haszonért és a vagyonért.

A lóvá tett városban, Hadleyburgban, melyben a polgárok annyit szajkóznak becsületességükről és tisztességükről, hogy végül már maguk is elhiszik, egy idegen szellemes ötlettel bebizonyítja, hogy ha pénzszerzésről van szó, éppen a legjómódúbb polgárok hajlandók gátlás nélkül hazudni és csalni. Ragyogó ötlettel ábrázolja a pénz imádatát Az egymillió fontos bankjegy története is. A történet hőse egy kölcsönkapott egymillió fontos bankjeggyel egy hónapig megél Londonban anélkül, hogy váltania kellene: a nagy bankjegy vonzza magához hitelek és kölcsönök formájában a kisebb összegeket.

Világhírét elsősorban a Tom Sawyer kalandjai és a Huckleberry Finn című regényeinek köszönheti. Mindkettő ifjúsági regény, de mint ilyen, legékesebb bizonyítéka annak, hogy az igazi irodalom, a valódi műalkotás sem életkorhoz, sem nemhez kötött műfajokat nem ismer.

Theodore Dreiser (1871-1945) a múlt században keletkezett amerikai irodalom kiemelkedő egyénisége. Regényei realista művek, méltón képviselik hazája irodalmát a világirodalom nagy alkotásai között. A századfordulón lépett fel az irodalomban, mondanivalója Afrika bemutatása. Műveiben Amerika már nem a szabadság hazája, polgárai a kapitalista társadalom embertelen körülményei között élnek, s jól élnek, ha kegyetlenek, cinikusak, jellemtelenek és becstelenek, de feltétlenül felőrlődnek és elbuknak, ha emberségesek, becsületesek és szembeszállnak a társadalom rendjével. A nagy cél az érvényesülés, ennek eszközei kíméletlenek, az életbe lépő fiatalok, tehetségesek és tehetségtelenek, vagy megalkusznak, vagy elbuknak. Regényeit a korabeli kritika naturalistának, túlzónak vagy egyszerűen hazugnak nevezte, s hajszát indított az író ellen. Az Amerikai tragédia a mű szerzőjének világhírt szerzett, hazájában azonban rágalomhadjáratot zúdított a fejére.

Dreiser regénye szerint a század első évtizedeinek Amerikájában csak egy szűk, kiváltságos rétegnek adatik meg, hogy az élet minden örömét élvezhesse, csak nekik, a vagyonosoknak van lehetőségük arra, hogy szabadon rendelkezzenek önmagukkal. S nem az érdem, hanem az érdek és a vagyon a meghatározó az amerikai társadalomban.

Nem véletlen tehát, hogy Dreisert ellenfelei nemegyszer támadták.

68. SKANDINÁV VILÁGÍTÓTORNYOK

A titkoktól övezett skandináv kultúra fénylő világítótornyai emberi műveltségünk végtelen vizein: a dán Andersen és a norvég Ibsen.

– A tudósok elsárgulnak, ám a természet könyve minden évben új kiadást ér el – írta Andersen (1805–1875), az emberiség nagy jótevője, aki meséivel a boldogság varázsával ajándékozta meg olvasóit. Amikor például a rút kiskacsára, a rózsatündérre, a borsóhercegnőre és a hókirálynőre gondolunk, vagy felidézzük élete meséjét, ezt a káprázatos önéletrajzot, újra meg újra elálmélkodunk fantáziájának gazdagságán és megjelenítő erejének biztonságán. Mennyi szépség és jóság árad írásaiból! S mennyire líra! Egyszerű szavaiból zenekarok zengnek, színek ragyognak és illatok lebegnek. S mennyi bölcsesség szól belőlük! Mennyi élettapasztalat! Bizonyos, hogy maga is mesehős volt: amikor megtalálta igazi műfaját, minden sikerült neki.

Az író játékszerré alakítja a természet tárgyait és a természetfölötti lényeket, a tündérekből és a hősökből pedig játékszert csinál. Andersen virágai éppúgy élnek, mint madarai, macskái, bábui, képei, felhői, diótörői és palavesszői.

Andersen jó másfél évtizedig küzdött a sikerért. Idézzük föl A fenyőfa egyik részletét. Andersen egy arasznyira sem lépi túl a mese kereteit, mégis keményen válaszol kritikusainak.

- A fenyőfa mesélt, s a kis egerek örömükben majd a fa csúcsára ugráltak. Következő éjszaka még sokkal több egér jött, vasárnap meg két patkány, de ezek kijelentették, hogy a mese egyáltalán nem szép. Ez elcsüggesztette a kis egereket, mert most már nekik sem tetszett.

- S kegyed csak ezt az egy történetet ismeri? - kérdezték a patkányok.

- Csak ezt az egyet - mondta a fa. - Életem legboldogabb estéjén hallottam, de akkor nem gondoltam rá, milyen boldog vagyok.

- Roppant siralmas történet! Olyat nem tud, amelyben szalonna meg faggyúgyertya fordul elő? Az éléskamráról nem tud történetet?

- Nem! - mondta a fa.

- No, akkor köszönjük szépen! - felelték a patkányok, s hazamentek.

Andersen írásművészete jelképeiben és hasonlataiban finom társadalomszatíra.

A külföldről érkezett fordítások özöne ráeszméltette a dánokat, hogy költészetük Andersen meséi révén a világirodalom szerves része lett.

Ahogy Goethéről a Faust, Ibsenről feltehetően a Peer Gynt jut leginkább eszébe az olvasónak. Ibsen (1828-1906) monumentális költői építménye hozzánk, magyarokhoz talán annyival is közelebb áll, hogy sok mindenben Madách művével, Az ember tragédiájával rokoníthatjuk.

Ibsen a norvég irodalom klasszikusa, az európai színpadokon évtizedekig a legtöbbet játszott drámaíró volt. Beutazta egész Európát, hosszabb időt töltött Rómában, és nem tért vissza hazájába. Huszonegy esztendőre Németországban telepedett le. Megtalálta igazi mondanivalóját, szakított a múlttal, és kora problémáit vitte színre. Hősei tartalmatlanná vált erényeket, a bátorságot, kezdeményező szellemet, akaratot, igazmondást, hűséget próbálják új tartalommal megtölteni, eszményeiket kívánják a valóságba átültetni. Merészen tárgyalta a szerelem és a házasság kérdését, a női egyenjogúságot: Nóra, Kísértetek, Hedda Gabler...

A Vadkacsában felvetette a kérdést, hogy az átlagembert érdemes-e egyáltalán kihúzni a hazugság világából, mely boldogságát jelenti.

Ibsen szimbólumait a valóságból vette, s magába a modern valóságba állította bele.

69. Holt lelkek

Puskinnak – írta Turgenyev – egymagának két munkát kellett elvégeznie, amelyek más országokban egész évszázadot, sőt még többet vesznek igénybe, éspedig az irodalmi nyelv és az irodalom megteremtését.

Puskin (1799–1837) hatalmas tehetségével mindkét feladatot megoldotta, műveivel vált az orosz irodalom mindenütt ismertté, a világirodalomnak a többi nemzet irodalmával egyenrangú részesévé. Pedig mindössze csak húsz évig alkotott, de életműve páratlanul sokoldalú: romantikus költemény és realista verses regény, epigramma és tanulmány, novella és tréfás, népies verses elbeszélés, történelmi tragédia egyaránt megtalálható benne.

Puskin legkimagaslóbb alkotása a Jevgenyij Anyegin című verses regénye, mely világsikert ért el. Anyegin könnyű életű vidéki nemes: életét tartalmatlannak és üresnek érzi. Nem szereti műveletlen szomszédait, csak barátja, a lelkes, művelt és okos Lenszkij társaságát kedveli. Lenszkij elviszi menyasszonyához, Olgához, kinek nővére, Tatyjána beleszeret Eugénbe. Hosszú lelki tusa után írt, híressé vált levelében vallja meg szerelmét. Anyegin visszautasítja a leányt, megsértve büszkeségében és érzelmeiben. Legközelebbi látogatása alkalmával pedig Lenszkij menyasszonyának, Olgának udvarol. Lenszkij féltékenységében párbajra készteti barátját, s holtan marad a havas mezőn. Anyegin elutazik, Tatyjánát szülei hozzáadják egy herceghez. Évek múlva találkoznak egy moszkvai estélyen. Anyegin úgy érzi, hogy az igazi szerelmet mégis csak Tatyjánától kaphatná meg: udvarolni kezd a fiatalasszonynak. Tatyjána bevallja, hogy még mindig szereti, de nem akar az övé lenni.

Puskin egész sereg vers formájú mesét írt, jelentősek drámai művei és prózája, melyről Tolsztoj azt állította, Puskin prózája minden más művénél jobb.

A XIX. századi nagy orosz realista irodalom élén áll: ő a kezdet, ő a forrás. Ő a modern irodalmi nyelv, a realista ábrázolás megteremtője.

Harmincnyolc éves korában ölték meg párbajban. Egy krakéler, majdhogynem hivatásos párbajozó gyilkos, Dantés gróf.

Puskin Gogolért rajong, akinek hatása óriási volt.

- Mindnyájan Gogol köpönyegéből bújtunk elő - mondta Dosztojevszkij.

Gogol irodalmi jelentősége, hogy az elsők között lépett az orosz irodalomban a valóság ábrázolásának útjára. Ismerte kora társadalmát, a nemeseket és a hivatalnokokat, különös szeretettel ábrázolta szűkebb szülőhazája, Ukrajna társadalmi állapotát.

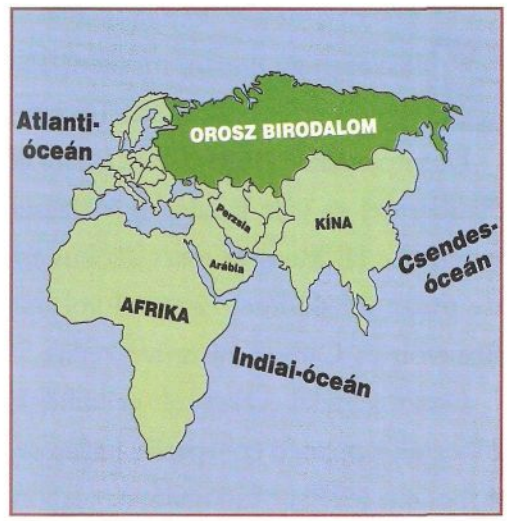

Gogol kálváriája A revizorral kezdődött. A vígjáték egy kisváros buta, korrupt és zsarnokoskodó vezetőiben az egész vidéki orosz életet kifigurázza, s ezt a kritikusok többsége Oroszország megrágalmazásának tekintette. A támadások elől Olaszországba menekült, s itt írta regényének, a Holt lelkeknek első kötetét, amelyért „beteg epéjű renegát"-nak, „a nemzet árulójának" bélyegezték. A támadások hatása alatt a magára maradt és bűntudattól gyötört Gogol visszavonta minden addig írt művét, s a regény második kötetében próbálta az elviselhetetlen Oroszország helyett az elmaradottságából kiemelkedő Oroszországot megrajzolni, a valóságon azonban nem tudott változtatni: a megírt fejezeteket egy idegrohamában elégette, ő maga pedig Jeruzsálembe zarándokolt, majd hazatérve mindenét szétosztotta a szegények között. Barátai házában, a böjtöléstől és az önsanyargatástól elgyengülve, elborult elmével halt meg.

A Holt lelkekben az orosz nemesi társadalom különböző típusait úgy mutatja be az író udvarházaikban, hogy főhősét, Csicsikovot birtokról birtokra utaztatja. Csicsikov utazásainak célja, hogy a birtokosoktól „holt lelkeket" vásároljon. Adót a jobbágyok száma után kellett fizetni, de a bankoktól is a jobbágyok száma alapján lehetett zálogkölcsönt felvenni. A tízéves időszak közben elhalt jobbágyokat vásárolja meg Csicsikov: kölcsönt akar felvenni a nevükre.

- Istenem, milyen szomorú ez a mi Oroszországunk! - kiáltott fel Puskin, amikor elolvasta a művet.

70. EGY EMBER FOKOZATOS MEGÚJHODÁSA

Mikszáth úgy érezte, másként alakult volna pályája, ha előbb olvassa Dosztojevszkijt és csak utána Dickenst és Jókait.

Dosztojevszkij (1821–1881) jelentősége és hatása rendkívüli. A világirodalomban Flaubert-rel és vele kezdődik a klasszikus regénytípus bomlása. Nélküle elképzelhetetlen a lélektani és esszéisztikus irányzatok, általában az analitikus és asszociatív próza kifejlődése. Hatással volt Gide, Faulkner, Thomas Mann, Kafka, Sartre, Beauvoir és Camus írásművészetére.

Dosztojevszkij éveket töltött szibériai száműzetésben, megpróbáltatásai a kitörésig fokozták lappangó epilepsziás hajlamát. A Bűn és bűnhődés kitűnő lélektani regénye: a modern lélektan tudományos alapon is igazolta az író ösztönös művészi meglátását. Raszkolnyikov, volt diák, nyomorúságos helyzetében meggyilkolja Ivanovna Alénát, az öreg uzsorást és húgát, Lizavétát. Előre megfontolt szándékkal gyilkolt, mert valósággal elméletet csinált magának arról, hogy az érvényesülésért folytatott harcban a legtehetségesebbeknek joga van a társadalom „felesleges" tagjainak élete árán is biztosítani előbbrejutásukat. A gyilkosság után rögtön megrémül elkövetett tettétől, nem fosztja ki az öregasszonyt, és az elrabolt néhány tárgyat sem értékesíti. Idegláz gyötri, üldözési képzetei vannak, kerüli ismerőseit, összevész barátjával, végül jelentkezik a rendőrségen: feladja magát. A gyilkosság, a bűn a regény elején történik, a munka jelentékenyebb része a kínzó bűntudattal, a bűnhődéssel foglalkozik.

Raszkolnyikovot az elveszettség érzésétől tettének bevallása váltja meg, a bűnhődés, a szibériai számkivetés vállalása, amellyel azonban már „új történet kezdődik" – mondja befejezésként az író: egy ember fokozatos megújhodásának és feltámadásának története.

Miközben Dosztojevszkij kérdésessé tette, Tolsztoj betetőzte a XIX. századi regénytípust. Tolsztoj (1828–1910) élete jó részét Jasznaja Poljanán, nagy múltú nemesi családjának Tula város közelében fekvő birtokán töltötte.

Hat tanulmányokkal és munkával eltöltött év után született meg legnagyobb műve, a Háború és béke. Cselekménye 1805 júliusában indul, és 1820-ban végző-

dik. Az orosz történelem tizenöt esztendejének drámai feszültségű eseményei peregnek le a regény lapjain. Tolsztoj hatalmas képet fest a század elejének orosz életéről. A cselekmény középpontjában az 1812-es, Napóleon elleni háború áll. Napóleon csapatai Moszkváig törnek előre, és az orosz birodalom létét fenyegetik. A regény hőseinek békés életébe betör a háború. Az orosz csapatok fővezére, Kutuzov feladja Moszkvát, bár Borogyinónál kivédhetetlen csapást mért Napóleonra. Tolsztoj megadóan rajzolja meg Kutuzov alakját, hadvezéri nagyságát.

Tolsztojt tömegesen keresték fel hazájából és külföldről írók, művészek, tudósok és egyszerű emberek. Rengeteget dolgozott, írt, nyelveket tanult. Remekműveket alkotott, s mint Gorkij mondta, a művek „gyökereikben tagadják vallási filozófiáját".

Utolsó esztendejeiben úgy érezte, hogy kitűzött úti célját nem sikerült megvalósítania: hazug világot épített maga körül. Halála előtt elmenekült hazulról, és egy vasútállomáson halt meg.

71. Tolsztoj barátai

Csehov (1860–1904) az elbeszélés és a modern drámaírás legnagyobb mestere. – A rövidség és a tehetség édestestvérek – állapította meg ezt a művészeti elvet, és be is tartotta. A csehovi novella rövidsége, tömörsége, mondanivalója, lényegének kiemelése utolérhetetlen a világirodalom történetében.

Dramaturgiáját így határozta meg:

– Olyan darabot kell írni, amelyben az emberek jönnek-mennek, ebédelnek, az időről beszélgetnek, kártyáznak. Legyen a színpadon is minden éppen olyan bonyolult és egyúttal minden olyan egyszerű, mint az életben. Az emberek ebédelnek, csak ebédelnek, de ugyanakkor alapozódik meg a boldogságuk vagy zúzódik össze az életük...

Csehov legtöbb drámájának hősei céljukat vesztett, fáradt kispolgárok és értelmiségiek. Sorsuk kicsúszott kezükből, s nem ők irányítják az eseményeket, hanem a külső körülmények szabják meg az ő sorsukat. A Sirály egy vidéki kúriában játszódik. Trepljov írói ambíciókkal teli fiatalember, újszerű hangját azonban kevesen értik meg.

A Ványa bácsi a mások által kiuzsorázott, kihasznált ember tragédiája. A Három nővér legeseménytelenebb, de a legtöbb iróniával megírt színműve. A Cseresznyéskert hősei elviselhetetlennek tartják birtokuk maradványának, a gyümölcsöskertnek eladását, de a végén kiderül, hogy minden megrázkódtatás nélkül kibírják.

Csehovot barátság fűzte Lev Tolsztojhoz és Gorkijhoz. Amikor Gorkijt kizárták az akadémiáról, ő is lemondott tagságáról. Gorkij is hatalmas csúcs a világirodalom történetében. A folyton lázban égő, lángoló művészek közé tartozott.

- Csak kétféle élet van: rothadás és lángolás. A gyávák és kapzsik az előbbit választják, a bátrak és adakozók az utóbbit - írta. Atyját, aki asztalosmester volt, hároméves korában elvesztette. Anyai nagyapjának kelmefestő műhelye volt, az ő házában élt ezután. Tizenegy éves korában teljes árvaságra jutott. Nagyapja ekkor dolgozni küldte, így iskoláit nem tudta befejezni. Megpróbált mindent, volt kifutófiú, edénymosogató, ikonkészítő tanonc, kiállítási felügyelő, statiszta, péksegéd, háziszolga, kertész, vasúti őr, rakodómunkás.

Életem című önéletrajzi műve mégis optimista kicsengésű, nagyszerű regény, a világirodalom kimagasló alkotása.

- A színdarab a legnehezebb irodalmi műfaj - vélekedett Gorkij. Azért nehéz, mert a színdarab megköveteli, hogy minden egyes szereplő személy önállóan, a szerző „használati utasításai nélkül" jellemezze magát szavaival és tetteivel.

Gorkij ehhez a művészi elvhez hűen írta meg drámáit. Az Éjjeli menedékhely a század elején diadalmenetben járta be az európai színpadokat. Megrázó erejű humanista tiltakozás volt az ember lezüllése ellen. Az éjjeli menedékhely lakói különböző társadalmi rétegekből süllyedtek le az élet aljára. A báró a „mélység emberei" közül is kiválik jellemtelenségével. Klescs munkásember volt, szeretne újra kitörni az életbe, de nincs többé lehetősége rá. A beteg, alkoholista színész és Nasztya, a volt utcalány üres álmodozásban piheni ki az életet.

Gorkij felcsillantja, hogy mindezeknek az elesetteknek a lelkében is maradt hely nemes emberi érzések számára. Szatyin, a menhely egyik lakója mondja ki a híressé vált mondatot:

- Ember! Ez büszkén... hangzik!

A menedékhelyen felvetődik a kérdés, hogy létezik-e isten.

- Ha hiszel, van - írja Gorkij, s mi most tudástörténeti utazásunk következő részeiben isteneket látogatunk meg, akikben hittek, hisznek, hittünk és hiszünk.

De ez már az Mitológia, mely emberi kultúránk történetében a harmadik évezredig megtörtént.

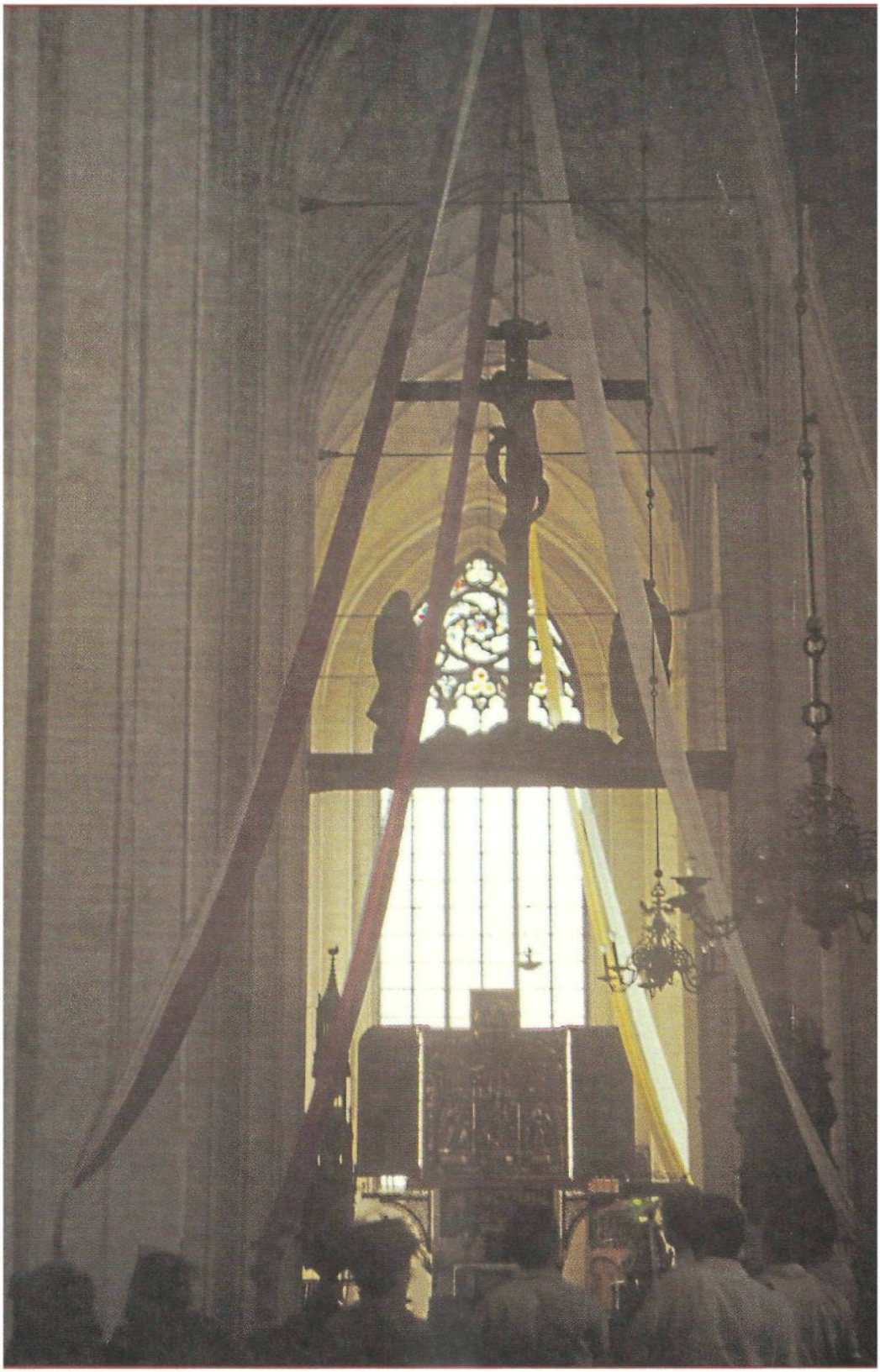

A kereszt a kínszenvedés és a halál jelképe. Az egyik legelterjedtebb szimbólum a vallási rendszerekben (Prága)

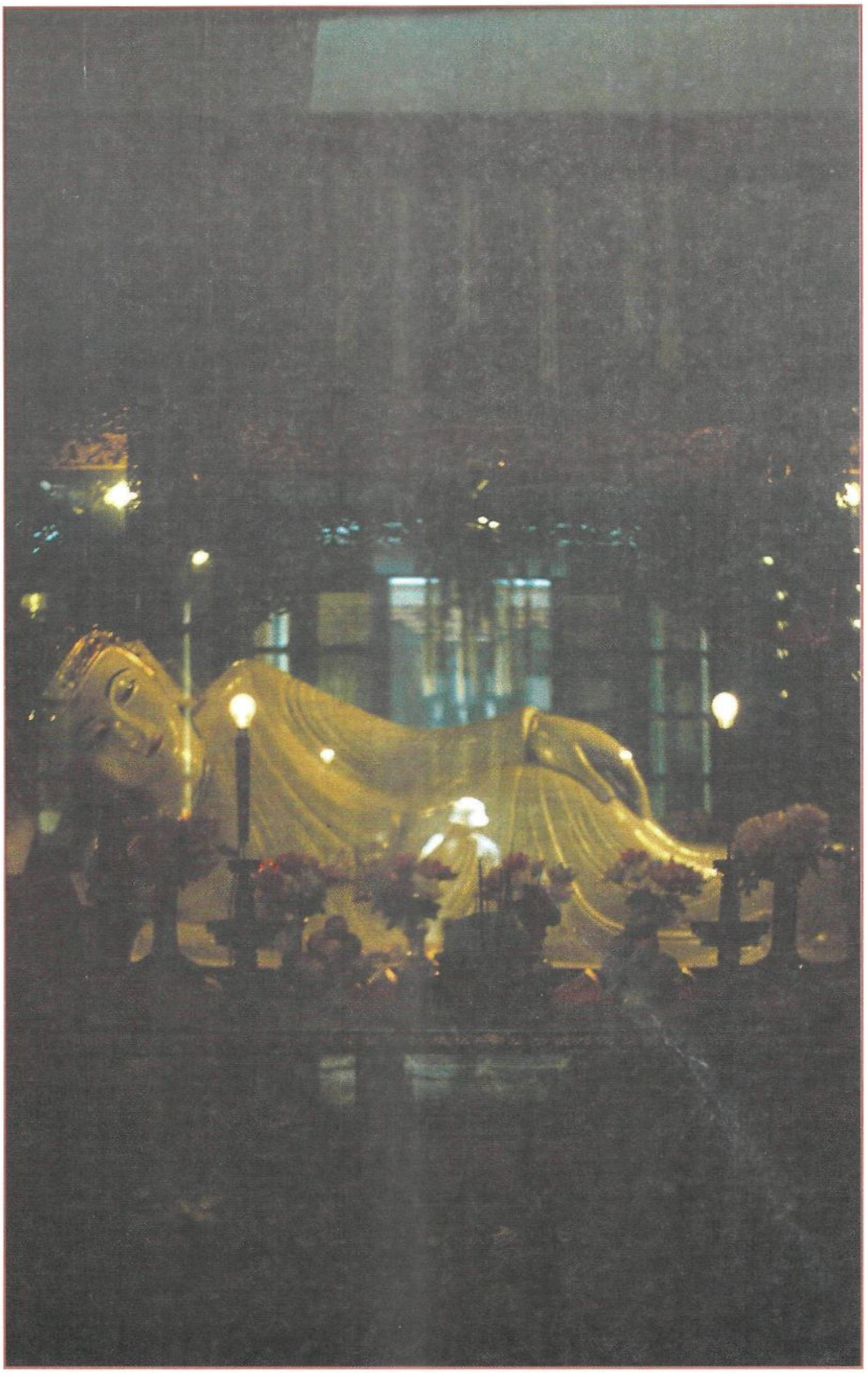

Buddha alakja a buddhizmus legfontosabb témája (Peking)

Imamalom, amelynek minden fordulata az ima elmondásának számít.
A buddhizmus a világ kultúrájának egyik leggazdagabb és legváltozatosabb vallása (Peking)

A gonosz erők, a bűnös lelkek elűzésének szertartása (Ubud, Bali)

A sárkány, akárcsak a kígyó, többnyire a termékenységhez és a vízhez kötődik, s mint az utóbbi ura szerepel (Ubud, Bali)

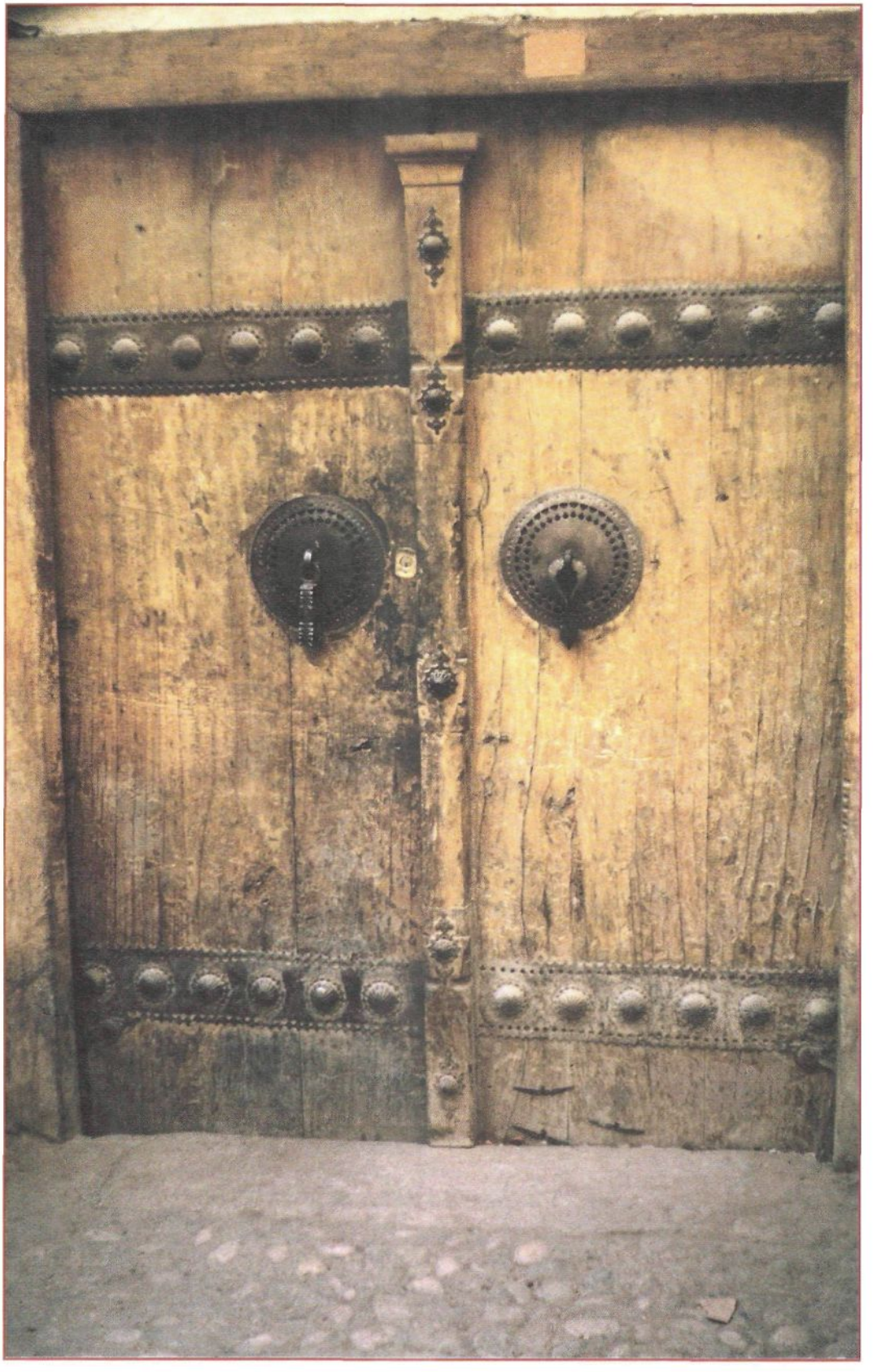

A túlvilág bejárata (Damaszkusz)

Buddha alakja az egyik borobuduri sztúpában (rendszerint szentek ereklyéinek elhelyezésére épített buddhista templom). A buddhizmust önmegújító és állandó gazdagodásra való képessége széles körben elterjedtté tette (Borobudur, Jáva)

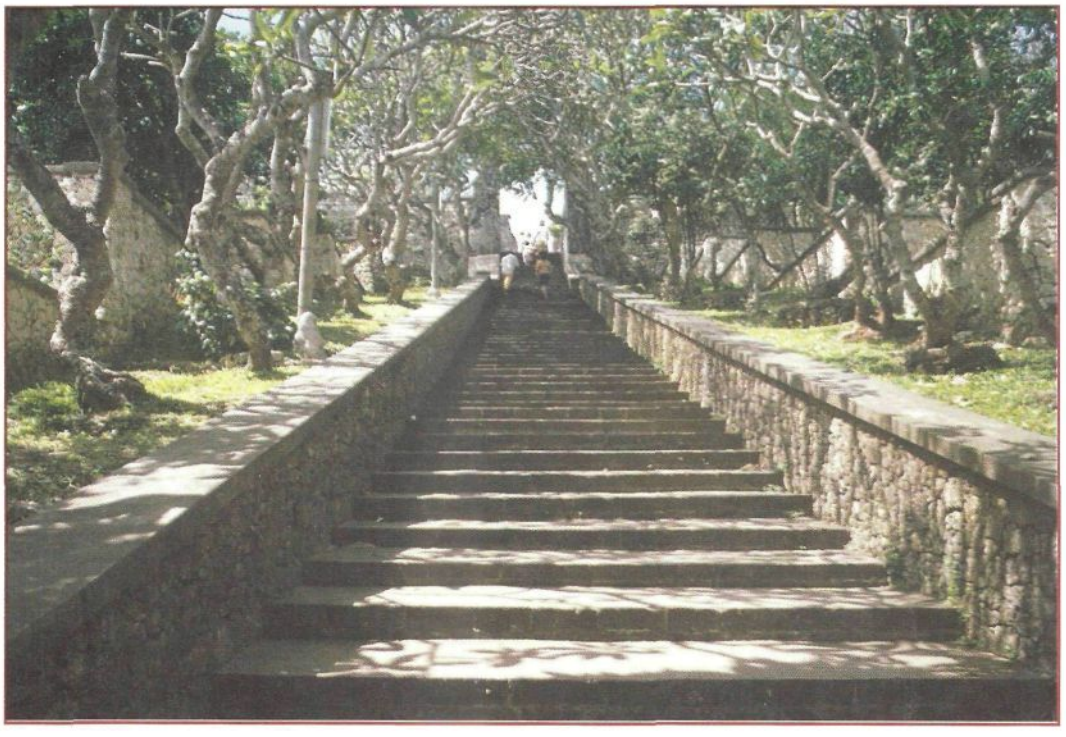

A lépcső is megteremti a feltételt, hogy a világok kapcsolatba kerüljenek egymással (Ulu Watu, Bali)

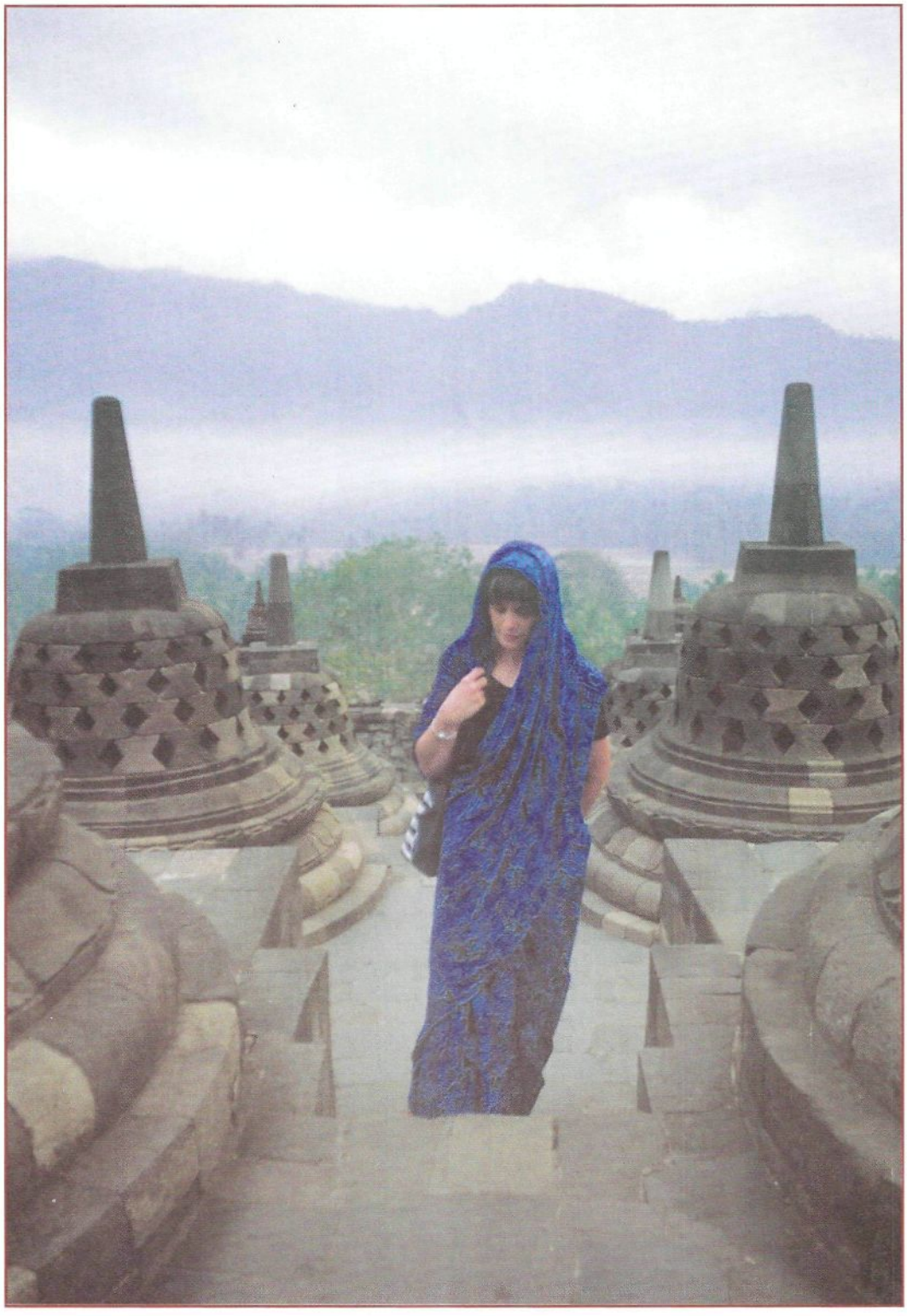

Borobudur, mint a mandala, bizonyos értelmezés szerint a világmindenség modellje is. A mandala a buddhizmus legfőbb szakrális jelképe: a szertartásokban a meditációhoz használt sematikus világábrázolás, többnyire szimbolikus jegyekből álló, kör alakú diagram (Borobudur, Jáva)

Laokoón a görög hősmonda szerint Trója főpapja, akit két fiával együtt hatalmas kígyók öltek meg

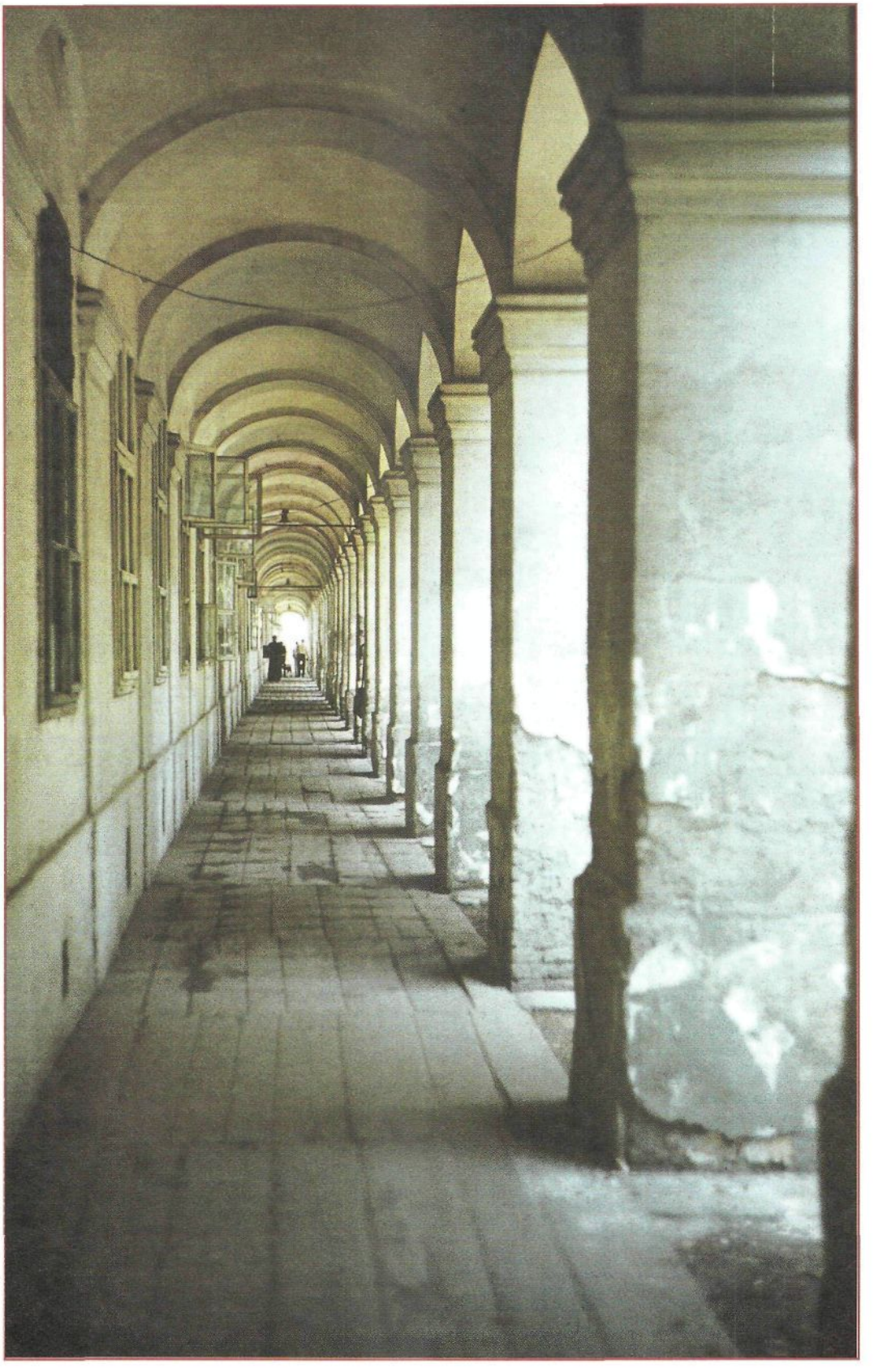

A nagyváradi kanonoksor (Románia)

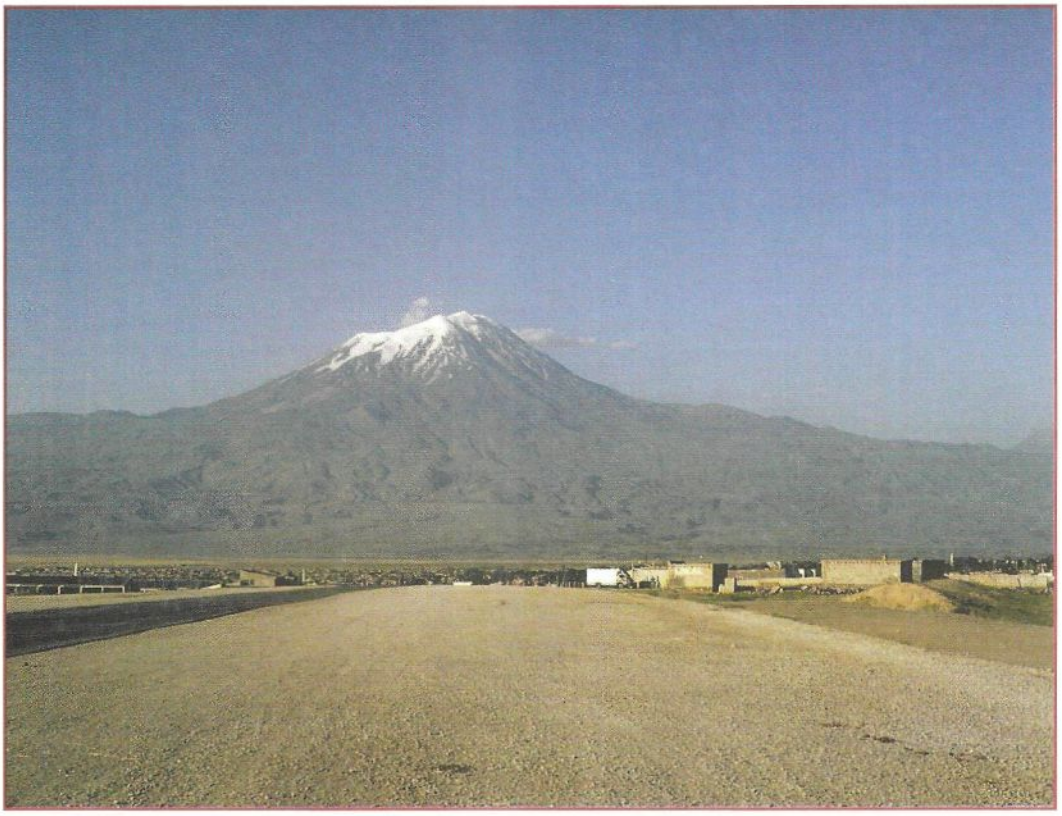

A hó borította Ararát, ahol Noé bárkája megfeneklett (Anatólia, Törökország)

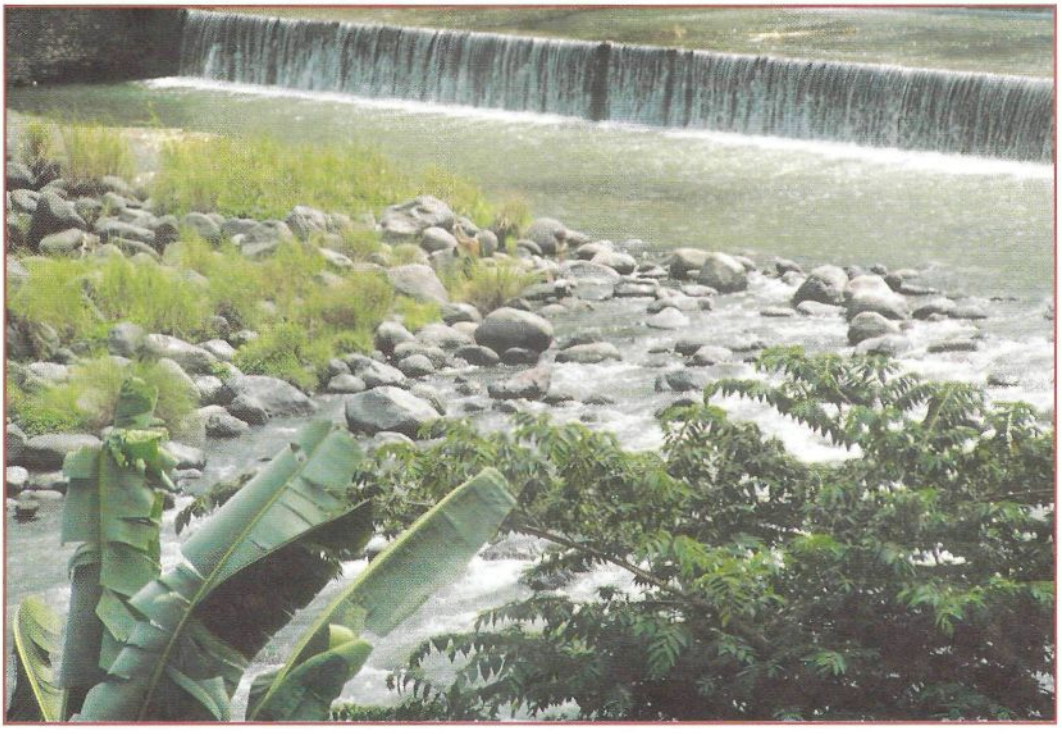

Akármelyik kultúrkörben szakrálissá válhat, a mitológia szereplője lehet a világ bármely nagy folyója (Bali)

Ősi óind jelkép a szvasztika, áldást, szerencsét jelent: olyan kereszt, amelynek végei behajlanak. Változtatott formában a hitleri Németországban használták mint az „árja" elv jelvényét (Borobudur, Jáva)

Balinéz hindu házioltár (Bali)

Siva temploma. A hindu istenhármas, a trimurti tagjai: Brahma, Visnu és Siva. Visnu egyik földi megtestesülése Ráma, akinek életéről számol be a Ramayana (Prambanan, Jáva)